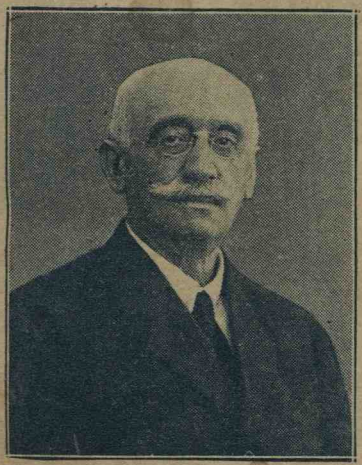
41682
Sublet

RADU ROSETTI

AMINTIRI

DIN COPILĂRIE



CULTURA ROMÂNEASCĂ
BUCUREȘTI. — STR. PITAGORA, 18.



BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota 416823 vol. 1

Inventar 506974

189.0
R76

RADU ROSETTI

AMINTIRI

DIN COPILĂRIE

BUCUREŞTI

IMPRIMERIA FUNDAŢIEI CULTURALE „PRINCIPELE CAROL"
STRADA LATINĂ No. 10

1925

c. 2609.

Pedagogic
Cota
Inventar 10/7879
Biblioteca Centrală Universitară
Cota 41682 Inv lit
Inventar 506974
41682 Inv lit
BCU – Bucuresti
C506974
RC 70109

CAPITOLUL I

Cele dintâi amintiri

M'am născut în noaptea după Ziua Crucii a anului 1853, în Iaşi, în casa tatei, pe Podul Roşu, unde se află astăzi gimnaziul Alexandru cel Bun. Mama a încercat să mă hrănească cu laptele ei, dar eram din cale afară mâncăcios, a trebuit să renunţe după puţine zile şi mi s'a luat o mancă foarte de treabă, soţia unui birjar din Iaşi numit Neculai Roşu, unul din cei mai vajnici beţivi din capitala Moldovei.

Cele dintâi rugăciuni după naştere mi-au fost cetite de vlădica Racoviţă dela Sfântul Spiridon. Părinţii mei pierduse înainte de mine doi copii, o fată şi un băiet şi, cu toate că eram un copil foarte voinic, mintea mamei fiind impresionată de pierderea celorlalţi doi, deşi nu era de loc superstiţioasă, se temea să nu fie ursită a nu avea parte de copiii ce-i năştea. Vlădica Racoviţă dela Sfântul Spiridon, un urmaş direct al familiei Racoviţă celei adevarate, care dăduse doi Domni Moldovei, era un barbat mic la stat, slăbănog, ghebos şi aproape cu desăvârşire spân. Numai cu mare greu consimţise mitropolitul de

pe vreme să-l hirotonească, căci darul preuției se refuza de obicelu acelor barbați al căror fizic era din cale afară ingrat și de natură să starnească râsul. Și vlădica Racoviță avea mai mult înfățoșare de momiță decât de om. Dar era în schimb un adevarat sfânt: de o curățenie de viață care nu lasa nimica de dorit și de o desinteresare fără margini, blând, simplu, dând nevoiașilor până la cel de pe urmă ban, veșnic gata să mângâie durerile, să dea ajutor la împacarea vrăjbilor și a dihoniilor ce-i ajungeau la cunoștință și să insufle nădejde celor desnădăjduiți: era idolul sărăcimii. Singura slăbăciune ce i se cunoștea era o adevarată patimă pentru tiutiunul cel bun. După ce a isprăvit molitvele ce ni le-a cetit, a zis mamei:

— Să știi, domniță, că băietul aista are să-ți trăiască, doară vlădica cel ghebos i-o cetit rugăciunile și ghebul lui are noroc la copii.

Părinții mei duceau atunci un traiu foarte luxuos: slugi, trăsuri și cai erau o mulțime și știu că aveam o trăsură, doi cai și un vezeteu înadins pentru mine. Dar acel vezeteu era un țigan negru la față ca fundul ciaunului, îmbracat cu straie curate, dar de rând, pe când Sava, vezeteul mamei, era moldovan, alb la față, purta numai favoriți și avea o livrea din cele mai elegante, de culoare albastru deschis, împodobită cu galoane de argint. Și eu, după cât îmi istorisea mai târziu mama, suparat să tot fiu condus de țiganul urît și neelegant, făceam niște scene cumplite de câte ori era să ies la plimbare, la Copou. Când mama era singură acasă, poroncea să se suie Sava pe capra trăsurii mele, dar când era și tata de față mă astâmparam și nu mai făceam nici o scenă, știam doar că corecțiunea este gata.

Intăia amintire precisă ce o am, datează din

toamna anului 1856, dela naşterea surorii mele Maria: eram atunci de trei ani şi o lună; din acel moment şirul amintirilor mele devine din ce în ce mai complect.

Ţin bine minte de ghiduşiile lui Neculai Cozadin, vatavul nostru de ogradă, când voia să mă facă să râd. El era un văr primar al lui Cuza (Domnitorul), al lui Dumitrache şi al lui Grigore Cozadin, doi mari bogataşi de pe vreme, fiind copil din flori al unei surori a tatălui Cozadineştilor şi a mamei lui Cuza. Intrase în miliţia moldovenească la înfiinţarea ei, urmase cursul de instrucţie la care fusese supuşi recruţii moldoveni de Ruşi, la Odesa şi slujise şaisprezece ani în escadronul de cavalerie, retrăgându-se cu gradul de *îndirofiţer (unterofiţer)* cum se zicea atunci subofiţerilor. Era un barbat de o cinste exemplară şi de un devotament absolut către tata, pentru slujba căruia ar fi fost oricând gata să-şi expuie zilele. Soţia lui, mama Anghelina, era o grecoaică renumită pentru meşteria în facerea dulceţilor, a vutcelor, a murăturilor şi a tuturor preparaţiunilor care alcătuiau cel mai mare merit al unei cămărăşiţe, slujbă ce o îndeplinea în casa noastră. De *corăbielele* ei îmi aduc aminte cu jînd şi acuma, deatunci n'am mai mâncat aşa de bune. Bunica vorbia de Anghelina în termenii cei mai elogioşi, recunoscându-i superioritatea în facerea corăbielelor şi a rahatului. Femeie de o cinste exemplară, era cumplit de temută de slugile de jos; bucatarii, băieţii la bufet şi fetele din casă aparţinând neamului ţigănesc; ei şi ele mi-au povestit pe urmă într'un glas că umbla cu harapnicul sub pestelcă şi nu stătea la îndoială pentru a-i *croi* cu el.

Cât au trăit la Ieşi, părinţii ne trimeteau pe noi, copiii, vara, la Bohotin, la moşu-meu Mitică sau la Răducăneni, la moşu-meu Lascar, unde ne însoţia uneori şi mama.

Moşia Bohotinul, fără Hiliţa care fusese vândută şi Colţul Cornei, dat de zestre mătuşii Profirei, la căsătoria ei cu Alecu Moruzi Zvorâşteanul, fusese dintâiu căutată de fraţi în devălmăşie, apoi, după câţiva ani, s'a împărţit în patru părţi: Bohotinul cu Gura Bohotinului, Răducănenii, Bazga şi Cozia, care s'au tras la sorţi între cei patru fraţi. Bohotinul a căzut în partea moşului Mitică, Răducănenii în partea moşului Lascar, Bazga în acea a tatei, iar Cozia în acea a moşului Alecu. Tata operase tragerea la sorţi cu mâinile lui. Cunoscând dorinţele fiecăruia în parte, a ajutat soarta pentru ca fiecare să se aleagă cu partea dorită de dânsul. El se desinteresa de Bohotin căci, precum am arătat în întâiul volum al acestor *Amintiri*, cumparase dela fraţi Căiuţul, cu bani din moştenirea ramasă lui dela soţia sa cea dintâiu. A pus deci Bazga la dispoziţia fraţilor pentru uşurarea plăţei părţilor lor din datoriile părinteşti având ei a restitui prisosul preţului de vânzare peste partea lui de datorii când vor vinde Bazga. Au şi vândut-o cu 32000 de galbeni, dar i-au restituit banii numai la 1856, socotindu-i „ca între fraţi" adică cu o dobândă de cinci la sută. Pe tata această socoteală l'a atins rău, căci în urma traiului nemăsurat şi bizuindu-se pe acei bani, făcuse datorii pentru care plătea dobânzile obişnuite atunci de cincisprezece şi chiar optsprezece la sută pe an. Diferenţa a fost simţitoare, dar ei fiind foarte uniţi între dânşii, tata n'a zis nimica, însă s'a ho-

tărît, pentru a scapa de datoriile ce-i rămăsese, să se mute îndată la țară [1]).

La Căiuți, curtea era terminată de ani și frumusețea de grădină plantată, dar tata, pretextând că nu voiește să intre în casă înainte ca aceasta să fie cu desăvârșire gata și că trebuie să schimbe coloanele de zidărie ale balconului de sus, despre grădină, prin altele, de fontă, ce aveau să fie aduse din străinatate, a mers să s'așeze, cu mama și cu noi, la Pralea.

Pralea era un sat pe moșia Căiuți, la unsprezece kilometri de curte și de târgușorul cu acest nume, care fusese întemeiet încă sub Ioniță Sturdza, de bunul meu, hatmanul. Acești unsprezece kilometri trebuiau făcuți pe niște rătăcănii cumplite, de nestrăbătut pe vreme rea. Aici s'a apucat să clădească o casă de vălătuci, iar până când această casă s'a gătit, ne-am înghesuit cum am putut și noi, în trei odăițe mici ale vatavului nostru de acolo, medelnicerul Iancu Popovici. Mama nu s'a opus la această combinație ciudată, dar îmi aduc bine aminte s'o fi văzut plângând pe când privea la clădirea viitoarei noastre case și doară, atunci, tata iubia pe mama la nebunie.

Iaca planul acestei construcții împodobită cu numele pompos de curte: în păreții dela miazănoapte și dela apus a unei mari încăperi luminată prin două uși cu geamuri și două înalte și largi ferești *à guillotine*, se deschideau ușile a cinci odăi, din care una slujia de *ietac* părinților mei, două ne adăpostiau pe noi, copiii, una servia ta-

1) Erau atât de uniți între dânșii și unirea lor era atât de cunoscută în țară, în cât în fața tribunalelor, ori care din frați semna pentru tus patru și aceste semnături erau primite drept bune de tribunale și nu au fost niciodată contestate.

tei de biurou iar a cincea era o odaie de musafiri. In caz de gloată se mai întrebuinţau pentru găzduirea musafirilor biuroul tatei şi una din odăile noastre. Bine înţeles că la întâmplare se făcea un uz larg de sistemul saltelelor întinse pe jos. Mai erau două odăiţi dând în ietacul părinţilor, din care una servia de locuinţă cameristei mamei, iar cealaltă de cameră de baie şi de toaletă. Încăperea cea mare slujia drept salon, iar iarna şi vara, în caz de vreme rea, devenia sofragerie.

In ogradă mai erau, aproape de acestă clădire, două rânduri de odăi, asemenea de vălătuci şi acoperite cu draniţă, care se tăiau în unghiu drept şi în care locuiau vătavul dela Pralea, Iancu Popovici, cu soţia lui, o droaie de slugi precum şi unii musafiri, becheri sau persoane mai puţin însamnate. In mijlocul ogrăzii de din faţă, amenajată în chip de grădină cu flori, era un pavilion octogon de lemn, în care şedeam la masă de câte ori nu era frig sau nu ploua prea tare. Bucătăria era aşazată într'o clădire separată, în fundul ogrăzii, nu departe de grajdiu. Aveam doi bucatari pentru masa de sus şi unul pentru masa de jos, adică cei dintâi pentru noi, celalalt pentru slugi, bine înţeles toţi ţigani. Domiciliul statornic al celor dintâi era la Căiuţi. Făceau serviciul cu rândul, schimbându-se în fiecare săptămână. Asemenea şi vezeteii, având fiecare să îngrijască de câte patru cai, făceau serviciul tot cu rândul, numai o pereche de cai, *de dârvală*, rămâneau la Pralea în permanenţă. Curtea şi ograda erau încunjurate cu un zaplaz de lătunoaie, din afară de care se vedeau razamate grămezi de draniţă şi de şindilă.

Spălătoria era la Căiuţi, de unde se aduceau albiturile de două ori pe săptămână: la Pralea

era numai una rudimentară. Asemenea şi camara era la Căiuţi, unde sta cămărăşiţa, *mama Marghioala*, o fostă domnişoară de onoare de altădată a bunicăi, căsătorită acuma cu vatavul de ogradă, Iorgu Iordăchescu, un om de treabă, neboierit, dar unul din cei mai mari minciunoşi ce i-am cunoscut în viaţa mea. La Pralea era numai o camară fragmentară de care îngrijia soţia vatavului de acolo, *mama Tasiica*.

Dacă exteriorul casei noastre dela Pralea era destul de primitiv, mobilierul îi era departe de a fi mai ales. Afară de *crivaurile* tatei şi a mamei, de lemn de nuc lustruit, fără nici un ornament, de vr'o două dulapuri de mahon, aduse aceste, din mobilierul tatei, dela Căiuţi, foarte sumar şi acela, de un foarte frumos clavir Pleyel, cu coadă, al mamei, de un dulap de mahon, cu uşă brodată şi de vr'o două mesuţe, absolut tot: paturi, scrinuri, dulapuri, mese, mesuţe, lavabouri, scaune şi scăunaşe ieşise din mânile îndemânatece ale stoleriului nostru neamţ, Mathes şi era făcut din lemn din pădurile noastre. Nu cred să fi existat mai mult de trei jilţuri în toată casa, iar canapelele erau înlocuite prin paturi moldoveneşti, peste care erau aşazate mindire de paie şi saltele de lână, acoperite cu macaturi de cit, însoţite de perine de părete şi de cap, acoperite tot cu cit, cum erau şi toate perdelile. Locuinţa şi mobilierul înfăţoşau o icoană destul de exactă a stării unei aşazări de colon din Canada sau din Statele-Unite în veacul al optsprezecelea.

Satul Prealea fusese întemeiet în vremea lui Ioniţă Sturdza, de bunul meu, hatmanul, cu oameni adunaţi, pentru o a treia parte din regiunea muntoasă a ţinutului Putnei, iar pentru două părţi din Unguri secui aduşi de peste graniţă,

din comitatul Trei Scaune. Cei dintâi ocupau partea din sus a satului, numită din această pricină: *la Moldoveni*, cei de ai doilea partea de jos, numită *la Ungureni*. Aproape toți sătenii vorbiau amândouă limbile, mulți erau, cum mai sunt și astăzi, gusați.

Niște ființi care jucau un rol însamnat în viața dela Pralea erau ursii. Din pricina defrișării unor întinse întinderi de păduri, samanate pe urmă cu păpușoi, unele de tata și altele de țarani, și a tăierii altor întinderi pe care crescuse acuma niște țihle impenetrabile, aceste dihănii găsiau acolo, cu începere dela sfârșitul lui Iulie, o camară bine aprovizionată pe lângă culcușuri ce le puteau crede tefere. Păpușoii și vitele locuitorilor satelor de pe împrejur aveau prin urmare foarte mult de suferit din pricina acelor fiare, mai cu samă acele ale bieților Prăleni.

Țin bine minte cum, într'o seară dela începutul toamnei anului 1857, după căderea nopții, eram adunați, cu mic cu mare, pe cerdacul dând înspre ograda din față, culcați pe niște saltele așazate pe scândurile acelui cerdac, iar în fața noastră, în ogradă, ardeau focuri de baligă pentru a ne apara de țânțari. Pe lângă tata și mama, mai erau cu noi moșii noștri, Lascar și Mitică, precum și musafiri veniți pentru vânat. Deodată auzim, par'că veniau din a doua ogradă, niște strigăte de:

— Săriți, oameni buni, săriți că mă mănâncă ursul! Nu mă lasați! Nu mă lasați!

Tata, moșii mei, musafirii, vatavul Iancu, au pus mâna pe puști și au alergat înspre locul de unde porniau strigătele. Dar Iozef, despre care voiu vorbi mai jos pe larg, a cărui casă era megieșă cu ograda de unde porniau strigă-

tele, a apucat înaintea lor, căci a avut numai să sară peste gard. Ajuns acolo, a văzut un om ferindu-se de un urs voinic de ale cărui îmbrăţoşări scapa numai mulţămită prezenţei de spirit a socru-său, un moşneag olog, care arunca într'una în urs cu tăciuni aprinşi ce-i lua dintr'un foc mare, arzând dinaintea lui. Ursul mai era foarte stingherit în mişcările lui de un căţăluş care necontenit îl apuca de labele de dinapoi. Dihania se apropiase foarte încet şi, când l'au auzit mâncând şi mormăind, stăpânul ogorului a avut imprudenţa să arunce într'însul cu o bucată grea de lemn aprins. Se vede că lovitura astfel primită de urs l'a durut, căci îndată s'a răpezit la om, iar acesta a început să fugă şi să strige. Cum a auzit glasurile acelor care veniau, fiara a dat dosul şi a luat-o la sănătoasa prin păpuşoi, dar Iozef a avut vreme să aprindă într'însul, nimerindu-l drept în inimă.

Altădată, în acelaş an, erau la noi un număr de musafiri cu care mersesem, în mai multe trăsuri, să prindem păstrăvi în pârîul Căiuţul Mare şi în nişte heleşteie din pădure, la câtiva kilometri de sat şi ne-am întors pe când era încă ziuă. Deodată vezeteul trăsurii din cap, în care se găsiau mama şi cu o vară a ei, iar eu eram pe capră, opreşte caii şi, arătând cu biciul peste pârău, zice întorcându-se către mama:

— Ursu!

Ne uităm cu toţii în direcţia arătată şi vedem, peste pârău, pe o ridicătură de stâncă lată, în formă de podiş, la vr'o şasezeci sau optzeci de paşi de noi, o căruţă desjugată, plină de păpuşoi culeşi dintr'o curătură de mai la deal şi, pe dânsa, un urs mâncând păpuşoi fără ca prezenţa noastră să-l fi îngrijit. Numai după ce toate

trăsurile s'au oprit și ocupanții lor au început să-și comunice părerile cu glas din ce în ce mai ridicat, văzut-am că Martin se dă jos încet din căruță, apucă cu pas liniștit la deal și dispare în pădurea care se întindea până la acea stâncă.

Iozef Gnadt despre care am vorbit mai sus, era un neamț născut în anul 1818, la Luisental, în Bucovina. El venise în țară cu tată-său, bătrânul Fritz Gnadt, de care nu țin minte, cu trei frați și cu două surori, în însușire de lucrători speciali la *Hutta*, adică la fabrica de steclărie înființată pe moșia Grozeștii de cneazul Dumitru Cantacuzino, acel care, ceva mai târziu, a păcălit atât de groaznic pe Lascar Bogdan, cu prilejul vânzării acelei moșii. Nu știu pentru ce anume temeiu acea familie de Nemți, nefiind mulțămită la Grozești, a venit la tata și i-a propus să se angajeze la el pentru a fabrica potaș, draniță și șindilă, în schimbul unui preț convenit pentru fiecare *majă* (cântar de 44 de oca) de potaș și de fiecare mie de draniță sau de șindilă. Tata a primit și ei au clădit îndată, în satul Pralea, alături de locul pe care s'a ridicat mai pe urmă curtea de care am vorbit, o casă mare de vălătuci, după modelul celor nemțești din Bucovina și s'au pus pe lucru cu hărnicie.

Bătrânul Fritz și trei din băieții lui erau niște vânători de frunte și pătimași. Fiul cel mai mare, care se numia tot Fritz, pe lângă că era împodobit cu o gușă uriașă, mai avea și un ochiu plin de albeață, totuși era un pușcaș minunat și nu puțini fost-au urșii ce i-a împușcat cu pușca lui cu o teavă. Dar cel mai pătimaș și cel mai meșter era al doilea fiu, Iozef. În cei doi ani cât a stat mama la Pralea, ea a numărat douăzeci și șase de urși uciși de Iozef, dar el împușcase mai

mulți înainte de venirea noastră în Pralea, a tot urmat să mai împuște până în cei de pe urmă ani ai vieții, și a murit tocmai la sfârșitul anului 1907. Se lăuda atunci că a împușcat peste tot mai bine de o sută de urși și nu cred că trecea peste adevăr. Mama îl supranumise *Jules Gérard dela Pralea.* De multe ori scapat-a el numai ca printre urechile acului de ghiarele și de dinții fiarei dar niciodată n'a fost în stare dihania să-l încolțească sau să-l pieptene. Avea un sânge rece admirabil. Era un barbat înalt și zdravăn, dar supus la accese de epilepsie; nici odată însă nu l'a apucat cumplita boală la vânat.

Și fiindcă sînt acuma la capitolul urșilor (asupra căruia îmi propun de altmintrelea să revin în cursul acestor *Amintiri),* voiu istorisi aici semi-tragica întâmplare cu un urs a lui Costin Rosetti dela Orașa, un văr deparatat al nostru. Vâna sau mai adevarat *bracona* în fundul Prălii cu Alecu Aslan dela Onești. Un urs rănit a venit la el, Costin a tras într'însul și i-a rupt o labă. Ursul care venise înfuriet, s'a înfuriet și mai tare în urma nouei răni primite, s'a aruncat asupra lui Costin înainte ca acesta să fi putut trage al doilea foc și i-a înfipt toți dinții în brațul drept. Apoi l'a apucat în brațe și l'a trântit jos cu atâta putere, în cât i-au sărit toți bumbii dela pantaloni și s'a pus pe el. Costin spunea că numai ușor nu era. Un haitaș, un băetan de vr'o patrusprezece ani, care avea la dânsul un pistol încarcat cu poște, s'a apropiat fără a fi simțit de fiară (căci vântul bătea dela urs spre el), i-a pus pistolul în ureche și a tras, iar dihania a căzut moartă pe loc. Cum s'a putut scula în picioare. Costin s'a pus să-și caute bumbii pe jos căci îi cădeau pantalonii. Dar Aslan spunea că în cursul

nopții ce au petrecut-o în pădure, a avut febră mare, căci rănile făcute de dinții ursului erau adânci. Intâmplarea mi-a fost povestită de însuși Costin de repetite ori.

La Pralea veneau să ne vadă, vara și toamna, număroase rude și cunoștinți dela Iești și din toată țara; vânătorile de urși atrăgeau, mai cu samă toamna, pe cei mai de frunte vânători ai țării.

Intre alți musafiri îmi aduc aminte de Costache Negri, de Vasile Alexandri, de Iorgu Radu, de Manolache Costache Iepureanu, de Iancușor Canta, de Zizin Cantacuzino, de cneazul Alexandru Cantacuzino, aceștia toți prietenii intimi ai tatei, apoi de bunul Costică Șuțu și de Alecu Aslan dela Onești, amândoi niște vânători vestiți, de doamnele Catinca Negri, Zulnia Sturdza, Smărăndița Rosetti (atunci căsătorită cu Mihăiță Jora), Efrosina Bogdan dela Grozești, Zoe (Zouzou) Sturdza (atunci căsătorită cu Zizin Cantacuzino), Smărăndița Catargiu cu fiică-sa, Maria fostă Obrenovici, mama lui Milan al Serbiei, și alții și altele, mulți și multe.

Două figuri originale erau *Maestro* Gallea și Silvestru Pascual. Cel dintâiu era un Maltez, *maestro di canto*, barbat în vrâstă, căsătorit cu o femeie, italiancă și ca, cumplit de rea. Pentruca să scape de dânsa, culegea peste an, pentru timpul verii, cât mai multe invitații prin casele boierești dela țară, în care stăpânele sau fiicele lor cultivau cantul, le acompania pe clavir și le dădea povețe în exercițiile ce le făceau, achitându-se astfel de ospitalitatea de care se bucura. Bine înțeles că, în cele mai multe case, la plecare, elevele lui îi puneau în buzunar un fișic de galbeni pe care îl primia cu o mulțămire discretă. Era

un om foarte detreabă şi foarte bine crescut, înzestrat cu un apetit formidabil, dar fricos ca un iepure. Cu prilejul unui accident la trăsura în care maestrul se afla cu mama şi cu altă doamnă, aceia bătrână, tata, care venia calare alături de trăsură, dându-se jos pentru a ajuta pe vezeteu să lege răzorul ce se rupsese, rugându-se de maestro Gallea să-i ţie calul, viteazul copil al Maltei a răspuns că nu ştie şi se teme, calul fiind foarte vioiu, să nu-l lovească cu piciorul. Şi mama care ţinea hăţurile celor patru cai înhamaţi înaintaşi ai trăsurii, a trebuit să mai ţie, tot ea şi acest al cincilea cal. In mine, care stăteam pe capră, nu avea nimeni încredere, ceiace ţin minte că m'a umilit cumplit.

Silvestru Pascual era un Spaniol dela Valencia pe care mama îl bănuia că este jidov. Era şi el profesor de canto, dar mai ales vânător pătimaş. A avut norocul să ucidă, la Oneşti, în aceiaşi bataie, o ursoaică cu amândoi puii ei. S'a lăsat de muzică pentru a se ocupa de agricultură, intrând în calitate de vechil la principele Wittgenstein, la Fântânele[1]). Relaţiunile lor s'au stricat rău.

1) Principele Emil de Wittgenstein-Berleburg, din familia mediatizată germană cu acest nume, fusese de tânăr crescut ca paj la curtea împărătească din Rusia, şi intrase în serviciul militar rus, unde a înaintat răpede până la gradul de general. A făcut campanie în Caucaz, împotriva Cerchezilor şi, în anul 1863, în Polonia, împotriva răsculaţilor lui Langiewicz. Era căsătorit cu Pulcheria Cantacuzino-Paşcanu. Bărbat frumos cu forme elegante de curte, avea obiceiuri de *obachtă* (corp de gardă). Soţia lui, Moldovancă de neam mare, fire nobilă, deosebit de frumoasă, de cultă şi de distinsă, a fost din această cauză cât se poate de nenorocită. A suferit în tăcere urmările căsătoriei pripite care o legase de un bărbat atât de nevrednic de ea, dar o boală, incurabilă atunci, însoţită de supărarea ce i-o pricinuia purtarea soţului, au dus-o de tânără în mormânt. A avut o fiică, căsătorită

pede, principele a acuzat pe Pascual de necinste, iar Pascual îl numia: *Neamţ cărpănos* şi zicea că i-ar fi reţinut pe nedrept leafa ce i se cuvinea pentru vremea cât slujise, trăsura şi caii. Pe urmă, fiind lipsit de adăpost, a stat o iarnă întreagă la noi, la Căiuţi.

In al doilea an al şederii noastre la Pralea, când eu eram în al patrulea al vieţii, m'am amorezat pentru întâia oară. Obiectul dragostei mele era frumoasa morăriţă, Rada, căsătorită cu Neculai Ursul, cel mai mare beţiv din sat (şi aproape toţi Pralenii erau nişte beţivi de frunte). Am istorisit aiurea cum, văzând odată pe Neculai Ursul maltratând pe Dulcinea mea sub terasa noastră, am sărit jos şi l'am lovit în cap cu stratul puşcuţei cu ţeava de tinichea ce o aveam în mână şi cum, de beat ce era, a căzut în glodul de o palmă care acoperea drumul, prinzându-mă sub dânsul, iar hainele mele cele noui şi albe s'au făcut de batjocură. Cum Rada m'a luat în braţe şi m'a dus acasă caşicum acolo, tata, în loc să mă felicite pentru vitejia ce o arătasem, mi-a administrat o corecţiune exemplară.

Mult mai târziu aflat-am că acea morăriţă, care era într'adevăr de o rară frumuseţă, avea succese mari, serioase acele, cu alţi membri ai familiei mele, moşi burlaci şi văduvi, veniţi la vânat sau în vizită la noi. Mi s'a povestit despre sieste făcute în după amiezile calde, într'o poiană frumoasă, pe covoare duse acolo într'adins, dela care sieste morăriţa era nelipsită, probabil pen-

---

cu principele de Schönburg-Waldenburg care la rândul ei, a dat naştere la doi fii şi o fată căsătorită cu principele de Wied, fostul rege al Albaniei.

Dela principele Emil de Wittgenstein avem un volum de scrisori interesante, în limba franceză, publicate de fică-sa.

tru a apara de ţanţari pe fericitul meu rival. Aceste sieste au dat chiar roade: o fiică care a avut prostul gust să nu iee trăsăturile fine ale mamei ci acele, frumoase dar bărbăteşti, ale tatălui şi poate chiar mai accentuate decât ale acestuia.

Aunci văzut-am, spre marea mea mierare, pe cea dintâi femeie îmbrăcată bărbăteşte. Moşu-meu Mitică venise la noi cu fiică-sa, mai mare decât mine cu un an şi cu guvernanta acesteia, o nemţoaică care îngrijea foarte bine de fetiţa ramasă orfană de mamă. Se zicea că nu îngrijeşte numai de copilă. Fapt este că mergea noaptea la pândă, la urs, împreună cu moşu-meu şi cu Iozef şi se mai îmbraca bărbăteşte chiar când făcea plimbări împreună cu noi.

A venit să ne vadă la Pralea şi bunica, cu trei domnişoare de onoare, două ţigance, un vezeteu, un fecior, şi un rândaş. Această lume s'a adăpostit în Pralea după putinţă. Mi-aduc aminte că, de câte ori domnişoarele de onoare nemulţămiau pe bunica, ea le punea să se lege cu o sfoară de un picior şi de pat, ţinându-le astfeliu cu ceasurile. Dar n'a stat decât puţină vreme cu noi.

In Iunie 1857 am petrecut o lună la Slănic, dar întâmplările acelui sezon de băi sunt cam şterse din memoria mea sau se confundă cu acele ale sezonului petrecut acolo în anul următor şi despre care voiu vorbi mai pe larg tot în acest capitol.

In August al acelui an am găsit odată pe mama în salon, răsturnată pe divan şi plângând cu hohot. Am întrebat-o, îngrijit, ce are, dar deşi am repetat întrebarea ea nu mi-a răspuns, urmând să plângă tot atât de tare. Am luat-o de gât şi am sărutat-o, dar ea s'a mărginit să mă mângâie uşor pe cap, făcând semn cameristei

sale, care i aducea o basma, să mă ice din odaie.

— O murit Vodă, răspuns-a Anica la întrebarea mea.

Primise vestea pe neașteptate, pe când tata era la câmp, printr'o depeșă adresată lui, trimasă prin înadins curier dela Târgul Ocnei sau dela Bacău și pe care ea, izbită de o presimțire subită, o deschisese.

Iubia mult pe părintele ei, care-i ținuse loc și de mamă și a cărui fiică preferată era. De mai bine de un an de când era despărțită de el, gândul ei rămăsese nedesțipit de părintele iubitor și înțelept care veghiase asupra copilăriei sale, de sufletul bun și nobil pe care nimeni nu-l putea cunoaște fără a-l iubi, de domnul blând, generos și patriot de care cu drept cuvânt era mândră. Și multă vreme s'a mai trădat durerea ei prin crize de lacrimi, când era sau se credea singură și prin expresiunea de jale a privirii sale.

Tot în anul 1857, am mers în ziua de Sfântă Maria Mică, tata fiind la Iași, la Rădeana, unde mama voia să vadă pe o prietenă a ei, Zinca Donici, care se afla în vizită la cumnatu-său, Manolache Donici, stăpânul Rădenei. Am lunecat atunci în salonul bine ceruit al acelei curți, căzând cu ciolanul gleznei celei drepte pe cucoșul pușteі mele, a acelei cu care loviseм în cap pe Neculai Ursul, și ciolanul a crăpat. Vă puteți închipui țipetele mele. Mi s'au pus comprese și ne-am întors la Pralea, cale de 18 kilometri. Ajunși acolo, de oarece nu puteam călca de loc cu acel picior, s'a trimes îndată după baba Smunciloaia, din satul Blidari, tot pe moșia noastră, care babă era vestită pentru chipul în care îndrepta picioarele și brațele scrintite. Baba a declarat că piciorul meu este scrintit și, pentruca

să mi-l îndrepte, a început să-l tragă, ceiace mi-a scos din gură țipete și mai cumplite decât până atunci, țipete de astădată justificate căci durerea astfel pricinuită numai mică nu era. A doua zi, mama văzând că piciorul mi se umflă mai tare și că durerile sporesc, a făcut răpede pregătiri de drum și a plecat cu mine și cu Anica la Căiuți. Acolo am luat cai de poștă și am plecat la Iași, în careta cea verde a mamei, ea șăzând în stânga, lângă giam, eu culcat pe restul scaunului, cu o perină sub cap și cu capul pe genunchii ei.

Imi aduc perfect aminte de peripețiile acestui drum. Pe capră șădeau Arnăutul cel bătrân, Pavel, care avea casa lui în capătul dela vale al târgușorului Căiuțu, cu fustanelă, cu poturi, cu cialma pe cap, cu o pereche de pistoale cu cremene uriețe și cu un iatagan în brâu, având lângă el pe Anica, căci în caretă erau numai două locuri.

La fiecare poștă sau jumatate de poștă, îndată ce surugiii opreau caii, Arnăutul și cu Anica se dădeau jos și veniau la oblonul stâng al cupelei să întrebe dacă avem nevoie de ceva. Seara am mâncat din niște provizii luate de acasă, dar nu ni era foame nici mamei nici mie. Nu mai simțiam dureri decât la hopuri, dar piciorul îmi era cumplit de umflat: n'am închis ochii toată noaptea.

Nu ne facem astăzi ideie de răpegiunea uimitoare și de farmecul acestor călătorii de altă dată cu poșta. Caii, mai ales când surugiii aveau nădejde de un bacșiș bun, nu ieșeau din fuga cea mai nebună; acei cai cât niște mâțe, totdeauna necesălați, prăpădiți de slabi, într'adevăr că: *„se așterneau drumului ca și iarba câmpului la suflarea vântului"*. Se opreau numai la jumatate de poștă, iar când poșta era mică, nu

stăteau decât la poştă. Acea repegiune procura acelor care aveau parte de ea într'o trăsură îndămânatecă, leganaţi pe răzoare bune, o adevarată simţire de voluptate, o stare psihică ţinând mijlocul între vis şi beţie, imaginaţia şi simţurile mai fiind stimulate de sunetul tălăncilor, de pocnetele bicelor şi de lungile şi ascuţitele strigăte de *hiiii-hăt!* ale surugiilor. Mai ales noaptea, pe lună, când drumul nu era din cale afară grunzuros şi plin de hopuri, acest mod de locomoţiune a lasat tuturor acelor care au avut parte de el o amintire neştearsă. La vr'o două poşte, când Arnăutul a aratat *podorojna* şi a cerut cai, căpitanul de poştă a răspuns că nu sunt cai, nici în grajdiu şi nici la imaş, toate *tacâmurile* fiind pe drum. Insă, în urma câtorva cuvinte zise căpitanului de poştă, din poronca mamei, de Anica, el s'a bătut pe frunte par'că deodată şi-ar fi adus aminte de ceva şi a strigat *chehaiei:* (primului surugiu):

— Măi Grigore, uitam că tacâmul lui Bălălău şi a piciului o sosit de vreme asară. Incalecă fuga, du-te la imaş de-i adă. Ţiganii sunt amândoi la câmp cu caii.

Şi chehaia încăleca şi pleca îndată la imaş ca să prindă caii cu arcanul. Am aşteptat un ceas, poate un ceas şi jumătate în liniştea nopţii, a frumoasei nopţi de toamnă, a cărei linişte era tulburată numai de cântecele greierilor din iarbă, de răcăitul broaştelor, din vr'o baltă apropiată şi de latratul vr'unui câne în depărtare.

Deodată auzitu-s'au de departe strigăte prelungite şi pocnete de biciu.

— Vin caii! zis-a mama, de acuma plecăm!

Dar se înşala: erau alţi călători ca noi, cărora căpitanul de poştă li servia aceiaşi poveste ce

ne-o servise şi nouă, adăugând că aşteaptă de pe imaş pe singurii opt cai ce-i mai are şi care trebuie să plece cu noi. Poate că dacă călătorii sosiţi acuma ar fi avut voinţa şi putinţa să împingă în palma căpitanului de poştă bacşişul pe care îl făgăduise Anica din poronca mamei, el şi-ar fi adus aminte că la imaş se mai găseşte vr'un *tacâm* sau chiar două. Dar ceilalţi călători nevrând sau neputând să facă asemenea jertfă, au ramas fără cai până după plecarea noastră. Din pricina acestor două opriri prelungite în aceiaşi noapte, răsăritul zorilor ne-a găsit deabia pe podul Moldovei, la Roman şi zguduiturile pricinuite de trecerea roţilor peste grinzile neciopite şi neîntepenite ale acelui pod, care se ridicau sub roţi în urma trăsurii, m'au făcut s'o duc într'un ţipet până la celălalt mal. Pe la prânzul cel mare am ajuns la o poştă a cărei casă şi grajdiuri erau lângă biserică, iar când ne-am oprit, se vedea strânsă înaintea bisericii, o mulţime de ţarani şi, în mijlocul lor un gulerat, cu sabie la şold şi mai mulţi *cazaci*, cum li se zicea atunci slujitorilor care, puţin mai târziu, s'au numit *dorobanţi* şi, mai târziu când acest nume s'a rezervat infanteriei teritoriale, au primit acel de *călăraşi*. Din acea gramadă se auziau ţipete sfâşietoare şi vaiete. Mama a poroncit Arnăutului să meargă să vadă ce este. Dar, mai degrabă decât el, ne-a adus lămurire Anica care schimbase câteva cuvinte cu soţia căpitanului de poştă.

— Măria Voastră, povestit-a ea, ţaranii de aici s'au burzuluit în săptămâna trecută împotriva posesorului care-i grozav de jacaş şi-i încarcă cu munca. Ei au bătut pe un fecior boieresc, iar acuma o venit privighitorul cu zece cazaci, cu

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
107949

poroncă dela ispravnic să pue pe cei mai obraznici din ei jos şi să le tragă câte cincizeci până la o sută de nuiele sau de bice.

La auzul acestei veşti, frumoasa faţă a mamei s'a făcut deodată albă, ochii i-au scânteiet şi a făcut o mişcare caşicum ar fi vrut să se dee jos din trăsură, dar s'a aşazat îndată la ioc şi au podidit-o lacrimile. Iubiam peste tot pe frumoasa, buna, blânda mea mamă; văzând-o că plânge, am izbucnit şi eu în lacrimi şi am vrut să mă arunc la gâtul ei, dar acea mişcare pricinuindu-mi o durere cumplită la piciorul beteag, am căzut înapoi pe genunchii ei cu un ţipet de durere. Mama plecându-se asupra mea, a început să mă sărute, iar eu, apucând-o de gât, mi-am lipit faţa de faţa ei; vreme de o clipă bună am plins amândoi în tăcere. Apoi mama mi-a aşazat iar capul pe genunchii şi, mângâindu-mă, mi-a zis:

— Tu, dacă mă iubeşti, când îi fi mare, niciodată să nu baţi şi nici să pui să bată pe ţarani sau pe slugi sau pe orice om mai slab decât tine. Bataia este un mare pacat şi o mare mişelie.

Având destul de des parte, dela tata, de certări, dealtmintrelea bine meritate, n'am nevoie să spun că eram un adversar convins al bătăii şi că din fundul inimii am făcut mamei făgăduinţa ce mi-o cerea.

— De-am pleca mai răpede de aici, zise atunci mama. Anico! spune chehaiei că dau bacşîş îndoit dacă înhamă caii mai răpede!

Dar în acea clipă ţipetele au încetat şi s'au văzut, venind spre trăsura noastră, privighitorul, urmat de Arnăutul nostru, după care se luase vr'o douăzeci sau treizeci de ţarani: bărbaţi, femei şi copii. Privighitorul s'a oprit dinaintea o-

blonului deschis al caretei şi, scoţând şapca din cap, s'a închinat adânc, rostind un răsunător:

— Sărut mânile, Lumânarea Voastră!

Mama răspunse cu o închinăciune de cap care numai amabilă nu era.

— Lumânarea Voastră nu mă mai cunoaşteţi? mai întrebă guleratul.

— Nu, răspunse mama scurt.

— Am fost paj la Înălţimea Sa: numele meu este Danu.

— Imi aduc acuma aminte de dumneta, dar nu în bine, răspunse mama cu un aer de adânc dispreţ. Ai fost dat afară dela Curte fiindcă aghiotantul de jurne, care bănuia că eşti un şpion în slujba duşmanilor Domnului şi te urmăria de aproape, te-o prins scociorând în hârtiile de pe biuroul lui Vodă. Ai fost răsplătit de acei pentru care tradai pe stăpânul a cărui pâne o mâncai cu slujba de privighitor şi acuma te-ai făcut calăul ocolului în capul căruia ai fost pus. Ruşine să-ţi fie!

Şi mama a închis oblonul cu putere, mai trăgând în sus şi giamul care era scoborît. Iar zgomotul făcut de oblonul şi de giamul ce s'închideau au împiedecat să s'audă răspunsul privighitorului, care a ramas în faţa trăsurii, cu şapca în mână şi cu un aer din cele mai plouate. Arnăutul şi Anica se suise pe capră şi am plecat aproape îndată.

La jumatatea de poştă următoare, Anica ni-a povestit că, după cât i se spusese de femeia căpitanului de poştă, posescrul acelei moşii, cumplit de jacaş faţă de ţarani, era un om de casă al ispravnicului şi foarte ocrotit de el, iar pe privighitor îl ţinea de fân, de grăunţe, de vin, de lemne şi de câtiva galbanaşi. Am ajuns la Ieşi în

acea zi, pe la căderea nopții și am tras la bunica, în vechea casă părintească din ulița Goliei, unde am găsit pe tata care de loc nu se aștepta la venirea noastră.

Chiar în acea sară am avut parte de o spaimă grozavă, căci s'a adus, pentru ca să mă examineze, pe doftorul Russ, vestitul hirurg și eu știam că el este acel care taie brațele și picioarele oamenilor și mi-am închipuit că și mie are să-mi taie piciorul. Nu voiam nici în ruptul capului să-l las să pue mâna pe mine și a trebuit ca tata și mama să mă ție, pentru ca hirurgul să mă poată căuta. Din cauza umflăturii, Russ numai a doua zi a putut declara că nu am decât o *felură* a ciolanului gleznei și că trei săptămâni de îngrijire mă vor restabili cudesăvârșire, prezicere ce s'a realizat în totul. Dar câtă vreme am stat în Iești, frica de Russ și de tăierea piciorului nu mi-a trecut cu desăvârșire și de câte ori venia, adică în fiecare zi, mă apucau fiorii la vederea acelui barbat, mic la stat, grăsuț, înflorit la față, ras, cu ochii deosebit de vii și de veseli și veșnici surâzând.

Doctorul Ludovic Russ era un Curlandez, venit în vremea lui Mihaiu Sturdza numai cu diploma de doctor în hirurgie și mamoș. Dela început s'a semnalat ca un hirurg emerit și, cu prilejul nașterii fiului ce l'a avut primul Domn regulamentar din căsătoria lui cu Smaranda Vogoridi, când Russ, mulțămit micimii mânii lui, a izbutit să facă Doamnei o operație ce n'o putuse face alt medic, a capatat vază mare și de atunci s'a bucurat atât de favoarea domnească cât și de acea a întregii boierimi. Dar unii din colegii lui îi făceau șicane fiindcă nu era doctor în medicină. Atunci, obținând un congediu, s'a dus la Viena

de unde s'a întors după câteva luni cu diploma de doctor în medicină, ceiace a pus capăt tuturor bârfelilor. A ajuns la o situaţie cum n'a avut-o niciodată alt medic în Moldova. Avea o diagnoză minunată; a făcut, deşi septuegenar, întreaga campanie dela 1877 şi a stârnit admiraţia ruşilor prin îndămânarea cu care făcea operaţiunile cele mai grele. El era una din figurile cele mai populare ale Ieşului şi chiar ale întregii Moldove. Totdeauna era vesel şi bine dispus, bun la inimă, gata să dee aceleaşi îngrijiri celui sarac caşi celui bogat, căuta gratis toată sărăcimea oraşului. Când, la adânci bătrâneţe, s'a săvârşit din viaţă, Ieşul întreg l'a petrecut plângând, la ultimul lacaş. Faptul că până la sfârşitul vieţii a ramas un fervent admirator al sexului frumos de loc nu i-a micşorat popularitatea.

Mai eram căutat şi de alt medic, de Ţânţâreanu, atunci colonel, medic şef al miliţiei, cu care trăiam mult mai bine decât cu Russ, întâiu fiindcă nu avea specialitatea să taie picioarele şi braţele şi apoi pentrucă mă făcea să rîd şi mă învaţa să fac *şmotru*, cuvânt care însamna mânuirea armelor, aceasta bineînţăles îndată ce am putut să mă ţin pe picioare. Dar în curând după aceia Ţânţâreanu, care era ardelean (el se iscălia: Cenceran), şi de mult se deda beţiei, a siluit pe propria sa fiică pe când el se afla în stare de desăvârşită ebrietate. Denunţat de membrii familiei, a fost judecat, osândit, după ce a fost degradat, la cinci ani de muncă silnică pe care i-a şi făcut în castelul dela Târgul Ocnei.

Tot cu prilejul acelei şăderi în Ieşi, am făcut cunoştinţă şi prietenie mare cu Cuza. El iubia foarte mult copiii, se juca bucuros cu ei şi ştia de minune cum să li se facă plăcut. Aveam o adevărată pasiune pentru el.

Prin Octomvrie ne-am întors la Pralea unde am stat toată iarna.

Avusesem până atunci o bonă, elveţiană-franceză, numită Antoineta. Era tânără, drăguţă, veselă, blândă şi o iubiam foarte mult cu toţii, dar se vede că viaţa la Pralea i-a părut din caleafară plicticoasă şi singuratecă, căci n'a vrut să mai stee. A fost înlocuită de o Săsoaică bătrână din Braşov, femeie care fusese relativ bogată, dar îşi pierduse totodată şi barbatul şi averea. Se numia Regina Dick, iar noi o numiam *mama Reghina*. Avea pe fiica ei mai mare ca ajutoare. Ne îngrijia foarte bine, era blândă cu noi, o iubiam. Ea ni-a dat cele dintâi noţiuni de *Istorie Sfântă*, tot ea ni-a desvăluit existenţa unei lumi mai civilizate decât acea din primitivul şi minimul nostru orizont.

Un musafir pe care-l aveam des la Pralea era Părintele Zosim dela mănăstirea Moşinoaia. El se numise altădată căpitanul Zaharia Vântul, din ţinutul Codrului, în Basarabia. Fusese ostean în Rusia şi la sfârşitul veacului al optsprezecelea, ajunsese la gradul de *porucnic* (locotenent) într'un polc de dragoni moldoveni. Dar mai slujise şi sub poroncile bunului meu, ca ostean într'o mică ceată de călăreţi trimasă de Ipsilant lui Coburg, pentru a-i servi de călăuze în campania puţin glorioasă făcută de acest general austriac în ţările noastre împotriva Turcilor şi a lui Mavrogheni, Domnul Ţării Româneşti. Pe urmă, când bunul meu a fost însărcinat de acelaş Ipsilant, devenit Domn al Ţării Româneşti, cu slujba de *mehmendar* (purtător de grijă) al taberei turceşti, când oştile împărăteşti asediau pe Pasvantoglu în Vidin, Zaharia Vântul i-a adus o ceată de cincizeci de flăcăi voinici din Co-

dru şi din Soroca, care au făcut slujbă minunată în escortarea proviziunilor şi a muniţiunilor.

După ieşirea lui din slujba ostăşească, Zaharia Vântul se căsătorise din dragoste cu o fată neobişnuit de frumoasă, cu care vreme de şapte ani, a dus traiul cel mai fericit. In ziua însă, în care împliniau şapte ani de căsătorie, a văzut pe soţia lui şi pe cei doi copii ce-i iubia la nebunie, loviţi de trăsnet în livadă, sub ochii lui. In urma acestei nenorociri, a stat nebun, vreme de mai multe luni. Indată ce şi-a revenit în fire, a trecut Prutul şi s'a călugărit la schitul Moşinoaia la vr'o zece kilometri de Pralea, unde era atunci igumen un moş al său. Am istorisit aiurea[1]) mai multe amănunte din viaţa părintelui Zosim şi ce musafir bine venit era el pentru noi, copiii, la Pralea. Era un povestitor neîntrecut şi ştia nenumarate poveşti, care de care mai frumoasă, cele mai multe raportându-se la întâmplări în legătură cu istoria ţării. Spunea că ţine cea mai mare parte dintr'însele dela un moş al lui, călugăr în mănăstirea Şaba din Basarabia, care-l crescuse. Părintele Zosim era un adevarat sfânt: dădea cel de pe urmă ban saracilor şi deschisese la mănăstire o mică şcoală de băieţi, în care strângea copii de ţarani pe care îi învaţa să cetească, să scrie şi să socotească, bine înţeles în mod cu desăvârşire gratuit, mai îmbrăcându-i şi hrănindu-i pe socoteala lui de câte ori părinţii nu aveau cu ce. A murit la vrâsta de o sută de ani, în iarna anului 1870—1871.

In primăvara anului 1858, mama a pierdut în sfârşit rabdarea şi, într'o bună dimineaţă, nemai voind să aştepte sosirea stâlpilor de fontă din

1) Vezi *Părintele Zosim* în *Poveşti Moldoveneşti.*

străinatate şi folosindu-se de o absenţă prelungită a tatei la Ieşi, s'a mutat cu toată casa la Căiuţi. Imi aduc aminte, par'că ar fi astăzi de multe amăruntimi ale acestei mutări. Ţin bine minte cum, pe platoul numit Rateşu, imediat înainte să ne scoborîm în şesul Trotuşului, am întâlnit *piatra cea mare*, o piatră lată urieşă, ce se aducea din pârâul Popenilor, pentru grădina dela Căiuţi, trasă de douăzeci şi opt de părechi de boi.

Curtea dela Căiuţi fusese clădită cu vr'o doisprezece ani mai înainte, de tata, în vremea văduviei sale, pe locul unor livezi şi grădini cumparate dela nişte răzăşi din satul Căiuţul, în mijlocul târguşorului cu acelaş nume, înfiinţat de bunul meu, hatmanul, în vremea lui Ioniţă Sturdza, pe temeiul unui hrisov al lui Scarlat Calimah.

Până atunci *curtea*, în care şădeau bunul meu şi tata când veniau la Căiuţi, era o clădire de vălătuci, amestecaţi pe ici şi colo cu părţi de zid de cărămidă, cuprinzând cinci încăperi, din care una foarte mare şi, în faţa despre târguşor, un cerdac larg, cuprinzând toată lungimea casei, la care te urcai prin două trepte din uliţa târgului şi care uliţă alcătuia şleahul cel mare între Adjud, Târgul Ocnei şi graniţa Ardealului. Noua curte s'a ridicat în faţa acestei *bojdeuce*, de care îmi aduc aminte numai în stare de putregiune şi pe care am daramat-o eu la 1877.

Curtea cea nouă a fost clădită mai ales în lipsa tatei, de un vechil leah ce-l avea atunci, numit Mokrenski. Acesta, din pacate, avea o mare influenţă asupra tatei care îşi făcea mari iluzii despre cunoştinţile lui agricole, economice şi tehnice, caşi despre onorabilitatea lui. Acea clădire l-a costat sumi enorme şi nu este nici bine

clădită, nici îndămânatecă nici frumoasă. Mai întâi, nu știu pentruce, rândul de jos a fost ridicol de puțin ridicat: înălțimea odăilor dintr'însul întrecând numai cu puțin doi metri. Apoi grinzile pe care s'a așazat podeala rândului de sus au fost prea subțiri și s'au așazat la prea mare depărtare una de alta, astfel că, îndată ce noi, copiii, alergam, săriam sau ne mișcam sus în chip mai vioiu, se cutremura podeaua în toată casa, dându-ți impresia unui cutremur. Apoi este lipsită de coridoare de degajare și camerile nu sunt independente una de alta. Din dos, despre grădină, adică despre *miază-noapte*, era și probabil mai este un balcon și dealungul rândului de jos și dealungul acelui de sus, îngust la capete, dar lățindu-se bine la mijloc, susținut, sus, de stâlpi rătunzi, jos, de stâlpi scurți, groși și patrați.

Dacă casa lasa mult de dorit și, cu toate dimensiunile ei, era neîncăpătoare, căci de toate erau numai douăzeci și șase de încăperi, cu antreturi, cu coridoare, cu cuști de scări, cu privăți, cu bufet, cu *bodroane* (un feliu de băști) cu tot, grădina era o splendoare și făcea admirația tuturor celor care o vedeau. Nu se putea, în privința mărimii, compara cu multe alte grădini boierești din Moldova, de oarece cuprindea numai patru falci, dar era trasată în chip minunat. Desemnul proiectului fusese făcut de vestitul Sobeck, un grădinar neamț vestit la noi în întâia jumatate a veacului al nouăsprezecelea, dar revăzut și retușat de mama.

Cuprindea două iazuri din care unul mare, cu trei ostroave, legate între ele prin poduri și mai multe poduri pe partea de pârău abătut din apa Căiuțului Mic care alimenta cele două iazuri și

o cascadă, mică, dar foarte pitorească. Florăria era, ca clădire, foarte primitivă, dar conţinea o sută douăzeci de alămâi, portocali şi chitri, pe lângă număroşi alţi arbuşti de lux. Din pricina climei umede şi adăpostite a localităţii, copacii plantaţi sub ochii mamei, în anul 1851, erau, cu şăpte ani mai târziu, urieşi şi grădina era de pe atunci o frumuseţă, admirată de toţi acei care o vedeau.

Dealtmintrelea toată acea parte a văii Trotuşului, cu pâraele Căiuţul Mare şi Căiuţul Mic, cu luncile de arini de pe malurile lor şi cu marele lunci de pe malul Trotuşului, alcătuite din răchiţi, arini, plopi argintii şi feliu de feliu de copăcei, amestecaţi cu rîoruşcă mirositoare, cu păduricile şi tufele de rug şi de alţi spini de pe corbănile ce se ridicau deaspura satului, spre miazăzi, alcătuia o mare grădină, începând dela hotarul dela vale a moşiei Căiuţul şi a ţinutului Bacău, până dincolo de Gârbovana. Acest colţ de ţară a fascinat de atunci ochii copilului de patru ani şi jumatate, iar icoana lui a ramas înfiptă adânc şi cu dor nespus până în ziua de astăzi în inima septuagenarului după o despărţire de aproape patruzeci de ani! Lăcomia neînţeleaptă a unui jidov care a stăpânit câţiva ani moşia Gârbovana, a distrus păduricele de pe coasta dintre târguşorul Căiuţi şi Podul lui Ştefan, a făcut câmp de arat din frumoasa luncă a Bataşniţei, iar săibătăcia şi lenea unui regiment de artilerie român, cantonat acolo în timpul războiului [1]) a făcut palancă din splen-

1) Cu toate că, la prea puţini kilometri erau, de amândouă părţile Trotuşului, zecimi de mii de fălci de pădure, din care se puteau aduce lemnele de foc cu cea mai mare înlesnire, mai cu deosebire de trupe călări.

doarea de grădină, dar eu, în această clipă, le văd toate așa cum erau în primavara anului 1858!

Am arătat tot în acest capitol că mobilierul tatei dela Căiuți era foarte sumar și el: paturi moldovenești îmbracate cu cit, scaune, mese, scrinuri, dulapuri de lemn de brad lustruit și prea puține mobile demne de acest nume. De n'am fi adus cu noi tot ce era la Pralea, n'am fi avut pe ce să dormim. Și această stare de lucruri a ținut doi ani și jumătate, tata amânând din zi în zi aducerea mobilierului din casa dela Iești.

El nu avusese ce să facă când, la întoarcere, ne-a găsit instalați la Căiuți: n'a putut decât să se închine în fața faptului îndeplinit.

In cea dintâiu vară a așăzării noastre la Căiuți am mers din nou la Slănic. Intâmplările acestui sezon sunt cu mult mai vii în memoria mea decât ale celui dintâiu. Din pricină că țara era în toiul luptei pentru Unire, cei mulți boieri, mai cu samă acei unioniști, nu plecase aproape de loc în străinatate, temându-se de vr'o surprindere din partea Turciei și a Austriei ajutate de Anglia. Era deci adunare mare boierească la băi, mulțime de rude și de prieteni de ai noștri, printre care am fost foarte mulțămit să găsesc pe bunul meu prieten, *Cuza*.

Ocupam casa lipită de sala de bal, cu un mare cerdac dinaintea ei. Ingrijirea mea specială era încredințată mancei mamei, sărdăresei Marghioala Neculau, foarte iubită de toată familia și care ședea la masă cu noi. Insă eu eram cumplit de neastâmpărat și de neascultător și aveam pretenția să mă primblu liber în tot Slănicul, iar mama nu avea nimica de obiectat, având ca principiu că copilul, mai ales băietul, trebuie lasat să se desvolte pe cât se poate în libertate, pentru

a capata spirit de inițiativă. Hoinăriam deci toată ziua și mă apucam de toate năzdrăvăniile. Biata sărdărească, bine învalită din fire, o ducea într'o necontenită spaimă și mișcare. Am povestit aiurea[1]) cum, într'o sară, din îndemnul lui Cuza, care o găsia din calc afară veche, am dat foc colibei în care cântau muzicanții, spăriind strașnic o pereche îndrăgostită care, negândindu-se la asemene primejdie și având altăceva de făcut decât să se păzască de foc, nu auzise cum am venit la colibă și cum am aprins chibriturile care au dat foc cetinei uscate. Am fost descoperit și am mâncat dela tata o corecțiune din cele mai sfinte. Dar a doua zi Cuza m'a mângâiet, zicându-mi că sînt un viteaz și dăruindu-mi o pereche de epolete, pe care le-am pastrat mulți ani, până ce mi s'au furat acasă, pe când mă aflam în străinatate pregătindu-mi bacalaureatul.

Distracțiile la Slănic erau balurile care se dădeau într'o mare șandramă de scânduri lipită de casa noastră precum și aprinderea brazilor în fiecare Duminică și zi de sărbătoare. Am asistat și eu la începutul unui bal, permițându-ni-se mie și surorilor mele Ana și Maria să privim până la 9 ceasuri (acele petreceri începeau foarte de vreme). Lumea mare nu dansa, se mulțămia să privească la dansuri un ceas sau două, apoi se retrăgea.

Arderea brazilor se făcea în chipul următor. Se aducea un brad întreg curățit de vârfurile crengilor, lăsând la tulpină numai câte o lungime de o palmă sau două. Pe urmă, pe acești craci se legau împrejurul trunchiului, de sus până jos, straturi dese de cetină, luate de pe 10—12 brazi. Apoi,

1) V. în *Viața Românească* pe Ianuar 1924: *Comisarul Bailor.*

îndată ce înopta bine, se dădea foc cetinei aproape de pământ. Focul se suia răpede, producând miriade de scânteie care acopereau cerul. Efectul era într'adevăr foarte pitoresc.

In acel an veniseră mulți Munteni. Cei mulți erau nalți, oacheși, cu pielea smolită, purtau lungi favoriți și erau deosebit de buni de gură. Ceiace a făcut ca mulți ani să-mi închipui că toți Munteni trebuie să fie la feliu. Mă scandaliza mult graiul lor atât de asămănător acelui al țiganilor satrași dela noi din Moldova. Cu toții erau unioniști înfocați.

Nu țin bine minte dacă atunci sau în anul precedent se afla la Slănic Vasile Mălinescu cu sotia lui. El era un patriot și un unionist înflacarat. La 1848 izbutise să fugă din Iași la reprimarea *buntului* și să ajungă la graniță, la Oituz. Aici se odihnia, încă pe pământul nostru, crezându-se în siguranță, când iaca sosește un ofițer de *slujitori* cu doi *cazaci* pentru ca să-l aresteze. Dar Mălinescu trage cu pistolul pe fereastă asupra ofițerului, rănindu-l greu și scapă peste hotar. Era acuma bolnav greu de oftică, la Slănic, împreună cu frumoasa lui soție, una din fiicele camarașului Mihail dela saline. Intr'o zi mama mă trimete, nu mai știu pentru ce, la doamna Mălinescu. Găsind toate ușile deschise, intru și găsesc pe doamna Mălinescu șăzând pe divan, iar pe soțul ei lungit pe acelaș divan, cu capul pe genunchii ei și... sugând la sânul frumoasei femei Medicii îi recomandase laptele de femeie, ca surogat pentru acel de măgăriță, ca leac pentru plămâni. Ea mai fusese căsătorită mai înainte, cu Pascal Vidrașcu și, rămânând văduvă, o luase Mălinescu de soție. El a murit dealtmintrelea în curând. Ea avuse cu întâiul ei soț, un fiu, Ate-

xandru Vidrașcu, care după ce a ieșit din școala dela Saint Cyr, a fost ofițer, întâiu în armata franceză, luând parte la războiul franco-german dela 1870—71, apoi în armata română, făcând acel al Independenței noastre și distingându-se în amândouă. Pe urmă a fost deputat și prefect de Bacău. Era un copil deosebit de frumos. Doamna Mălinescu, la Slănic, îl punea pe masă și lumea de față îl întreba cine-i. Iar el răspundea: „Alexandru Vidrașcu. Român verde ca stejarul, democrat și liberal".

Tot lui Cuza îi datoresc amintirea unui incident care ar fi putut deveni tragic. Luam mesele pe cerdacul casei în care locuiam. Într'o dimineață, trebuia să fie între zece și zece și jumătate, masa era pusă, se vedeau cocotiere în farfuria de dinaintea fiecărui loc, ceiace însemna că aveau să fie ouă fierte la dejun. Tata, după obiceiul lui (era un tată foarte iubitor) se muta dela unul la altul din scaunele ce aveam să le ocupăm noi, copiii și tăia pentru fiecare fălii înguste de pâne *(mouillettes)*, menite a fi mâncate cu ouăle, iar eu priviam la el. Deodată îl văd cum pune mâna la frunte, se scoală în picioare și un șivoiu gros de sânge i se sloboade din frunte.

La țipetele mele a venit sofragiul, mama și toată casa. S'a adus un lighean în care a curs sângele și mama, care avea mult sânge rece, a legat răpede pe tata la cap cu un prosop mare ce l'a strâns bine și sângele a încetat să curgă. A venit apoi doftorul și a constatat că rana fusese pricinuită de un gloante Flaubert mort, probabil ricoșat de pe vr'o piatră, care gloante îi spărsese o minusculă arterie de sub păr. Pe câteva ceasuri a avut o viguroasă du-

rere de cap și s'a simțit slab din pricina pierderii de sânge.

Toată lumea a priceput că micul gloante ieșise din pistolul lui Cuza.

Acesta după amiază venind să vadă pe tata, l'am luat eu în primire de pe cerdac și, arătându-i pata de sânge care nu se spalase încă, i-am zis:

— Uite ce ai făcut!

Mama sosind în acel moment, viitorul Domn a capatat un perdaf din cele mai sfinte.

Cuza, care era un minunat trăgător cu pistolul avea obiceiul, în fiecare dimineață, să tragă, din cerdacul de dinaintea locuinții sale, în cortelul verde a cumnatului său, Lambrino, pe care îl făcuse ciur. Se vede că acel gloante, foarte mic ca toți glonții acelor pistoale, ricoșase după ce trecuse prin cortel, pe vr'o piatră, pentru a veni să lovească pe tata la o distanță destul de mare De atunci Cuza a început să dee pace cortelului verde a cumnatului său, până când acesta a avut proasta ideie să pue să astupe bortele făcute până atunci, ceiace a ademenit pe viitorul Domn al Țărilor Surori să nu se mai poată stăpâni și să facă cortelului alte borte și mai număroase.

După ce ne-am întors la Căiuți, am asistat la o scenă caracteristică a moravurilor administrative de atunci.

Tata fiind dus în ținutul Neamțului, la moșia mamei, la Mărgineni, a sosit în satele noastre *zăcuția*. Adică privighitorul de Trotuș, al cărui nume l'am uitat, sau ajutorul lui (în acest moment nu-mi mai aduc aminte dacă privighitorii noștri aveau deja ajutori atunci și, unde mă aflu în acest moment, n'am cum să mă lămuresc), a venit cu doi *cazaci* ca să împlinească banii biru-

lui cu care ţăranii erau foarte întârzieţi. Pentru a scoate acei bani, se întrebuinţau mijloacele uzitate atunci: bătăi înfricoşate, sfaramarea strâchinilor şi a mobilelor rudimentare aparţinând datornicului, prinderea găinilor şi a gâştelor lui, plus variantele iscodite de mintea mai mult sau mai puţin ageră a împlinitorului, mai făcându-şi râs de câte o fată sau de câte o nevastă.

Privighitorul în chestiune era un împlinitor cu deosebire vrednic; întrebuinţa, pe lângă toate mijloacele cunoscute şi altele improvizate de crierul său. Două zile după sosirea lui era pe moşie un chiu şi un vai nemaipomenit: bieţii oameni împresurase curtea şi rugau cu lacrimi pe mama să-i scape de acea urgie. In zadar trimesese ea la aprigul cinovnic pe vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, în zadar îl poftise pe executor la curte prin noul vatav de ogradă, sardarul Neculai Lefter, fostul camardiner al tatei, în zadar îi trimesese răspuns că are să scrie ispravnicului şi chiar la Iaşi, *zăcuţia* se făcea tot mai strasnică. Dar a treia zi dă Dumnezeu şi soseşte tata pe neaşteptate. Nu apucase bine să iasă din trăsură şi mama îi şi spusese ceiace se întâmpla la Popeni. Tata porunci îndată să i se înhăme o pareche de cai proaspeţi la altă trăsură, m'a luat cu el şi am mers la satul Popeni. Dinaintea crâşmei se afla lume multă. Nu plouase de mult şi era un colb cumplit. Pe prispa crâşmei şădea domnul privighitor sau ajutor de privighitor, calare, pe un scaun. In drum, *cazacii* trăgeau, ţânând-o de picioare şi târându-i faţa în colb, o femeie al cărui bărbat fugise în ajun ca să scape de bataie.

Tata a sărit din trăsură, poruncindu-mi să nu

mă mişc şi, într'o clipă, cei doi *cazaci* zăceau la zece paşi, în mijlocul drumului. Ţăranii împrejurară îndată pe tata, fiecare spunându-i ceiace suferise, era un zgomot groaznic: ţipete, plânsete bocete. Cu mare greu tata obţinu ca să se facă linişte şi vr'o zece oameni mai cuminţi fură chiemaţi pe rând ca să spue ce văzuse. Privighitorul care îngălbenise, voi să fugă, dar tata porunci să-l oprească. După ce ţăranii mântuiră jalnica lor povestire, tata întrebă pe cinovnic ce are de întâmpinat. El îngână câteva cuvinte, zicând că are poronci şi cerându-i-se acele poronci, el înmână tatei o hârtie. Tata o ceti tare. In hârtie i se poroncia să meargă la un număr de anumite sate şi să împlinească banii birului.

— Nu văd ca aici să ţi se poronceaască să baţi să necinsteşti, să strici şi să schingiuieşti, zise liniştit tata.

Cinovnicul tăcu.

— Dumneta ai bătut, ai necinstit, ai stricat, ai schingiuit, urmă tata, eşti un hoţ. Am să-ţi dau răsplata care se cuvine hoţului. Puneţi-l jos, poronci el ţăranilor.

Intr'o clipă domnul privighitor era lungit la pământ, cu faţa în jos şi ţinut de cap, de mâni şi de picioare.

— Acuma trageţi-i o sută de bice, chiar cu harapnicul lui, mai poronci tata.

Il iertă după cincizeci, dar şi acelea ajungeau şi le va fi ţinut domnul ajutor de privighitor sau privighitor toată viaţa lui. După aceia fu ridicat, dus la cal, legat pe el, iar frâele fură date în mânile unuia din cazaci şi astfeliu porni spre reşedinţa lui dela Târgul-Trotuşului.

Dar când era să plecăm, iaca vedem că aleargă oamenii spre noi şi ni spun că al doilea *cazac*

cere numai decât un car *de beilic*, (de corvadă), bine înţeles fără plată, ca să ducă două cuşte mari, una cu găini şi cealaltă cu răţe şi cu gâşte, adunate fără bani de cinovnic dela datornicii fiscului. *Cazacul* fu chiemat de tata şi invitat, în termeni cât se poate de drastici, să încalece şi să plece, iar nenorocitele păsări fură puse în libertate, iscându-se între gospodine cumplită sfadă cu prilejul alegerii lor.

Zăcuţic mai făcutu-s-au în toată domnia lui Cuza şi în vremea lui Carol în ţinutul Bacăului, dar în satele de pe Căiuţi, după acea pe care am povestit-o, n'a mai venit alta de acest feliu.

Şi ca să mântui cu bataia, iaca încă două istorioare care mă privesc personal.

In şură se afla o trăsurică care era zisă a mea, Ar fi putut să facă drumuri lungi dacă s'ar fi înhamat la dânsa cai, chiar patru cai în şir, dacă ar fi fost mici, căci avea absolut toate organele nu numai ale unei trăsuri ci încă acele ale unei trăsuri bune; în fund erau două locuri îndămânatece şi pe scăuieş putea în voia cea bună să şadă un copil de zece ani, iar pe capră un vezeteu cât de voinic. Tata o cumparase exclusiv pentru ca să se înhăme la dânsa o păreche de capre pe care să le mâi eu. Dar din nu ştiu ce pricină, deşi posedam mai multe sute de capre, acele care ar fi trebuit să tragă la trăsura mea n'au venit niciodată şi, când aveam gust să mă primblu cu dânsa, trebuia să le înlocuiesc cu... băieţi de ţarani sau de ţigani. De oarece aceste primblări se făceau numai după ce mama sau bunica îmi aprovizionau buzunarul cu *gologani* sau cu *puişori*, această muncă era totdeauna binevăzută de cei opt sau zece băieţi care trăgeau trăsurica mea, uşoară ca o pană şi având goană nebună;

tracțiunea nu-mi lipsia deci niciodată. Intr'o zi însă, am găsit că unul din *caii* mei era moale și, pentru a-l iuți, l'am croit cu biciul, alcătuit dintr'a nuie de care era legată o șfară, însă lovindu-l nu cu șfara, ci cu nuiaua. Băietul a ieșit îndată din ștreangurile de frânghiuțe cu ajutorul cărora se tragea vehiculul și a declarat că:

— Dacă-i așa, nu mai trag!

Atunci eu, furios, și uitând făgăduința făcută mamei în drumul nostru dela Pralea la Ieși, am sărit de pe capră și, grămădind pe băiet de gardul lângă care se petrecea scena, am început să dau iar într'însul cu nuiaua. Dar, deodată, m'am simțit apucat de ceafă și am auzit glasul răstit al tatei zicând:

— Mișelule, de ce dai în băiet? Răspunde îndată!

— O fost obrăznic, răspuns-am eu.

— Ce obrăznicie ți-o făcut el?

N'am avut ce face și a trebuit să spun adevărul.

— Și tu, mișelule, îți închipui că ai dreptul să bați pe alții fiind că te-ai născut fiul meu și că ei nu îndrăznesc să-ți dee loviturile înapoi și înzecit? Am să te învăț eu pe tine!

—Măi băiete, zis-a el atunci țiganașului de vr'o unsprezece ani pe care îl lovisem, zmuncindu-mi varga din mână și dându-i-o, na varga asta. Dă într'însul, dă cât poți de tare, până când ți-oiu zice să nu mai dai. Dar dă, măi! adăugi el, văzând că băietul nu îndrăznește să lovească în *cuconaș*, dă, că acuș dau eu în tine.

Numai după această amenințare îndrăznit-a țiganașul să dee în mine, dar moale, ceiace făcu pe tata să zică:

— Dacă nu dai mai tare, să vezi cum te fac eu acuș să urli!

De astădată ţiganaşul începu să dee din toate puterile, ceiace, deşi aş fi vrut să fiu eroic şi să nu ţip, îmi scoase ţipete de durere. Şi numai după ce umerile, spinarea şi părţile mele de mai jos au primit o porţiune de lovituri din cele mai respectabile, datu-mi-a tata drumul. Iar băieţilor care, spre suprema mea umilire, rămăsese faţă, li-a poroncit:

— Voi, duceţi trăsura în şură şi, de acum înainte, de câte ori va îndrăzni să dee în voi, întoarceţi-i bataia înapoi cu vârf şi îndesat. Să ştiţi că de-oiu afla că v'o bătut şi nu i-aţi întors bataia cu bielşug înapoi, vă bat eu pe voi fără milă. Dar v'o plătit el oare? Nu? Plăteşte-li îndată, iar celui care l'am pus să te bată, ai să-i dai acuma, faţă cu mine, plată întreită.

Cumplită mi-a fost umilirea şi, deatunci, nu m'am mai făcut vinovat de faptă la feliu. Trebue să adaog însă că tata, barbat de pe altă vreme, cu altă creştere şi cu alte obiceiuri, îşi bătea bucatarii când greşiau vr'un feliu de bucate şi vezeteii când caii sau hamurile erau rău grijiţi, când furau ceva sau s'îmbatau prea din cale afară. Totuş cred că tocmai din aceste consideraţiuni, întâmplarea de mai sus, este spre lauda şi spre cinstea lui. Mulţi oameni ridicaţi foarte de jos cunoscut-am, care toată viaţa lor au făcut profesie de simţiminte foarte egalitare, au ajuns la stare frumoasă, mai ales prin parada ce au făcut-o cu acele simţiminte şi care oameni, un sfert de veac mai târziu, închideau în hambare şi sub pază ţaranii care se îndatorise la ei pe muncă şi-i băteau fără milă dacă se încercau să *fugă* (?), iar mai bat în chip brutal şi astăzi servitorii şi servitoarele lor! Dacă voiu trăi să urmez seria

Amintirilor, voiu avea prilej să citez multe fapte de asemene natură.

Mama, adversară hotărîtă a oricărui act de brutalitate, nu numai că niciodată n'a ridicat mâna asupra cuiva, dar chiar nu voia să ştie de proverbul atât de înţelept al regelui Salomon că: *Cine cruţă varga, strică copilul.* Totuş, într'o zi am scos-o eu din sărite. M'am apucat, încă în anul 1858, de antisemitism şi de huliganism.

Aproape fiecare din *dughenile* (magazinele) din târguşorul Căiuţui era o crâşmă, în care se vindea vin dar, mai ales, rachiu. Pe fiecare tarabă vedeai un şir de gărăfi proaste, pline de o băutură şi mai proastă, de coloare deosebită fiecare: verde, roşie, albastră, vânătă, galbănă şi albă. In fiecare era bine înţeles acelaş rachiu, tot atât de prost şi de vătămător sănătăţii. Jidovii erau tot atât de urîţi de clasele inferioare atunci caşi astăzi, mai ales de surtucarii de jos. Eu, fiindcă ei purtau perciuni, scufii pe cap, talere lungi, papuci târâiţi şi mâncau usturoiu, condiment care totdeauna mi-a stârnit greaţa, nu-i puteam suferi. Tare mă mieram cum tata şi mama nu-mi împărtăşesc ura împotriva neamului lui Israil şi-mi ziceau că şi jidovii sunt oameni caşi noi.

Auzînd odată că rachiul care-l vând otrăveşte şi prosteşte poporul, m'am hotărît, tata fiind absent, să contribuiu la mântuirea de rălele urmări ale alcoolului pe ţăranii care-mi erau dragi. M'am dus în capătul de sus al târgului, m'am suit pe cea dintâiu tarabă pe care am văzut steele cu rachiu şi luându-le una după alta, le-am aruncat în uliţă unde bine înţeles s'au spart. Apoi mi-am urmat drumul în jos, spre curte, făcând tot la feliu, când pe partea dreaptă când pe acea stân-

gă a uliţii. Nici unul din acei cărora li aparţineau băuturile astfeliu risipite de mine n'a încercat să mă împiedece, nu numai doară din respect pentru persoana *cuconaşului*, dar pentrucă fiecare ştia că va fi despăgubit de două şi chiar de trei ori pentru paguba suferită. Dar când am ajuns aproape de poarta curţii, m'am întâlnit cu sofragiul care, spunându-mi că are poroncă dela mama să mă aducă la dânsa, m'a şi luat în braţe. Eu nu prea eram îngrijit, cunoscând principiile mamei în privinţa argumentelor lovitoare şi eram sigur că am să scăp cu o ocară bună, poate cu un *katzentisch* sau o *punere la colţ* pentru un ceas sau două. Dar mă înşalam amar. In sala cea mare de jos, am găsit pe mama cu câtiva jîdovi, având fiecare din ei mai multe hârburi de steclă în mână, mai fiind acolo o bancă adusă din grădină şi vr'o trei vergi de dimensiune respectabilă. Şi, după o ocară zdravănă, am fost aşazat pe bancă şi faţă cu jîdovii, am capatat o corecţiune poate mai zdravănă decât acele ale tatei, căci mâna frumoasă şi albă a mamei moştenise dela tată-său o putere de barbat; însă aceasta a fost, afară de două sau trei palme, singura corecţiune ce mi-a dat-o ea vr'odată.

CAPITOLUL II

Mama

Mama era fiica lui Grigore Ghyka şi a Anicăi, fiica lui Iordache Catargiu. Amândoi mai fusese căsătoriţi, el cu domniţa Elenco, fiica lui Ion Sandu Sturdza Voevod, ea cu logofătul Ion Buhuş, ultimul vlăstar al acestei vechi şi ilustre familii.

Anica Catargiu era nu numai deosebit de frumoasă, dar şi plină de duh: contimporanii făceau dintr'însa o adevarată zină fărmăcătoare. A murit însă foarte de tînără, în anul 1838, la Chişinău, unde i se află mormântul, lăsând soţului său două fete din care mama, născută la 1832 era cea mai în vrâstă. Durerea soţului ei fu atât de mare în cât rudele şi prietenii se temură să nu-şi pue capăt zilelor. Până atunci fusese ateu desăvârşit, moartea soţiei iubite i se păru o osândă trimesă de cer pentru pedepsirea necredinţii sale şi, din ateu, devenise ortodox practicant, mai făcând şi un pelerinagiu la Ierusalim care-i dădu drept la titlul de *Hagiu*.

Mama, în copilărie era departe de a justifica credinţa că va deveni marea frumuseţă ce a fost. Tata care era atunci căsătorit cu o prietenă in-

timă şi din copilărie a Anicăi Catargiu şi purtase de nenumarate ori în braţe pe viitoarea lui soţie, ni spunea, faţă cu dânsa, că era cârnă, avea păr roş şi faţa acoperită cu pistrui. Şi mama rădea şi zicea că această descriere este absolut exactă.

In primii ani după moartea Anicăi Catargiu, sora lui Grigore Ghyka, Elena Şubin, căsătorită cu acel mare beţiv şi mojic care era generalul rus Şubin, îngrijă de cele două fete ce le lasase. Şubin luase pe mătuşa numai din cauza marei zestre ce o avea, căci poseda toate virtuţile ce pot face podoaba unei femei afară de frumuseţă şi o bătea măr de câte ori s'îmbata, adică aproape în fiecare zi. Mătuşa Elena Şubin trăia în Vaslui, care-i aparţinea (nu numai moşia cu acest nume, dar şi târgul), unde creştea pe număroşii ei copii, de ale căror lecţii se împărtăşia şi mama. In curând însă tată-său o aduse în Ieşi unde fu plasată dintăiu în pensionatul Garet, dirijat de profesorul francez cu acest nume şi de soţia lui şi în care învaţau aproape toate fetele boierilor aşazaţi în capitala Moldovei, pe lângă altele ale căror familii şădeau la ţară. Ea se arătă dela început o elevă foarte sârguitoare şi deosebit de ageră la minte. Garet era un deosebit de bun profesor de limba franceză; mama care stăpânia această limbă cum o stăpânesc puţini Francezi, ni zicea că temelia acestei stăpâniri o pusese fără îndoială lecţiile lui Garet. Ea nu-şi aducea aminte să fi fost vr'odată pedepsită pentru lecţiile ei. Vacanţiile le petrecea totdeauna la Vaslui împreună cu verii şi verele şubineşti şi cu fraţii ei din întăia căsătorie a lui Grigore Ghyka. După aceia fu plasată în alt pension, tot în Iaşi, dirijat de un domn Haddek. In a-

nul 1844 tată-său o duse la Viena şi o plasă în institutul van Demergel, condus de Doamna van Demergel şi de soră-sa, Doamna von Phillisdorf, soţia consilierului aulic von Phillisdorf, unde ramase până în anul 1848. Pe lângă studiile obişnuite, mama se perfecţionă în cunoştinţa limbii franceze, îşi însuşi acea a limbii germane în chip temeinic, apoi mai învăţă englezeşte şi italieneşte destul de bine pentru a putea susţinea orice conversaţie în acele limbi asupra oricărui subiect; aceasta pe lângă o temeinică cunoştinţă a literaturilor lor. Elevele erau des conduse la Operă şi la Burtheater precum şi la toate conferinţele literare ce se ţineau pe acea vreme în capitala Austriei. Se încuraja în ele gustul cetirii şi în fiecare seară se consacrau câte două ceasuri la o lectură în vr'o una din limbile ce se învaţau în Institut. Artele de agrement nu erau uitate, mama desemna binişor şi avea serioase cunoştinţi muzicale.

După patru ani, la 1848, Grigore Ghyka adusese în institut pe a doua sa fiică Natalia, şi în anul următor, 1849, luă cu el, la Ieşi pe mama, despre care directoarele institutului îi declarase că nu mai are ce s'o înveţe în institutul lor.

Când a sosit în ţară, nimene nu a mai recunoscut, în fata de săptesprezece ani, copila cărnă, cu păr roş şi cu faţa acoperită de pistrui care plecase cu câtiva ani mai înainte. De talie mijlocie, dar admirabil proporţionată, fiica lui Grigore Ghyka avea un cap cu trăsături clasice, cu ochi şi păr negru, cu pieliţă de strălucitoare albeaţă. Erau persoane care nu voiu să creadă că este aceiaş persoană, că trebuie să fie altă fiică a lui Grigore Ghyka, de existenţa căreia lumea nu ştia şi pe care el o aducea acuma din străinatate, unde o crescuse în locul celei dintâi care o avuse

din a doua lui căsătorie. Mama mi-a povestit chiar că s'au găsit persoane care conversând cu ea, au pus-o pe terenul unor împrejurări din copilăria ei ce le cunoşteau, spre a se asigura că-şi aduce aminte de ele şi este prin urmare aceiaşi care o cunoscuse cârnă şi cu părul roş. Minunata ei memorie nu a întârziet să li iee orice îndoială în această privinţă.

Când, în cursul aceluiaş an, Grigore Ghyka a fost ridicat la scaunul Moldovei în locul lui Mihaiu Sturdza, el nu s'a mutat la Curtea Domnească în care erau aşazate o mulţime de diregătorii (căci Mihaiu Sturdza locuia propria lui casă), ci a urmat să locuiască, împreună cu fiică-sa, la tată-său, marele logofăt Alecu Ghyka, care fusese capul opoziţiei împotriva lui Sturdza. Numai după facerea reparaţiilor şi cumpararea (din punga Domnului) a unui nou mobilier, s'au mutat în Curte.

Deşi mama în timpul şăderii sale la Viena de loc nu uitase limba românească, în pensionatul Demergel mai fiind şi alte Romînce (printre care Domnişoara Smărăndiţa Rosetti, căsătorită pe urmă cu Mihaiu Jora), ea a ţinut să dobândească o cunoştinţă cât mai temeinică a graiului părintesc şi a rugat în acest scop pe tată-său să-i dee un profesor de limba română. Domnul a ales spre acest sfârşit pe Teodor Codrescu şi, mulţi ani mai pe urmă, editorul *Uricariului* îşi aducea aminte cu cea mai vie plăcere de lecţiile ce le dăduse mamei, de inteligenţa ei, de dragostea ei de ţară şi de viul interes cu care se punea în curent cu toate amărunţele trecutului şi cu începutul de viaţă intelectuală a poporului căruia îi aparţinea. După cât ştiu, mama a fost singura fată din marea noastră boierime din vremea regulamen-

tară care, după terminarea studiilor în străinătate, a simțit nevoia să-și însușească o cunoștință cât mai desăvârșită a limbii și a literaturii noastre, saracă cum era această de pe urmă. Ea era fiica preferită a Domnului și, ca atare, ținută în curent despre toate proiectele și speranțele lui și asociată la cele mai multe din operele lui de binefacere. Când, după moartea tătâne-său și mutarea lui în Curtea Domnească, a hărăzit Sântului Spiridon casa părintească, înzestrată cu toate cele trebuitoare și transformată în institut de moșit și de copii găsiți, a însărcinat pe fiică-sa cu priveghierea acestei fundațiuni printr'o prea frumoasă scrisoare ce o posed.

Pe la începutul Domniei lui Grigore Ghyka venise la Iești un pictor aquarelist bavarez, numit Rietschel, însărcinat de regele Ludovic I, a Bavariei, acel admirator pasionat de femei frumoase să adune chipuri de frumusețe femeești din toate țările. Văzând, la nu știu ce prilej, pe mama, a cerut numai decât voie să-i facă portretul, ceiace i s'a acordat fără greutate. Acest portret a fost reprodus în gravură sub indicația de: *Mädchen au der Moldau* (Fată din Moldova) și reprezintă pe mama în haine de țarancă, torcând. Originalul se află la München, în *Album schöner Frauen* (Album de femei frumoase).

Precum era firesc, frumoasa, culta și bogata domniță numai lipsă de peținori nu ducea. Printre aceștia, acel care se bucura de preferințile Domnului era Alexandru (Coco) Sturdza, fiul logofătului Costache Sturdza, despre care am vorbit mai pe larg în întâia parte a acestor *Amintiri*. Coco era un tânăr frumos, cu duh, relativ cult, cu manierele celui mai perfect cavaler și barbat de salon, știuse să câștige favoarea

Domnului prin cele mai deşanţate linguşiri, la care din nenorocire Vioda Ghyka, cu toate strălucitele sale calităţi, era foarte simţibil. Dar mama era prea deşteaptă pentru a nu fi pătruns că, sub nişte aparenţe seducătoare, Coco ascundea o fire căreia nu-i lipsia aproape nici un viţiu; ea nici nu voi să audă de această căsătorie şi-i preferi pe tata deşi era cu nouăsprezece ani mai mare decât ea.

* * *

Pentru ca mama să fie mai aproape de părinţele ei, tata cumpără casa Casandrei Sturdza dela Herţa, născută Ghyka, în care ei au dus, timp de mai mulţi ani, o viaţă din cele mai largi, pe picior foarte mare, cu slugi nenumarate, cu echipajuri multe şi frumoase, cu mese renumite pentru bogaţia şi bunatatea lor, tata fiind un gastronom vestit. Această viaţă satisfăcea mai ales gusturile tatei, căci mama nu era mondenă de loc: nu-i plăceau nici toileta nici dansul pe care îl numia: o plăcere stupidă. Rochia cea mai scumpă ce şi-a făcut-o în viaţa ei fusese o rochie de *velours bleu épinglé*, făcută cu prilejul unui bal al curţii, din voinţa expresă a tatei, care costase 36 de galbeni, adică 423 de lei de înainte de războiu, de care rochie, am auzit, cu cincisprezece ani mai târziu, pe Vasile Alexandri vorbind cu entuziasm. Plăcerile ei de predilecţie erau teatrul (comedia şi opera), cetirea şi conversaţiile cu subiecte serioase şi cu oameni instruiţi. Îi plăceau mai ales discuţiunile pe subiecte filozofice şi avea cunoştinţi din cele mai serioase în această materie ca şi în literatura franceză, germană, engleză şi italiană.

Bunul meu, la întoarcerea lui în scaun, la 1855,

în urma părăsirii Principatelor de către trupele ruseşti şi ocuparea lor de acele austriace, adusese cu dânsul un secretar francez, numit Edouard Grenier, foarte devotat lui, care mai era un scriitor şi poet de talent. Frumuseţa şi cultura mamei făcuse o mare impresiune asupra lui şi ea singură nu bagase de samă că tânărul Francez îşi pierduse minţile după dânsa. Această supremă indiferenţă îl făcea să sufere mult — în tăcere — şi a fost poate unul din temeiurile pentru care el a părăsit postul ce-l ocupa şi Moldova, dând bineînţeles plecării sale motive de datorii de familie: sanatatea unei mame înaintată în vrâstă. In seara în care îşi luă congediu dela Domn, acesta văzându-l trist şi părându-i însuşi rău de despărţire, voi să dee convorbirii o notă mai veselă zicându-i că dacă el este trist, mulţi trebuie să fie în acel moment ochii umezi de lacrimi la gândul că se despart de el.

— Alteţa Voastră se înşală, răspunse Grenier, eu într'adevăr sînt mâhnit, inima îmi este îndurerată pentru că mă despart de Ea, care a fost ca un părinte pentru mine tot timpul cât am stat în Moldova, îmi pare rău că părăsesc o ţară frumoasă ce m'am deprins s'o iubesc şi oameni care m'au primit ca pe un frate. Dar, adause el cu oareşcare amărăciune, nu mi-a ramas mângâerea să pot crede că în acest timp să fi făcut să bată pentru mine inima macar a unei singure femei moldovence.

* * *

Mama de mult stăruia pe lângă tata să mai restrângă traiul ce-l aduceau, care depăşia mijloacele lor, însă fără succes. După părăsirea sca-

unului de către Grigore Ghyka, vânzarea Bazgăi, partea tatei din Bohotin pe care el o pusese la dispoziția fraților pentru a lichida datoriile părintești și facerea socotelilor între dânșii, se văzu că partea ce-i revenia din banii încasați pe Bazga era mult mai mică decât acea la care se aștepta și nu ajungea pentru lichidarea acelor datorii ce le făcuse în anii din urmă. Se hotărîră deci, tot în urma îndemnului mamei, să părăsască Ieșul și să se mute la țară pentru a face economii. Am dat în capitolul I amănunte asupra traiului nostru la Pralea, într'un capitol viitor voiu da altele asupra acelui dus la Căiuți dela 1858 la 1870. Din amândouă se va vedea că dacă acest traiu nu s'a deosebit mult de acel dela Ieși din ani 1851—1856, răspunderea acestui fapt desigur că nu privește pe mama.

Deși o intelectuală în toată accepțiunea cuvântului, mama de loc nu se desinteresa de gospodaria casnică: era meșteră în confecțiunea tuturor bunătăților care făceau mândria cucoanelor în tot cursul veacului trecut. Dinaintea ochilor mei văd și astăzi icoana ei pe terasa de jos a curții dela Căiuți, cu mânecile suflecate, cu pestelcă lungă albă, prinsă de umere cu bolduri și strânsă la talie, dinaintea unei sobe mobile de fier, deasupra căreia fierbea cu clocot, într'o tingire de formă specială, un sirop care șcare, curățându-l de spuma albă ce se ridica dintr'însul, sau frecând, plecată jos de tot, cu meleșteiul, vr'un șerbet în aceiaș tingire, ținută cu amândouă mânile și cu toată puterea, de vr'o slujnică sau de cămărășiță. Dulcețile de tot soiul, ce le făcea după rețetele vestite ale bunicăi Frosinței, aveau reputație cinstește în țară caș compoturile, vutcile *(liqueururile)*, pastele de gutăi, perjutele us-

cate, murăturile și spirturile din camara noastră.

In grădină, sub un frumos pavilion, era o clădire joasă, un feliu de subsol, trei părețl ale căreia aveau, pe toată lungimea, câte un lung cuptor în fața căruia se vedeau așazate o mulțime de alambice. Această încăpere, căreia i se dădea numele pompos de *velniță*, servia la fabricarea apelor: de cimbru, de trandafir și de levănțică și a diferitelor spirturi. Meșterul însărcinat cu lucrarea acestor ape și spirturi era un bețiv vestit în satul și în târgușorul Căiuțul, numit Gheorghe Dragolea. Când velnița lucra, mama o inspecta de două ori pe zi.

Imi mai aduc aminte, pe vremea culesului cimbrului, a sulcinii și a levănțicăi, aceasta bineînțeles cultivată în grădină, de *clăcile* făcute pentru culegerea acestor plante. Cimbrul servia la fabricarea apei și a spirtului de cimbru, care altădată înlocuiau apa de Colonie; tata a întrebuințat până la sfârșitul vieții apa și spirtul de cimbru pentru toaleta lui. Floarea de sulcină servia la facerea de săculețe umplute cu petalele ei și așazate în dulapuri sub grămezile de albituri, spre a le satura cu parfumul ei dulce, din levănțică se făceau apă, spirt și săculețe având aceliaș întrebuințare ca acele de sulcină. Aceste *clăci* aveau totdeauna loc în vr'o una din număroasele zile de sărbătoare în care țaranul român crede că s'ar expune urgiei cerului dacă ar lucra. Se dădea veste din ajun și, desdimineață, porniau din satele mai apropiete de curte: Căiuțul, Popenii, Blidarii și Boistea, cârduri de fete sub conducerea vr'unui fecior boieresc sau vr'unui pădurar, spre locurile unde plânta căutată în acel moment se găsia mai cu bielșug. Pe la amiază ele se adunau împrejurul carului cu mân-

care ce li se trimetea dela curte și, îndată după ce mâncau, plecau înspre târgușor. Lunga terasă de jos se umplia cu ele, se așazau pe dânsa și, având fiecare gramada ei luată din carul care li adusese mâncarea și pe care îl încarcase cu floarea culeasă, se apucau să smulgă florile de pe stipită, aruncându-le în vr'un paner sau legătură pusă dinaintea lor. Aproape totdeauna venia și mama, se așaza pe una din treptele de piatră care duceau de pe terasă în antret și începea și ea să smulgă floarea de pe stipită. Indată ce se vedea că operația este spre sfârșit, se chiemau pe cei doi grădinari bătrâni, foști robi, care alcătuiau, vai! tot ce mai rămăsese din taraful vestit altădată al hatmanului Răducanu, un scripcar și un cobzar, îmbracați în anteriu și giubea, care începeau să cânte o horă. Totodată se deschideau porțile cele mari prin care intrau din ulița târgului în incinta curții și mulțimea flăcăilor năvălia într'însa. Jocul ținea până în amurg și se termina printr'o *cinste* frumoasă dela care nici fetele nu se dădeau în lături.

Dar ocupația de predilecție a mamei era îngrijirea frumoasei grădini sădite din dosul casei, după planurile vestitului grădinar Sobeck, revăzute de mama, care era mândria ei și alcătuia un adevarat raiu. Grădinarul străin, francez sau german, ce-l aveam angajat cu anul, nu făcea nimica fără de știrea și aprobarea ei. Se pricepea minunat la toate cele privitoare la grădinărie și avea cunoștinți temeinice în botanică.

* * *

Mama avea deosebite aptitudini medicale și se îndeletnicia bucuros cu căutarea bolnavilor. In casă era o enormă *bisacta*, totdeauna bine apro-

vizionată cu medicamente furnisate de spitalul Mildt din Târgul Ocnei sau aduse de tata din desele sale drumuri la Iași. Contul nostru la Sasul Mildt se ridica în fiecare an la câteva sute de galbeni, căci medicamente, mai cu samă chinină, se dădeau la toți acei care cereau. De câte ori se auzia că vr'un țaran de pe moșie este bolnav, tata și mama sau numai mama mergeau cu trăsura la dânsul, luând bisactaua-farmacie cu dânșii, îl căutau, trimeteau după medic în cazurile mai serioase și în tot timpul bolii îl țineau cu vin vechiu și cu mâncare bună.

Când unul din noi se îmbolnăvia, îl luau în camera lor de culcare, îl îngrijiau cum se pricepeau până la venirea medicului, după care se trimetea imediat, și nu-l întorceau în camera lui până ce nu trecuse orice primejdie.

Mama avea în această privință multă inițiativă, nu sta la îndoială pentru a lua la caz de nevoie măsurile cele mai îndrăznețe și totdeauna era felicitată de medic pentru ceiace făcuse. Îi plăcea să stee la vorbă cu medicii asupra medicinii și-i uimia prin întrebările ce le li punea, care tradau, pe lângă interesul ce-l punea în chestiile medicale și aptitudinile ei pentru asemene chestiuni.

S'a străduit și în parte a izbutit să stârpească mai multe obiceiuri având, dragă Doamne, de scop prevenirea și tămăduirea bolilor, dar care duceau la rezultate absolut opuse. Așa era obiceiul ca lehuzei, îndată după facere, să i se învăleasecă basenul în argilă umedă, ținându-se astfeliu până la desăvârșita uscare a acestei compresse. Mama, observând că mortalitatea între lehuze era mare și cerând avizul doftorului, acesta i-a răspuns că acest obiceiu este

foarte neigienic și că fără îndoială trebuie să i se atribuie o mare parte a cazurilor de moarte ce se observă la lehuzele din sate. Mama s'a pus pe tărpirea obiceiului răufăcător, dar numai ușor nu i-a fost să iasă învingătoare din lupta ce a trebuit s'o ducă cu două babe doftoroaic, care aveau renume de mari lecuitoare și țineau morțiș la dânsul, fiind că îl apucase dela bătrâni. A izbutit să obție ordine speciale dela Leși, în urma cărora babele au fost închise, judecate și osândite la gloabe serioase și să vadă, după câțiva ani, desăvârșita părăsire a obiceiului ticălos.

Și veniau să ceară sfat medical și medicamente dela mama nu numai țărănimea de pe moșie și Jîdovii din târg, dar și locuitorii din sate de pe alte moșii și nu li se refuzau nici unele nici altele.

In vara anului 1866 s'a ivit holera în țară. Pe la noi epidemia a fost mai mult ușoară: dacă se îmbolnăviau mulți, în schimb numărul deceselor era mic de tot: era mai mult holerină decât holeră. Tata dela început dăduse de știre, nu numai în satele de pe moșie, dar și în acele de pe împrejur că are un leac sigur împotriva molimii. Acest leac consista într'un număr de picături de laudanum disolvate în oareșcare cătime de apă de mintă concentrată, ce se lua nu mai țin minte de câte ori pe zi. Ograda noastră era veșnic plină de pacienți, iar în antretul de jos, par'că-l văd și acuma pe Neculai Lefter, vătavul de ogradă, șăzând pe o ladă mare de Brașov, având lângă el o beșică uriașă de sticlă, plină de apă de mintă și, în mână, o sticlă cu laudanum, dând fiecărui pacient numărul de picături hotărît din cea de a doua și cătimea știută din cealaltă. Cei mulți din

bolnavi, îndată ce-şi înghiţeau doftoria, mergeau de se culcau într'o parte hotărîtă a grădinei. Mulţi veniau să ceară „doftorie" pentru bolnavi ramaşi acasă. In grădină la noi nu a murit nici unul, din alţii care au luat „doftorie" dela noi, numai unul sau doi.

* * *

Amândoi părinţii mei aveau o memorie admirabilă şi erau nişte povestitori neîntrecuţi. In lungile seri de iarnă ne ţineau pe noi, copiii, pe profesori, pe guvernante şi pe musafirii zilei ceasuri întregi sub farmecul povestirilor lor, făcând să treacă pe dinaintea ochilor noştri icoanele unui trecut la care luase parte sau auzise amănunte din gura bătrânilor lor. Tata povestia corect, dicţiunea lui era mai înflorită, modul de povestire al mamei era mai artistic, apoi, înzestrată cu un rar dar de imitaţie, ea, de cele mai adeseori mima întâmplarea ce o povestia. Ce pacat că, mai pe urmă, când îmi dam sama de preţul acelor povestiri şi îmi aduceam încă bine aminte de ele, nu le-am notat, lăsând să se piardă o mulţime de amănunte nepreţuite pentru istoria noastră politică, socială şi chiar economică în veacul trecut!

Memoria minunată, darul de imitaţie şi facultatea de a reproduce exact gesturi văzute şi simţiminte exprimate de alţii constituiau mamei un adevarat talent dramatic, care s'a manifestat şi a fost admirat cu prilejul reprezentaţiilor de societate date de ea în scop de binefacere, la Iaşi, în a opta şi a noua decadă a veacului trecut.

Fiică a Grigore Ghyka, mama nu putea decât să fie patrunsă de principii naţionaliste şi liberale. Dacă în privinţa acelor naţionaliste înţele-

gerea ei cu tata era desăvârșită, divergența între ei era mare în ce privia pe acele liberale; mama era pentru abolirea tuturor privilegiilor de castă, pe când tata nici nu voia să audă de astfeliu de lucru, privind existența unor asemene clase ca indispensabilă pentru buna ordine, sanatatea, puterea și progresul unei societăți bine organizate. Și doară liberalismul mamei era departe de a fi exagerat: s. e., dacă găsia că, în principia, sistemul republican este cel mai perfect, admitea că pentru o țară aflându-se pe treapta de cultură pe care se afla a noastră, forma republicană ar fi dezastroasă. Dar era pentru stricta garantare a libertății și a demnității omului fără distincțiune de clasă și, mai ales, avea o sfântă oroare de bataie pe care o denunța ca o barbarie și o mișelie față de o ființă mai slabă Nu înceta să tune și să fulgere în contra acestui obiceiu barbar atât de răspândit la noi, obiceiu distrugător al simțului de demnitate omenească, fără de care omul este redus la starea de brută. In această privință discuțiunile ei cu tata erau dese: el pretinzând că bataia este indispensabilă când ai de face cu oameni primitivi, lipsiți de orice cultură, care nefiind decât niște copii mari trebuie să aibă o salutară frică de vargă. Iar mama răspundea că bataia este distrugătoarea amorului propriu și a mândriei omenești, că fără de aceste două însușiri omul este o brută și că, dintr'o colectivitate de brute, n'ai cum să faci un popor conștient de drepturile și de îndatoririle lui.

Bataia după ea nu putea decât, sau să degradeze pe acel ce o suferă la starea de brută sau să stârnească în el simțiri de ură neîmpacată și adânc dor de răsbunare. Tata, născut cu nouăsprezece ani înaintea ei, crescut până la vrîsta de

șaptesprezece ani într'un mijloc mai puțin cult și mai primitiv decât în acel în care crescuse mama, având necontenit sub ochi pilda bunicăi care numai zgârcită ca vergile nu era, tata care petrecuse numai patru ani în străinatate, la München, care după întoarcerea lui în țară avuse sub ochi exemplul celorlalți boieri din vremea lui Mihaiu Sturdza, care uzau de vergi și de biciu ca de un drept ce-l priviau ca sfânt, găsia lucru firesc ca pentru greșeli ușoare, ca nu feliu de bucate greșit, un ham rău curățit sau o bețe, să poroncească punerea jos, la scară a vinovatului și tratarea lui cu o porție mai mică sau mai mare de lovituri. Porția la noi era, de obiceiu modestă, dar în alte case, mari și mici, această pedeapsă devenia prea adesea o adevarată schingiuire. Deoarece mi se întâmpla și mie, până la vrâsta de doisprezece ani, să am parte de asemene corecțiuni, dealtmintrelea totdeauna bine meritate și cât se poate de modeste, eram un partizan convins al teoriilor mamei și-mi permiteam să condamn acele puse în practică de tata.

Astăzi însă când, după trecere de șasezeci și cinci de ani, văd niște guverne ce se zic liberale reîntroducând de fapt, prin jandarmii și funcționarii lor, în provinciile alipite, bataia desființată, atât în principiu cât și de fapt pe acele meleaguri, de zecimi de ani, nu numai de Austriaci și de Unguri, dar până și de grozavul regim țarist, când în București poți vedea pe fiecare zi niște principi ai băroului, cu titluri din străinătate, de naștere foarte plebeiană, care au cutrierat lumea apusană, tărînd de păr și pălmuind servitoare de șasesprezece ani, mă căesc de judecata purtată asupra boierilor altădată, având în vedere că dela 1860 s'a desființat bataia.

Mama era o naționalistă înfocată, nu numai în ceiace privia neamul nostru, dar și în cât se atingea de toate neamurile din lume: Greci, Italieni, Poloni (pe care nu-i iubia), Germani, Irlandezi, Sârbi, Bulgari etc. Dorința din inimă emanciparea și întemeierea de state naționale pentru toate. Imi aduc aminte că, pe la 1859—1860, când mă învață, cu ajutorul unui atlas, care sunt țările Europei și capitalele lor, mă făcea să zic:

— Italia, capitală Roma.

Iar Costache Negri care se afla de față și-și fuma ciubucul, sezându-se că ne întrerupe, îi zise:

— Știi, Domniță, că subscriu din toată inima, cași Dumneta, că doresc, ca așa să fie, dar nu crezi oare că asta însamnă a cam anticipa asupra viitorului?

Imi aduc bine aminte de însuflețirea ei pentru ideia unității italiene și de interesul febril cu care urmărîa pe hartă mersul triumfal al lui Garibaldi spre Napoli și progresele armatei lui Cialdini în Statele Pontificale.

N'am nevoie să mai vorbesc de însuflețirea ei pentru ideia Unirii; ea cea dintâi mi-a vorbit de *Unirea cea Mare*, a celor trei crâmpeie în care era rupt neamul nostru, la sinul ei am văzut, la 1858, cea dintâiu cocardă în trei culori, trimasă de o vară a ei din Iași, prin Place, consulul francez căruia Românii îi datoresc atâta, venit la noi, la Căiuți, spre a lua parte la o vânătoare de urși dată de tata. Iar trei ani mai pe urmă, am auzit-o, la Viena, zicând lui Vogoridi, fostul caimacam:

— Am trei băieți, sper că în curând voiu mai avea unul (era grea de opt luni), pe toți vreu să-i fac soldați, căci când vor fi mari, vom avea nevoie de soldați mulți și buni.

Crezul ei unionist însă nu împiedeca ca să fi ramas Moldovancă desăvârşită şi să fi iubit Moldova ei peste tot, nu putea să rostească numele ei decât cu patimă, nu pot uita chipul în care pronunţa cuvântul Moldova care, în gura ei, totdeauna suna: Moldo-o-va, apăsând pe cel al doilea o.

Mai erau şi alte cucoane, mari şi mici, în Moldova, liberale şi naţionaliste, dar mama a fost, fără îndoială, întâia Moldovancă feministă şi aceasta pe faţă. Ea nu se sfia să reclame desăvârşita egalitate între femeie şi barbat, inclusiv exercitarea drepturilor politice cari emanciparea soţiei de tutela soţului. Îşi bătea rău joc de cuvintele din slujba cununiei, prin care se ordonă femeii să asculte de barbat, fiindcă: *barbatul este capul.* — Dar dacă în loc de cap are un bostan [1]) întreba mama.

Mama, din tinereţe era o liber cugetătoare care credea în Dumnezeu şi în nemurirea sufletului, admira doctrina lui Hristos, dar nu credea nici în dumnezeirea lui nici în celelalte dogme ale bisericilor creştine; la biserică nu mergea şi nu se spovădui a, posturile nu se ţineau în casă. Dar privia pe Hristos ca cel mai mare binefăcător al omenirii, morala predicată de el cea mai frumoasă, mai înălţătoare de suflet şi mai mângâietoare din toate. Pe preuţi nu-i facea haz; puţini vedeai în casa noastră.

Puţine fiinţe cunoscut-am atât de stăpâne pe nervii lor ca mama; bătrânul doctor Russ zicea că ea, în loc de nervi, are coarde de vioară. Avea un sânge rece absolut faţă de orice primejdie. Sanatatea ei era de fier şi moştenise dela tată-său o

1) Bostan este cuvântul sub care Moldovenii înţeleg dovleac

putere fizică cu care s'ar fi putut fălì mulţi barbaţi.

Dacă tata şi a compromis averea printr'un traiu nemăsurat şi prin lipsă de ordine, lasase acea a mamei absolut intactă. Al doilea ei soţ, Anton Alaux, fostul meu profesor, i-a mâncat-o în vr'o zece ani întreaga acea avere, ridicându-se la mai bine de un milion şi jumătate în aur, cu ajutorul cărţilor şi al unei incapacităţi însoţite de o îngâmfare încă mai mare. Mama a dus anii din urmă ai vieţii într'o stare de mare lipsă, însă cu demnitate şi tărie de inimă.

Până la sfârşit şi-a păstrat toate facultăţile intacte, şi a rămas credincioasă gusturilor ei intelectuale. Deşi, la întoarcerea ei în ţară limba franceză înlocuise cu desăvârşire pe acea grecească ca limbă de salon şi chiar ca limbă vorbită de preferinţă în casele boiereşti, în familia noastră se vorbia încă mult greceşte din cauza bunicăi, care precum am arătat, era ţărigrădeancă. Mama, scurt timp după căsătoria ei cu tata, nu numai că era în stare să înţeleagă tot ce se vorbia în limba greacă, dar putea să rupă binişor dintr'însa. În ultimii ani ai vieţii începuse să înveţe latineşte şi nu mă îndoiesc că dacă ar mai fi trăit şi-ar fi însuşit şi cunoştinţa acestei limbi.

S'a săvârşit din viaţă în al şăptezecelea an. la Ianuar 1902.

CAPITOLUL III

Ce știu despre Unire

Șăderea noastră la Pralea precum și mutarea la Căiuți se petrecuse în toiul luptelor pentru Unire. Cuvântul: UNIRE este unul din cele dintâi care au răsunat la urechile mele; tata, mama, bunica, moșii, mătușele, rudele, prietenii, chiar cele mai multe din slugile casei erau trup și suflet pentru Unire. Și acest cuvânt era totdeauna rostit cu dor, cu evlavie, cu înflacarată însuflețire. L'am auzit rostit cu mult înainte să-i fi priceput înțelesul.

După cele povestite de acei care țineau minte de mult, gândul Unirii nu fusese străin nici de bătrânii lor, din care mai mulți decât s'ar putea crede visase chiar de o Unire și mai mare.

Pe când m'am trezit eu, ideia Unirii țărilor surior devenise banală în cercul marii boierimi moldovenești și fusesem deprins să privesc ca *oameni de treabă* numai pe acei care se împărtășiau de dânsa. Proclamată de Iordache Catargiu în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, ea trăise și se desvoltase în chip mai mult tacit în tot timpul Domniei lui Mihalache Sturdza. A-

cesta dacă prin nimică nu a încurajat-o, dar nici n'a combătut-o în chip serios, deşi ştia prea bine că nu putea să fie decât antipatică pravoslavnicii împărăţii, protectoarei în umbra căreia era osândit să domnească.

In cursul întâiului period al Domniei sale, Grigore Ghyka, partizan înflacarat al Unirii, nu a putut s'o sprijine pe faţă din cauza atât puterniciei de care se bucura în ţările noastre, înainte de războiul Crimeii, Rusia, care ar fi făcut ca oricare manifestare unionistă din partea Domnului să fie imediat urmată de cele mai grele urmări pentru el. S'a mulţămit deci să protejeze în chip tăcut acea cauză, sfântă pentru dânsul şi pentru prietenii săi. Dar imediat ce şi-a luat iar în stăpânire scaunul în urma retragerii mai mult grăbite a Ruşilor din Principate şi a ocupării acestora de către oştirile austriace, s'a grăbit, în chip făţiş, să întemeieze partidul Unirii în Moldova şi să lucreze din răsputeri la sporirea şi la întărirea lui. Fără ca să se îngrijască de nemulţămirea ce această purtare o pricinuia Austriei şi Porţii, ale căror trupe ocupau Principatele, el n'a neglijat nimica pentru ca să asigure izbânda ideii în care, împreună cu toţi acei ce se împărtăşiau de dânsa, vedea temelia întregului viitor al neamului nostru. S'a grăbit să numească în toate posturile care puteau să aibă vr'o înrâurire în această privinţă, barbaţi tineri, câştigaţi ideii mântuitoare, fără a se preocupa dacă aparţin sau nu *protipendei*, având totodată grijă să curăţe, pe cât îi era cu putinţă, administraţia de elementele nărăvite şi învechite de care consulatul rusesc şi paşalele corupte din Ţarigrad nu-l îngăduise până atunci să se mântuie. Şi, în a-

ceastă lucrare de curăţire, nu a cruţat chiar pe acei cu care era înrudit sau încuscrit.

Nemulţămirea Austriei şi a Porţii a fost din cele mai vii când, la întoarcerea lui Grigore Ghyka, l-au văzut punându-se în fruntea luptătorilor pentru Unire şi pentru aducerea, pe scaunul Principatelor-Unite, a unui principe străin, aparţinând unei din familiile domnitoare ale Apusului. Mai ales acea dintâiu, ale cărei oştiri ocupau toată întinderea ţărilor noastre, era încredinţată că Domnul Moldovei *se va mulţămi să domnească sub umbra ei*, pentru a-i asigura, prin protecţia cabinetului dela Viena, reînoirea puterilor încredinţate lui pe şăpte ani care expirau la Iulie 1856. Această nemulţămire şi-a ajuns culmea când Austriacii au văzut că Grigore Ghyka, nemulţămindu-se să se pue în fruntea luptătorilor pentru Unire, mai propovăduieşte prin graiu şi prin scris aşazarea pe scaunul Principatelor astfeliu unite a unui Domn străin, constituţional şi ereditar. Perspectiva unui stat naţional român la graniţile provinciilor sale locuite éde Români nu a putut decât să stârnească cele mai vii îngrijiri în sufletele conductorilor destinelor Monarhiei Habsburgice. Acele pricinuite paşalelor turceşti nu au fost întru nimica mai mici, căci la îngrijirile politice se adăugiau acele ale intereselor lor materiale. Unirea Principatelor sub un Domn străin ereditar avea fără îndoială să dee acestor ţări un neasamanat spor de vază, de putere şi de neatârnare. Apoi statornicia adusă scaunului domnesc prin ereditatea, vaza şi protecţia de afară de care avea să se bucure vlastarul unei dinastii domnitoare înrudit cu suveranii stând pe tronurile europene, nu puteau decât să pue foarte curând şi pe veci, capăt foloaselor ilicite

realizate de cei cu influență în Stambul prin vecinicile schimbări de domni și amenințări de schimbări, prin nesfârșitele intrigi în mijlocul cărora își urmau cu greu drumul nenorociții noștri Domni, scoși și puși în scaun, când de intriga rusască, când de acea turcească, când de acele ale concurenților din țară și din Fanar.

Și poate, dacă mai puțin primejdioși, dar și mai înverșunați împotriva Unirii și a Domnului străin, era mănunchiul de boieri bătrâni, năravuri în răle, în abuzuri, în vânzări de dreptate și în concusiuni de tot feliul, care veșnic trăiau în speranța Domniei, sau pentru ei sau pentru rude sau prieteni de ai lor. Fiecare din ei avea în Țarigrad unul sau mai mulți protectori speciali.

Indată ce curtea din Viena a avut în țările noastre interese coincidând cu acele ale Porții, ei s'au grăbit să se pue sub ocrotirea specială a comandanților armatei de ocupațiune austriace, intrigând din toate puterile împotriva Domnului. Printre aceștia era însuș cumnatul lui Grigore Ghyka, marele logofăt Costinu Catargiu, al cărui nume era nedespărțit de ideia de intrigă, de brutalitate și de abuz de tot soiul. Foarte multe din numaroasele neînțelegeri ce Mihalache Sturdza le avusese cu consulii ruseşti fusese pricinuite de intrigile acelui boier de câte ori Domnul îl scotia din slujbă pentru a-l reintegra într'însa în curând, în urma cererii imperioase a reprezentantului împărătesc. In corespondențele lor, consulii sunt unanimi pentru a-i înfiera purtarea în chipul cel mai aspru. Grigore Ghyka, care-i era cumnat, n'a voit niciodată s'audă de chiemarea lui în funcțiune.

Dar dușmanul cel mai primejdios al Domnului Moldovei și al Unirii era marele vornic Toderiță

Balș, sau mai degrabă a doua lui soție, Catinca, născută Dimaki, altădată căsătorită cu vornicul Iordache Beldiman și lasată de el în urma descoperirii necredinței sale cu nenorocitul poet Hrisoverghi despre a cărui tragic sfârșit am vorbit în partea întâia a acestor *Amintiri*. Toderiță Balș luase dintâiu în căsătorie pe o soră a tatei, Maria, care a murit de tânără, și dela care i-au ramas doi băieți. Era un barbat mărginit la minte și vanitos, dar cinstit și neprevaricator. Slujise în miliție și fusese unul din numărosii hatmani făcuți de Mihalache Sturdza. Lui chiar i se datorește întâia traducere, din rușește și tipărită a *Regulamentului infanteriei și a cavalerici miliției Moldovei*. A doua lui soție era femeia cea mai pierdută de reputație din toată boierimea Moldovei, cea mai răutăcioasă, cea mai intrigantă și cea mai venală. Era sora, mai mare, cu respectiv optsprezece și săsăsprezece ani a soacrei mele Henrietta Bogdan născută Dimaki și a surorii acesteia, Elena Docan. In absența mamei lor, Vornicesei Profira Dimaki născută Miclescu, călugărită după moartea soțului ei, vornicul Neculai Dimaki, cucoana Catinca era însărcinată cu privegherea creșterii și a conducerii lor în lume *(monde)*. Era atât de rea față de ele, încât soacrămea și soră-sa povestiau cum, de câte ori sora lor trimetea să le chieme la dânsa, înainte să intre în odaia în care se afla, își făceau cruce și se rugau lui Dumnezeu să le ocrotească împotriva gurii și a mâniei țițacei lor.

Toderiță Balș, înaintea înfrângerii Rușilor în Crimeia, era rusofilul cel mai înfocat: își iscălia chiar numele rusește. (Se știe că între buchile noastre cirilice și cele rusești și mai ales între ortografia noastră și cea rusască era o deosebire).

La 1854, după părăsirea vremelnică a Domniei de către Grigore Ghyka, generalul Budberg, însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, îl numise visternic (ministru de finanțe), iar două zile înainte de plecarea Rușilor din țară, îl mai numise și șef al miliției Moldovei (care, încunjurată de o brigadă de infanterie rusească și de treizeci și două de tunuri, refuzase să urmeze oștirile rusești peste Prut).

Cucoana Catinca era foarte bogată, iar Toderiță Balș aproape lipsit de avere, căci, precum am mai aratat, pe lângă că nu moștenise mare lucru dela părinți, era barbat cinstit și diregător neprevaricator. A devenit amanta lui (era foarte frumoasă) și l'a adus la căsătorie numai în vederea Domniei, atât din pricina ambițiunii de care era mâncată cât și din acea a setei de bani ce nu-i lasa astâmpăr. Încă de înainte de izbucnirea războiului Crimeii își începuse intrigile împotriva lui Grigore Ghyka, deși acesta proteja pe Balș și l numia în slujbe însamnate, știindu-l barbat cinstit. Dar la revenirea bunului meu la Domnie, în toamna anului 1854, după ieșirea din țară a Rușilor și intrarea Austriacilor, el neavând interes să se slujească de un barbat puțin capabil și care nu împărtășia părerile sale în privința Unirii și a Domnului străin, l'a lasat de o parte. Aceasta era o ofensă pe care cucoana Catinca nu o ierta. In vremea lipsei din țară a Domnului, își făcuse relații număroase și prețioase în statul-major al armatei austriace de ocupație, iar la Constantinopol avea de timp îndelungat legături cu familia Vogoridi, cu pașalele cele mai în vază și chiar cu haremul împărătesc. S'a pus îndată pe lucru. Pe de o parte semnala Austriacilor toate măsurile *revoluționare* luate de Domn, cum

era liberarea robilor şi introducerea unor instituţiuni noue, după calupul francez zicea ea, şi mai ales acţiunea făţişă a lui Grigore Ghyka în favoarea ideii Unirii, atât de aducătoare de primejdii pentru Impărăţia Habsburgică prin stârnirea năzuinţilor blastamate de închegare şi de neatârnare ale naţionalităţilor care trăiau atât de fericite sub sceptrul milos şi înţălept al casei de Habsburg-Lorena. Pe de alta denunţa Turcilor purtarea şi intenţiunile viclene ale acestui Domn nechibzuit care, pe lângă că aducea în ţară fermentele revoluţionare cele mai primejdioase, nu avea de scop, prin năzuinţele de Unire ce le stârnise şi ideia punerii unui principe străin pe scaunul acestor ţări, decât saparea legăturilor de vasalitate seculare şi binefăcătoare cu Poarta şi deslipirea lor de suzeranitatea gloriosului sultan. Şi paşalele îşi dădeau foarte bine sama că, odată cu aceste legături de vasalitate, plecau, pentru a nu se mai întoarce, grasele folcase ce uzul şi mai ales abuzul li-l procurau. In urma conferinţelor ţinute la Constantinopol la începutul lui Ianuar, st. v. 1856, de reprezentanţii Angliei, Austriei, Franţei şi Turciei, se semnase un protocol privitor la relaţiunile Principatelor cu Poarta Otomană, la administraţia lor şi la câteva dispoziţiuni constituţionale, dar se calca totodată, în chipul cel mai făţiş, vechile drepturi ale ţării, se făcea din ele două provincii otomane, şi mai supuse Porţii decât în trecut şi se începea prin a stabili că vor avea fiecare câte o administraţie deosebită.

In urma îndemnului lui Grigore Ghyka, un număr de notabili i-a adresat o petiţiune prin care i se cerea să apere vechile drepturi ale ţării şi mai ales să aducă la îndeplinire, înaintea Congresului

de pace dela Paris, care avea să se deschidă a doua zi, Unirea Moldovei cu Țara Românească.

Această faptă a Domnului a fost îndată denunțată de dușmanii lui și la Constantinopol și la Viena și deatunci ațâțarea împotriva-i, a Austriacilor de o parte, a Turcilor de alta, n'a mai contenit nici un moment.

Austriacii care nu erau în principiu rău dispuși împotriva-i s'au încercat să-l facă să-și modifice îndreptarea politică, dându-i să înțeleagă că, dacă se va lasa de politica lui unionistă și *filofranceză*, vor sprijini față de Poartă renumirea lui la Principat, nu numai pe viață, ci chiar în chip ereditar. Răspunsul Domnului însă, a fost categoric și de natura a nu da loc la nici o îndoială posibilă: el a declarat că națiunea privește Unirea ca temelia și însuș condițiunea viitorului ei și că nici o considerațiune personală nu este în stare să-l facă să i se pue împotrivă.

In fața unui asemene răspuns, Austriacii n'au putut decât să-și caute alt instrument, pe care l'au și găsit în persoana lui Toderiță Balș sau, mai bine zis, în acea a cucoanei Catincăi.

Protocolul ședinții dela 8 April a Conferințelor pentru încheierea Tratatului dela Paris hotărîse ca: „Moldova și Țara Românească vor urma să se bucure, sub suzeranitatea Porții și sub garanția Puterilor contractante, de privilegiile și imunitățile de care sunt în posesiune. Nici o protecțiune exclusivă nu va fi exercitată asupra-le de către una din Puterile garante".

Apoi se hotăra ca „legile și statutele în vigoare astăzi vor fi revizuite". Spre acest sfârșit avea „să s'întrunească o Comisiune Specială, asupra compunerii căreia înaltele Puteri contractante aveau-să se înțăleagă fără ragaz, cu un comisar al

Sublimei Porți". În sfârșit sultanul făgăduia ca: „imediat va convoca, în amândouă provinciile, câte un *Divan ad hoc*, compus astfeliu în cât să alcătuiască reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor populațiunilor, în privința organizării definitive a Principatelor. Apoi: „O Instrucțiune a Congresului avea să reguleze raporturile Comisiunii cu aceste Divanuri".

În sfârșit se convenise, în chip verbal, că: *pentru alegerea acestor Divanuri, în timpul funcționării lor și până la organizarea definitivă a Principatelor, sultanul va fi liber: sau să prelungească puterile Domnitorilor de pe scaun sau să-i înlocuiască cu caimacamii prevăzuți de Regulamentele lor Organice sau prin alții, numiți de el.*

Precum se vede, această dispoziție era din cele mai importante, căci erau puține probabilități ca Domnii pe scaun, mai ales acel al Moldovei, suspect și Porții și Austriei, să mai fie menținuți în locurile lor ei, după toate probabilitățile, alegerile pentru Divanurile *ad hoc* aveau să fie făcute sub cârmuirea unor *caimacami* numiți de sultan. Poarta și Austria aveau tot interesul pentru ca acei care aveau să prezideze alegerilor să fie barbați pe devotamentul cărora ele să poată conta.

Încă înainte ca aceste dispoziții să fie cunoscute, cucoana Catinca Balș luase dispoziții pentru a se asigura de căimăcămie. Academia Română posedă în original scrisoarea următoare a defunctului Panaite Balș, (un văr al lui Toderiță) din 15/27 Martie 1856:

„Sinetul de zece mii de galbeni ce i l-am dat Domnului Adossiades și pe care vărul meu, vornicul Toderiță Balș îl confirmă, că această sumă

va fi valabilă și plătită, mă îndatoresc să n'o reclam dela vărul meu decât în cazul când vărul meu va fi numit Domn al Moldovei prin îngrijirea Domnului Adossiades. Drept care am dat vărului meu această hârtie în schimbul scrisorii ce o va scrie S. S. Episcopului de Nicomedia.

(Semnat) *P. Balș*

Mi se pare că această scrisoare zice mult atât despre gradul de onorabilitate a înalților funcționari turci și a înconjurimilor lor cât și despre mijloacele întrebuințate de Toderița Balș!

Vodă Ghyka căruia puține din uneltirile dușmanilor săi îi erau necunoscute, își urma cu hotărîre lucrarea în favoarea Unirii, fără să se lase impresionat de intrigile, de calomniile și de pamfletele ce se răspândiau împotriva-i.

La începutul lui Maiu 1856 a făcut pe Divanul General să voteze o nouă legiuire asupra presei, foarte liberală și care desființa de fapt censura. (Divanul General era un feliu de Adunare de Notabili numită de Domn și instituită la 1849, de curțile suverană și protectoare, pentru ca să înlocuiască Obștești Adunări ale Principatelor, găsite de acele curți prea independente și pătrunse de principii revoluționare). La 12 Maiu legea era promulgată. Scopul Domnului nu era altul decât să dee în mâna partidului Unirii, pentru susținerea acelei idei, puternica pârghie a propagandei prin presă. Speranțele sale n'au fost înșalate, căci s'au înființat răpede mai multe foi unioniste care au pătruns până în ungherile cele mai depărtate ale țării.

In ziua de 25 Maiu (6 Iunie), ajungea să vadă partidul Unirii constituit și declarându-și hotărîrea să lucreze pe față pentru Unire și pentru un principe străin ereditar, **aparținând unei dinastii eu-**

ropene alta decât acele ale împărăţiilor megieşe, prin presă şi prin delegaţi trimeşi să facă propagandă prin ţinuturi şi prin întruniri, ţinute atât în capitală cât şi în reşedinţele de ţinuturi şi la ţară. Un comitet special, alcătuit din cinci membri, avea să se ocupe mai în special de modul de alegere al Divanurilor *ad hoc*.

Se mai arata necesitatea să se numească delegaţi care să intre în relaţii cu Muntenii şi, deocamdată, se dădea această însărcinare lui Vasile Alexandri.

Iaca acuma numele semnatarilor actului constitutiv al noului partid:

Stefan Catargiu, Petru Mavroieni, Gheorghe Lăţescu, Leon Ghica, Constantin Ghyka, Iancu Ghyka, Alexandru Ghyka, Alexandru Catargiu, Constantin Rolla, Constantin Hurmuzaki, Neculai Şuţu, Dumitru Rallet, Costache Negri, Mihaiu Kogălniceanu, Neculai Pisoski, Vasile Alexandri, Anastasie Panu.

In luna lui Iunie, Domnul a întreprins în ţară o călătorie care i-a servit mai ales de pretext pentru a face însuş propagandă unionistă şi primirea de care a avut parte a fost cât se poate însufleţită, prezintându-i-se pretutindeni acte prin care se cerea Unirea. Şi de atunci au început să curgă la Domnie petiţiunile pentru Unire, acoperite de mii şi mii de iscălituri.

Dar de abie s'întorsese la Ieşi, când *kapukihayaua* lui din Constantinopol l'a vestit că se pregăteşte o depeşă a marelui vizir prin care i se face cunoscut că termenul puterilor sale sosind, sultanul a hotărît să-l desărcineze de ocârmuirea Moldovei şi să numească în calitate de caimacam al Moldovei pe vornicul Toderiţă Balş, căruia să-i remită îndată frâele guvernului.

Deoarece telegrama marelui vizir către Balş a întârziet mai multe zile, Grigore Ghyka a remis cârmuirea, conform Regulamentului Organic, Sfatului Administrativ Extraordinar şi a plecat la moşia Băseştii dela ţinutul Fălciului, a uneia din fiicele sale, de unde s'a dus apoi deadreptul la Paris.

Cu câteva zile după întoarcerea din călătoria ce Grigore Ghyka o făcuse în ţară, Place, consulul francez, prin două scrisori la feliu. adresate una lui Walewski, ministrul afacerilor străine a Franţei şi cealaltă lui Thouvenel, ambasadorul francez la Constantinopol, îi comunica faptul că Toderiţă Balş trimesese deplinele lui puteri casei Zarifi şi Vlasto din Constantinopol, pentruca să trateze în numele său cu miniştrii turci pentru numirea lui la Domnia Moldovei, însărcinând acea casă să meargă până la 80.000 de galbeni, adică aproape de un milion de franci, spre a obţine acest rezultat şi-i promitea, dacă reuşeşte, să-i dee, pe preţ mic, arenda salinelor şi dreptul de exportare al cerealelor. Casa în chestiune a răspuns că-i poate procura căimăcămia pentru 25.000 de galbeni (apr. 300.000 fr.) şi Balş a răspuns că va lua căimăcămia numai cu siguranţa că va obţine pe urmă Domnia.

Balş şi a luat postul în primire în zgomotul tunurilor austriace. Pe piaţa Palatului a trecut în revistă detaşamente moldoveneşti şi austriace şi a intrat în palat între doi generali austriaci. Atât comanda trupelor de ocupaţiune cât şi consulul Gödel-Lannoy aratau pe faţă cea mai vie mulţămire. Caimacamul găsind pe miniştrii predecesorului său cu demisiile date acestuia şi primite, ei gerând numai în chip provizor afacerile, s'a grăbit să numească la toate departamentele pe

antiunioniştii cei mai hotărîţi, printre care pe Costinu Catargiu în capul ministerului justiţiei.

De abie părăsise Vodă Ghyka ţara şi se produceau mai multe defecţiuni în rândurile acelor care până atunci figurase printre fruntaşii lucrând pentru Unire. Unul era Neculai Istrati care, după ce semnase petiţiunea unionistă dela 16/28 Fevruar 1856, deveni deodată cel mai înfocat antiunionist. Un exemplu între altele pentru a arata ce feliu de om era Neculai Istrati. El era căsătorit cu fiica unui Paraschiv, care fusese vatav de ogradă la Mihalache Paşcanu şi făcuse avere în casa acestuia. Când marele om de bine şi marele patriot ce era Mihalache Paşcanu îşi dădu obştescul sfârşit, la Ianuarie 1857, pe când trupul lui neînsufleţit era veghiat de preoţi în ultima noapte ce o petrecu în casa lui şi ţara întreagă îl jalea, Neculai Istratti, parcă înadins, dădea în casa de alături un bal care ţinu toată noaptea. Al doilea, era Neculai Millo, un fost ministru de finanţe al lui Grigore Ghyka, care semnase şi el aceiaş petiţie şi făcea acum propagandă antiunionistă până şi faţă de ambasadorul Franţei la Constantinopol, Thouvenel, apoi Neculai Mavrocordat, făcut de caimacam şef al miliţiei, Vasilică Ghyka care scrisese în favoarea Unirii, amândoi semnatari ai petiţiei unioniste, Alexandru (Coco) Sturdza care-şi vânduse convingerile unioniste pentru slujba de secretar de stat şi încă doi indivizi mai puţin însemnaţi, ca Neculai Docan şi Dumitru Cornea. Cu vremea s'au mai adăugit şi alţii.

O goană cumplită a plecat îndată împotriva tuturor funcţionarilor numiţi sub Grigore Ghyka; cruţaţi au fost numai acei puţini care *aveau spete* separatiste şi consimţiau să-şi schimbe pă-

rerile în privința Unirii. Toți ispravnicii, aproape toți privighitorii, aproape întreaga justiție au fost schimbați, numindu-se în locul lor oameni care putuse să se fi făcut vinovați de toate turpitudinile, numai să se declare antiunioniști.

Aceste schimbări alcătuiau o abatere din cele mai fățișe atât dela Regulamentul Organic cât și dela vechile obiceiuri ale țării, potrivit cărora caimacanii nu erau în drept să facă nici o numire, nici o înaintare în grad sau în funcție, să nu confere nici o boierie, să nu înainteze nici pe un boier în rang.

Cu deosebire scandaloase fost-au numirile făcute în ramul judecătoresc de Costinu Catargiu.

Ispravnicii și privighitorii au fost însărcinați să stoarcă dela țarani, prin orice mijloace, petiții antiunioniste, menite să distrugă efectul făcut de cele unioniste, oferite cu însuflețire administrației lui Grigore Ghyka. Și dela staturile din Iești în care se puneau la cale aceste petițiuni impuse și aceste schimbări de funcționari, erau neliposiți consulul austriac, Gödel Lannoy, generalii austriaci și, mai ales, cucoana Catinca. Iar în ținuturi ispravnicul și privighitorii nu făceau nici un pas până nu se sfătuiau cu comandanții trupelor austriace. In ținutul Bacăului, unde era ispravnic Costache Paladi, s'au văzut chiar militari austriaci în uniformă ducând petițiuni împotriva Unirii prin sate, spre a fi iscălite de țarani.

In ținutul Neamțului fusese numit de curând ispravnic colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu. Guvernul neavând mare încredere în zelul său antiunionist și mai ales austrofil (era un turbat admirator al Rusiei, în oastea căreia slujise, în calitate de subofițer, în regimentul Garzilor Că-

lări, timp de un an) trimesese o adevarată misiune însărcinată să strângă, în satele ținutului, petițiuni împotriva Unirii. Roznovanu a adus faptul la cunoștința ministerului, cerând ordin de urmare și ministerul i-a răspuns că: toate opiniunile fiind libere, nu trebuie să pue obstacol semnăturilor, numai întrunirile și manifestațiunile publice fiind interzise.

Dar Roznovanu, întemeindu-se pe un ordin al căimăcămiei din întâiele zile ale existenței sale și menit să pue capăt semnăturilor și manifestațiilor în favoarea Unirii, a dat ordin privighitorilor să aresteze orice persoană, oricare i-ar fi rangul, care ar aduna țaranii pentru a li lua semnături sau a provoca manifestații politice. Doi din adunătorii de petițiuni antiunioniste au fost arestați, dar au putut să scape și să-și pue hârtiile cele mai compromițătoare în siguranță înainte de a fi prinși pentru a doua oară. Ispravnicul a făcut atunci o cercetare din cele mai aspre și s'a constatat cu prisosință că acei musafiri voiau să sileaască pe vornici și pe preuți să pue, sub niște petiții separatiste, pecețile satelor și acele ale parohiilor, dându-se drept delegați ai Sfatului Administrativ. La terminarea anchetei sosi un înadins curier care aducea lui Roznovanu ordin să pue imediat persoanele arestate în libertate și, predând administrația în mânile vornicului Costache Ghyka, să vie la Iași, unde prezența lui este de absolută nevoie. Costache Ghyka era tocmai unul din emisarii anti-unioniști arestați de Roznovanu și devenise celebru în toată Moldova pentrucă, ceva mai înainte, în calitate de ispravnic, însoțise, în plină uniformă de ispravnic, pe capra trăsurii, pe soția consulului austriac Gödel Lannoy, într'o călătorie ce aceasta

o făcea dela Piatra la mănăstiri. Lui Roznovanu însă nu i-a fost cu putinţă să afle vr'odată pentruce prezenţa lui la Iaşi era trebuitoare. Cu mare greu a obţinut audienţă dela camaicam, iar explicarea dintre dânşii a fost din cele mai furtunoase. Bineînţeles că Roznovanu şi-a dat fără întârziere demisia.

In mai multe ţinuturi, când tinerii orăşeni întrebuinţaţi de partidul Unirii pentru propagandă percurgeau satele în costum naţional, erau arestaţi şi maltrataţi în chipul cel mai brutal de agenţii administraţici.

Şi ocârmuirea caimacanului nu era învinovăţită numai de arbitrar împotriva partidului Unirii, ci şi de toate celelalte pacate ale unei administraţii ticăloase şi corupte, iar partea din aceste pacate pusă în sarcina cucoanei Catinoăi numai mică nu era: se citau, ca fiind datorite ei, fapte de hatîr, arbitrar, venalitate şi desăvârşită lipsă de orice simţimânt de demnitate faţă de Turci şi de Austriaci. Era dealtmintrelea un secret cunoscut de toată lumea că cabinetul austriac se angajase să procure lui Teodor Balş domnia ereditară a Moldovei, dacă el, în alegerile pentru *Divanul ad hoc*, reuşeşte să învingă partidul Unirii. In familiile noastre boiereşti nu erau expresiuni destul de energice când era vorba să se exprime indignarea resimţită pentru *tradarea intereselor ţării* de către părechea căimăcameasă, pentru incapacitatea lui, pentru josnicia, răutatea, lăcomia de bani şi lipsa de scrupule care caracterizau pe cucoana Catinca.

Precum am arătat mai sus, tata fusese cumnat cu Toderiţă Balş şi trăise cu el totdeauna în cele mai bune relaţiuni. Insă, dela ridicarea la căimăcămie a lui Balş, nu au mai dat ochi unul cu

altul, iar pe cucoana Catinca toată familia mea o avea în ororare.

Libertatea pressei, acea armă puternică ce Grigore Ghyka o pusese în mâna partizanilor Unirii nu putea decât să stingherească în cel mai înalt grad pe adversarii Unirii: caimacamul, Austria, Turcia și micul mămuchiu de boieri potrivnici marei idei și, pentru cea mai mare parte, abuzivi. Nu se știe precis de unde a pornit suggestiunea, probabil dela Austriaci, dar la începutul lunii Septemvre 1856 a sosit caimacamului un ordin peremptoriu al lui Fuad Pașa, punându-i în vedere ca, fără întârziere, să desființeze legiuirea pressei promulgată de fostul Domnitor și să reînființeze regimul care exista înainte de acea legiuire, adică censura. Faud Pașa mai adăugia că, spre acest sfârșit, mijloacele cele mai nemerite i se păreau următoarele: *să nu se mai dee autorizație pentru publicarea a niciunui ziar nou de orice feliu;* să se chieme redactorii jurnalelor în ființă și să li se facă cunoscut: că ei sunt datori a nu trata în nici un chip despre chestiunile care pot jigni drepturile Inaltei Porți, să se oprească cu strictețe de a se da în public vreun atac de orice feliu în contra M. S. Sultanului... sau să se insereze vr'un articol care să poată da prilej la reclamație din partea Inaltei Porți sau a Puterilor Aliate. La caz de neurmare ziarul avea să se suspende definitiv. Un censor însărcinat cu privigherea și executarea acestor măsuri și răspunzător de executarea lor avea să fie rumit imediat.

N'am nevoie să spun că măsura ordonată de Turci fără umbră de drept a fost indată executată, G. Asaki și Costache Negruzzi fiind însărcinați cu censura.

Steaua Dunărei, valorosul organ unionist con-

dus de Kogălniceanu, Mălinescu şi Neculai Ionescu, îndată ce a apărut decretul caimacamului care suspenda legiuirea lui Ghyka asupra pressei, a anunţat printr'un suplement ieşit, la 11 Septemvre 1856 că: „apărută odată cu legiuirea pressei, la 12 Maiu trecut, îşi întrerupe publicarea odată cu suspendarea acestei legiuiri şi restatornicirea censurii de mai nainte". Totodată aducea la cunoştinţa abonaţilor că pune la dispoziţia lor prisosul banilor plătiţi până la împlinirea abonamentului.

De abie trecuse câteva zile şi nu se mai publica în Ieşi, şi prin urmare în toată Moldova, decât foaia oficioasă a guvernului care nu contenia cu articolele împotriva Unirii, cu lauda Turciei şi a oştirii austriace care ocupa ţara.

In patima de a lovi în tot ce credea că este favorabil Unirii, ocârmuirea lui Toderiţă Balş desfiinţă chiar cele mai multe din puţinele şcoli ce le poseda Moldova de atunci ca: Academia delá Ieşi, singura şcoală secundară laică de stat înfiinţată încă din vremea lui Mihaiu Sturdza, marea şcoală secundară din Târgul Neamţului, înfiinţată cu veniturile mănăstirii şi douăzeci şi două de şcoli primare urbane, adică toate acele care erau în fiinţă în Moldova, profesorii şi învăţătorii fiind suspecţi de unionism.

Amestecul consulului austriac în ocârmuirea ţării şi desăvârşita supunere la ordinele sale a ocârmuirii caimacamului deveniau din zi în zi mai evidente. Gödel negăsind ministerul moldovenesc destul de devotat intereselor turco-austriace, izbutise să obţie modificarea lui în sens şi mai separatist decât era până atunci. In locul logofătului Teodor Balş (conu Toderaş), trecu la Interne, logofătul Neculai Cantacuzino. Acesta

fusese ministru aproape toată viaţa lui, dar trecea drept cel mai cumplit prevaricator ce-l avuse Moldova pe lângă Mihalache Sturdza, un barbat împotriva căruia se articulau acuzaţiile cele mai grave. Insă dacă era adversar neîmpacat al Unirii cu trupul şi cu sufletul, mai era în schimb un barbat capabil şi experimentat, în stare să facă unioniştilor cele mai cumplite greutăţi.

C'est un homme rompu aux affaires, zis-a de dânsul cucoana Catinca lui Place care-şi arata mirarea ce-i pricinuia numirea lui.

Il passe pour être encore plus rompu aux concussions et aux autres abus, răspuns-a Francezul, iar căimăcăneasa a schimbat vorba.

Iaca ce meşteşug s'a întrebuinţat pentru a decide pe Neculai Canta să primească ministerul *din lăuntru*, cum i se zicea şi a scapa totodată de Divanul domnesc, Curtea Supremă a Moldovei, foarte bine alcătuită atunci şi foarte independentă, având ca preşedinte pe Vasile Sturdza, unionist convins şi barbat al cărui integritate era recunoscută de toată ţara şi, ca atare, alcătuia o piedecă pentru multe proiecte de ale caimacamului şi ale miniştrilor săi. Iaca ce meşteşug s'a întrebuinţat, atât pentru a ademeni pe Neculai Canta să primească ministerul de Interne cât şi pentru a scapa de Divan. Logofătul Neculai Canta având a se judeca înaintea acelui divan cu aga Manolache Codrescu, pentru o moară, a adresat caimacamului o petiţie prin care îl ruga să prezideze însuş divanul cu prilejul acelei judecăţi, date fiind iregularităţile fără exemplu (?) şi persecuţiunea vederată (?) a divanului în acea afacere, care ar fi mers până la întrebuinţarea de fraude şi „văzând actele atât de necuviincioase ale acestui divan". Caimacamul a pus rezolu-

ție că: „văzând împrejurările expuse, afacerea va fi judecată sub președinția noastră". Vederat că, față de o asemenea rezoluție, președintele nu putea decât să-și dee demisia. A fost urmat de întregul divan, iar caimacamul și Costinu Catargiu, ministrul dreptății, s'au grăbit să primească aceste demisii, scăpându-se de o instanță supremă care era cât se poate de supărăcioasă pentru ei și numind alta, alcătuită din creaturi de ale lor, și după o săptămână, logofătul Neculai Canta era ministru de interne.

Transfugul Neculai Istratti a fost numit ministru al Lucrărilor Publice, departament unde putea găsi număroase prilejuri de afaceri mănoase cum avea obicein să le facă, fără însă să se îngrijască dacă sunt spre paguba sau spre folosul statului. Dar numirea care, cu drept cuvînt, a surprins pe toată lumea, a fost acea a lui beizadè Neculai Conache-Vogoridi la departamentul finanțelor. Neculai Vogoridi, care fusese împământenit moldovan în chip ilegal de cumnatu-său Mihaiu Sturdza și vorbia o moldovenească din cele mai pocite, se căsătorise, spre nenorocirea ei, cu Catinca Conache, cea mai bogată moștenitoare din Moldova, fiica unică a poetului și prea bogatului logofăt Costache Conache, a cărei avere uriașă, după moartea lui Conache, Vogoridi o mâncasc aproape pe jumatate, mai ales cu femei ușoare și în chiefuri. Era tocmai contrarul unui barbat căruia să i se încredințeze ministerul de finanțe al unei țări: risipitor, incapabil, leneș, ușuratec și fără cultură. Adevarata pricină a numirii lui fusese faptul că dispunea de sprijinul puternic la Constantinopol, al tătînesău, Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam dela 1821—1822, căruia servicii însamnate făcute Porții

îi pastrase, până la adânci bătrînețe, influență și vază la Poartă. Cucoana Catinca, atât puternică asupra minții soțului său, lucrase pentru a aduce pe beizadea Neculai în minister, numai în scopul să-și asigure și acest sprijin.

In cursul verii anului 1856 cauza Unirii se alesese cu un nou și formidabil dușman; Anglia care până atunci i se arătase mai mult favorabilă, fie din interes rău înțeles pentru viitorul Turciei, fie din spirit de gelozie și de neîncredere cătră Franța, se vădi de acum înainte făți ostilă acestei idei. Iar Austria, care de mult făcuse pregătirile trebuitoare pentru evacuarea Principatelor, începu să ieie măsuri care indicau intenționea să prelungească rămânerea într'însele a trupelor cesaro-crăiești. Aceste de pe urmă măsuri erau atât de vederate și de nejustificate în cât ele avură drept rezultat să neliniștească până și pe Turci. Tocmai atunci Poarta supunea Comisiei Europene, ai căror membri se aflau încă mai de multă vreme la Constantinopol, un proiect de firman pentru convocarea Divanurilor *ad hoc*, proiect care de altmintrelea reducea cu desăvârșire drepturile și atribuțiunile acelor adunări. Compunerea propusă de Poartă pentru divanuri, caști modul de alegere și de deliberare ar fi asigurat cu bună samă izbânda părerilor favorizate de Poartă, de Austria și de partizanii abuzurilor din trecut. Ambasada franceză a combătut acest proiect de firman în chipul cel mai hotărît și nu încape îndoială că acelei opuneri se datorește faptul că firmanul nu a fost promulgat în forma care i-o dăduse Poarta. A urmat o lungă discuție între puteri asupra cuprinsului acelei convocări. Turcii voiau mai cu samă să împiedece și să suprime orice discuțiune și hotărîre a Diva-

nurilor asupra chestiunii Unirii. Numai insistenţelor stăruitoare şi energice făcute de Napoleon al III-lea, datorim faptul că acest drept, mai preţios decât toate celelalte la un loc, nu ni-a fost tăgăduit şi, că condiţiunile în care s'a convocat Divanul şi modul în care avea să se facă alegerea n'au pus cu desăvârşire stavilă năzuinţilor unioniste. Dacă firmanul de convocare al Divanurilor *ad hoc* dela 1/13 Ianuar 1857 era departe să cuprindă condiţiuni de alegere democratice, el totuş a făcut cu putinţă alegerea unei adunări însufleţită de cel mai viu patriotism, de un frumos spirit de sacrificiu şi de o desăvârşită pătrundere a interesului vital al neamului.

Şi Unirea era fără îndoială dorinţa fierbinte a naţiunii întregi. Imi aduc aminte încă în casa noastră de vălătuci dela Pralea, nu numai de cuvintele pline de patriotică însufleţire ale tatei şi ale mamei, ale moşilor mei, ale rudelor şi prietenilor casei, dar şi de acele ale slugilor şi ale ţaranilor. A suflat, în cursul acelor trei ani: 1856, 1857 şi 1858, un vânt deosebit de generos asupra Moldovei noastre, un vânt care nu vorbia de bănci, de acţiuni, de întreprinderi, de slujbe, de foloase, ci de muncă şi de jertfe pentru neam, un vânt la suflarea căruia oricine cu bucurie îşi vîra mâna cât mai în fundul buzunariului spre a aduna mijloacele trebuitoare pentru întemeierea viitorului acestui neam. Şi în această luptă, pentru a doua oară de atâtea sute de ani dela Războieni încoace, obştia marei boierimi moldoveneşti era în fruntea luptătorilor şi, punând binele Românimii mai presus de toate, lupta ca însuşi să doboare temelia bogăţiei şi a puterii sale.

Datu-s-au luptă pentru Unire şi dincolo de Milcov, luptă frumoasă şi departe de mine este

intenţiunea să micşoreze valoarea ajutorului dat pricinii sfinte de naţionaliştii munteni, dar neasamanat mai uşoară fost-a lupta pentru ei decât pentru Moldoveni. Turcia şi Austria şi-au pus toate puterile în combaterea ideii unioniste în Moldova, unde Unirea primejduia greu interesele materiale tocmai ale classei celei mai puternice, ale marei boierimi, care se bucura de monopolul funcţiunilor publice şi a influenţei politice. Muntenia fiind mai mare şi mai populată decât Moldova, partea ei în funcţiuni şi în influenţă politică nu putea decât să copleşească şi, cu încetul, să reducă la nimica pe acea a Moldovei, iar capitala ne mai putând rămânea în Iaşi, valoarea caselor din acel oraş ale boierimii moldoveneşti avea să scadă în chip simţitor. Unirea era o transacţiune între amândouă ţările în care Muntenia avea numai foloasele materiale, iar Moldova numai pagube. Deşi instrumentele Porţii şi ale Austriei precum şi reprezentanţii celor nărăviţi în răle au avut grijă să repete necontenit, pe toate tronurile, acest cântec Moldovenilor, ei nu au izbutit să moaie întru nimica înflacarata şi curata lor iubire de neam. In veci mândră are dreptul să fie Moldova de lupta ce a dus-o pentru Unirea Ţărilor Surori, temelia fără de care nu s'ar fi putut ajunge la Intregirea Neamului şi binecuvântate fost-au roadele ce abnegaţia Moldovenilor din a şasa decadă a veacului trecut le-a adus acestui neam.

Acţiunea lor era atât de stăruitoare şi de energică, *Steaua Dunărei*, transportată la Bruxelles, făcea aşa de mult rău duşmanilor Unirii, expunând, în limba franceză, în faţa Europei întregi, atât barbaţii pătaţi şi mijloacele odioase de

care se serviau Poarta Otomană, Austria şi creaturile lor, caimacamul şi mănunchiul acelor potrivnici aspiraţiunilor naţionale, în cât, în luna Fevruar 1857, Balş se plângea Porţii că nu posedă mijloacele necesare pentru ca să se apere împotriva opoziţiei înverşunate a *câtorva oameni* care pregătesc tulburări şi cerea dela Turci puteri pentruca să poată proceda cu forţa împotriva lor. In realitate însă, ocârmuirea separatistă n'a neglijat nimica pentruca să provoace pe unionişti la tulburări, dar din fericire nu a reuşit, deşi li-a pus răbdarea la grea încercare. Partidul Unirii a dovedit cu acest prilej o disciplină admirabilă, deşi nu lipsiau într'însul elemente tinere şi energice, foarte dispuse la întrebuinţare de mijloace energice. Caimacamul nu aştepta decât prilejul care i-ar fi permis să întrebuinţeze mijloacele ce i le-ar fi dat Poarta pentruca să lovească în barbaţii din fruntea comitetului unionist. Răspunsul Porţii n'a avut vreme să sosească, căci Toderiţă Balş a murit la 17 Fevruar/1 Marte 1857 în urma unei pneumonii.

Cucoana Catinca a izbutit să obţie dela Poartă, drept răsplătire pentru serviciile făcute sultanului, o pensie de două mii de galbeni (23500 franci) pe an. Şi pentruca să nu aibă nici o cheltuială pentru încasarea ei, această pensie a fost afectată asupra tributului ţării. Economia ce zisa cucoană o realiza, încasând-o deadreptul de aici, a ieşit pe dos, ca multe economii, căci când, după războiul Independenţei şi după Congresul dela Berlin, cucoana Catinca şi-a reclămat dela Turci pensia pe un an şi jumătate, guvernul sultanului a răspuns în termenii cei mai elogioşi pentru serviciile cucoanei Catincăi, dar a arătat că pensiunea ce ise hărăzise pentru ele era special

afectată asupra tributului și că acel tribut fiind acuma desființat și nemai încasându-se de guvernul împărătesc, iar pe de altă parte dată fiind situația precară a tezaurului otoman, cu mare părere de rău nu-i mai poate plăti pensiunea. Foasta căimăcămeasă era deci sfătuită să se adreseze guvernului român, căci, zicea Poarta, de serviciile făcute de dânsa și de neuitatul caimacam nu se folosise numai Sultanul ci mai ales Moldova. Și cucoana Catinca s'a adresat, într'adevăr în chip discret, guvernului român și chiar regelui Carol, bineînțeles cu un succes negativ. Era departe de a fi saracă dar, pentruca să frustreze pe fiul ei de orice moștenire, își pusese toată averea în viager.

Am auzit pe nenumărați martori oculari descriind funeraliile lui Toderiță Balș și toți, fără excepție, afirmau că ele au avut loc în mijlocul indiferenții obștești. Afară de lumea oficială, care nu se putea scuti să fie față, căci primise ordinile cele mai severe în această privință, n'au asistat decât puține rude și afini. Pentru a ține cordoanele nu s'au găsit decât coloneli de pompieri și ofițeri afară din cadre. Persoanele însărcinate cu purtarea cheltuielilor de înmormântare neglijase să prevadă un fond pentru pomenile obișnuite în asemene cazuri. Această neglijență a făcut ca calicimea adunată spre acest sfârșit să izbucnească într'un lung: *Ura!* când a văzut cortegiul părăsind Ulița Mare pentru a se angaja în acea ducând la biserica Sfântului Dumitru, biserica familiei Balș, unde aveau să fie înmormântate rămășițele caimacamului.

CAPITOLUL IV

Ce știu despre Unire (Urmare)

In Ieși se știa că candidatul la Căimăcămie protejat de Austria era Costinu Catargiu și mare era, în cercurile unioniste, temerea că Poarta să nu-l numească pe el, care era urît de toată lumea. Unioniștii și chiar parte din separatiști, cunoscându-l de vreme îndelungată, perfect în curent cu lipsa lui de scrupule, cu spiritul său de intrigă și cu cumplita-i brutalitate, s'au grăbit să adreseze și consulilor din țară și ambasadorilor dela Constantinopol, repetite jălbi pentruca să obție dela Poartă trimeterea unui caimacam cinstit și imparțial.

Spre mierarea și indignarea tuturora, alegerea Porții căzu asupra lui Neculai Vogoridi, aceasta în urma unui *tertip*, datorit fără umbră de îndoială, eriorilor îmbătrâniți în intrigă ai lui Ștefanache Vogoridi fostul caimacam dela 1821—1822, tatăl lui Neculai și al cărui victimă n'a mai fost de astădată un boier moldovan incult, vanitos și, dacă patriot, nu tocmai clar văzător, ca Teodor Balș dela Flămânzi, dar foarte deșteptul și perspicacele consul al Franței din Ieși, Victor Place.

Neculai Vogoridi se dusese la Place şi-i propusese să-l recomande lui Thouvenel, pentruca acesta să sprijine pe lângă Poartă, numirea lui ca caimacam în locul lui Balş, el îndatorindu-se să-i dee în schimb următorul revers:

„Eu, subsemnatul, încrezător în lealitatea Franţei şi în simpatia ei pentru Principate, m'aş stima fericit să am concursul guvernului său, pentruca să fiu numit Caimacam. In acest caz mă îndatoresc, în chipul cel mai formal, să nu fac nimica ce ar putea să împiedece, fie în alegeri, fie în Divanuri, libera expresiune a dorinţilor populaţiunilor. Promit să administrez cu cea mai întreagă imparţialitate.

(cele de mai sus erau scrise de mâna lui Place, ceiace urmează de acea a lui Vogoridi)

„Aprobat scrisoarea de mai sus ale cărei clauze le primesc toate.

2 Marte 1857.

Semnat: *Neculai Conache Vogorides.*

Spre întocmai copie cu originalul.

Semnat: *V. Place*"

Şi Place, barbat deosebit de deştept şi de fin, cu totul câştigat ideii Unirii şi al cărui carieră depindea în mare parte de reuşita ei, a fost cu totul înşelat de aceşti Greci vicleni şi a recomandat lui Thouvenel pe Neculai Vogoridi, trimeţând ambasadorului, odată cu recomandaţia şi reversul de mai sus. Iar Thouvenel ştiind că internunţiul austriac, Prokesch, lucrează din răsputeri pentru Costinu Catargiu, spre a scapa de acesta, a recomandat pe Vogoridi şi Poarta, care ştia ce face, s'a grăbit să-l numească.

Indignarea ţării era justificată prin faptul că

Vogoridi era fiu de străin, născut în străinătate, înpământenit în chip cu totul nelegal în violarea anexei X a Regulamentului Organic şi chiar după acea înpământenire, urmase să rămîe funcţionar otoman şi capatase puţină vreme înainte de numirea la căimăcămie, demnitatea de *Routlei Oulia*. Vorbia o moldoveneaşcă din cele mai păsăreşti, având în multe cazuri nevoie de talmaciu pentru a înţelege bine sau a se face înţeles în limba ţării. Aşa, într'o adunare, nu mai ţin minte unde, la care era de faţă şi mama, cineva făcând aluzie la originea lui străină, el a protestat prin câteva cuvinte, din care asistenţa a înţeles numai cele de pe urmă: *Vogoridi mi icste Moldovano*. Apoi purtarea lui stârnise cu drept cuvânt dispreţul ţării. Faptul că nu s'a făcut îndată o protestare împotriva acestei numiri trebuie fără îndoială atribuit sfaturilor de moderaţiune ale lui Place şi înţelepciunii Comitetului Unionist, care şi-a dat samă de importanţa ca relaţiunile cu Poarta să nu se încordeze prea tare şi avea fermă încredere în reuşita scopului pentru care lucra.

Puţine zile după venirea la Ieşi a lui Cabuli Efendi şi a lui Photiade, care aduceau firmanul de numire a lui Vogoridi, Neculai Canta a trecut la justiţie pentruca să facă loc, la interne, lui Costinu Catargiu. Aceasta pentrucă, la intrarea în minister, cu trei luni înainte, a lui Neculai Canta, Vogoridi şi Istrati, se pusese celui dintâiu întrebarea: dacă el se obligă să împiedece ca macar un singur unionist să pătrundă în Divanul *ad hoc*. Şi Neculai Canta, barbat experimentat, răspunsese că se obligă să lucreze în acest scop, dar nu se poate obliga să reuşească. Atunci a fost întrebat dacă primeşte ministerul de interne cu

condiție ca toată acțiunea electorală precum și numirile și destituirile de funcționari să fie încredințate lui Istrati care ie asupra-și toată răspunderea izbutirii. Canta consimțind, Istrati a dus deatunci toată campania împotriva partidului unionist. Acuma, după instalarea noului caimacam, cu prilejul unei întruniri, în casă la Costinu Catargiu, a ministrilor, cu Vogoridi, cu Photiade și cu consulul austriac Gödel-Lannoy, punându-se din nou lui Neculai Canta aceiaș întrebare ce i se pusese în alt rând, el a dat acelaș răspuns ce-l dăduse și atunci. Iar Costinu Catargiu declarând că, dacă i se dă lui departamentul internelor, el răspunde de desăvârșita reușită a alegerilor, iar „dacă se va alege în divan un singur unionist să i se radă musteața", Gödel Lannoy a impus transferarea lui la Interne. Grăbindu-se să cheme la Iesi pe toți ispravnicii și privighitorii din țară, li-a declarat că:

— Va zdrobi partidul Unirii și va face praf din unioniști!

A dat apoi tuturor dregătorilor ordinele cele mai strașnice pentruca, prin toate mijloacele să împiedece orice propagandă a unioniștilor, neîngăduind pe delegații comitetelor lor să pătrundă prin sate și să ție întruniri cu țaranii. Apoi toți au primit ordin să se înfățoșeze lui Gödel-Lannoy.

Dealtmintrelea Photiade nu ascunsese lui Place că adusese pentru Vogoridi dela Constantinopol instrucțiuni poroncindu-i să păstreze miniștrii numiți de Balș și să lucreze cu toată energia împotriva Unirii, lucru despre care consulul se grăbise să scrie lui Thouvenel.

Cam în acelaș timp plecase din Constantinopol baronul de Talleyrand-Périgord, comisarul Fran-

ței în Comisia Europeană, însărcinată cu cercetarea stării Principatelor și cu controlarea aducerii la îndeplinire a stipulațiunilor tratatului dela Paris privitoare la ele. Pe rând, sosiră în București, unde avea să fie sediul acelei comisiuni, Liehmann von Palmerode, comisarul austriac, Baronul von Richthofen, acel prusian, Sir Edward Bulwer, acel britanic, cavalerul Benzi, comisarul Sardiniei, Basily acel al Rusiei și Savfet Pașa, comisarul Porții, care era totodată și președintele Comisiunii Europene. Talleyrand fu primit cu cel mai mare entuziasm de oarece se cunoștea sprijinul ce împăratul Francezilor îl dădea ideii Unirii. De o primire simpatică s'au bucurat asemene și comisarii Sardiniei, Prusiei și Rusiei care reprezentau guverne favorabile și ele dorințelor Românilor.

La mijlocul lui Marte plecau în sfârșit ultimele detașamente de trupe austriace, după ce sleise toate pretextele de prelungire a ocupațiunii țărilor noastre. Lasau însă în urma lor simțiminte de ură neîmpacată și de dispreț nemărginit în sufletele de altmintrelea atât de blânde ale poporului moldovenesc de atunci. Și această ură nu era doară datorită nici unor abuzuri grozave nici unor brutalități deosebite, dar mai ales spiritului lor meschin, necontenitelor sîcâieli și pretențiilor să găsească, într'o țară așa de înapoiată ca Moldova deatunci, comfortul și ușurințile legate de civilizația apusană și în sfârșit disprețului ce-l manifestau față de țară și de locuitorii ei, de câte ori se găsiau în prezența unor oameni care nu știau sau nu îndrăzniau să li răspundă cum se cuvenia. Țin minte cum bărbații și mai ales femeile din clasele de jos, slugi și clienți ai caselor boierești, nu puteau vorbi de Austriaci,

pe care îi numiau Nemți, fără ca privirea să li se încrunte și fără ca să scrîșnească din dinți. Și aceste simțiminte au trăit cât a trăit generația care văzuse ocupația austriacă, mai lăsând urme și în urmașii lor.

Precum am văzut, ziarele unioniste încetase să mai apară de când Toderiță Balș, din ordinul Porții, desființase legea pressei a lui Grigore Ghyka și restabilise censura. In Țara Românească însă, caimacamul, fostul Domnitor Alexandru Ghika, nu ceruse nici o înăsprire a legii pressei (pe care Stirbey nu o scosese de sub censură) astfel că, la începutul anului 1857, apăreau peste Milcov cinci ziare care susțineau cauza Unirii. (Și Alexandru Ghika, asupra simpatiilor unioniste ale căruia lumea își făcuse dintâiu mari iluziuni, nu întârziese să arăte, pe lângă o absolută incapacitate, un desăvârșit servilism către voințile Porții și ale Austriei).

Dar îndată după numirea lui Vogoridi, foștii editori de ziare din Moldova care încetase să mai scoată ziarele lor, bazându-se pe firmanul de convocare a alegătorilor Divanului ad-hoc, pe dreptul acelor alegători să-și susție și să-și facă cunoscute părerile privind viitorul țării și pe ilegalitatea desființării legii lui Grigore Ghyka, desființare „care nu se baza pe nici o lege votată de corpul legiuitor", au petiționat caimacamului cerând repunerea în vigoare a legii dela 12 Mai 1856, mai cerându-i să numească un censor. Guvernul nedând nici un răspuns la acea petițiune, editorii în chestiune s'au adresat consulilor puterilor garante. Place, Richthoffen și Basily au intervenit la caimacam însă acesta nu li-a dat nici lor vr'un răspuns. Și astfeliu partidul Uni-

rii în Moldova, a fost silit să ducă lupta electorală fără nici un organ de presă.

Dar, precum am arătat mai sus, *Steaua Dunării*, cel mai valoros din ziarele unioniste, își mutase sediul dela Iași la Bruxelles, unde apărea în franțuzește. N'a putut da ajutor printre alegători, dar în schimb a contribuit mult la crearea, în străinătate, a unei atmosfere favorabile Unirii.

In acest timp, Costinu Catargiu se ținea cu sfințenie de făgăduința ce o dăduse față cu Gödel-Lannoy și cu Photiade. El nu se dădea înapoiu înaintea nici unei samovolnicii pentruca să împiedece pătrunderea macar a unui singur unionist în adunarea care avea să exprime Europei dorințile Moldovei. Prin toate mijloacele căută să intimideze pe unioniști și mai ales să falșifice listele electorale, folosindu-se în acest scop de textul puțin clar al firmanului. Dispozițiunile lui fiind obscure, mai ales în ceiace se atingea de domiciliul alegătorilor din categoria proprietarilor mari, guvernul s'a folosit de faptul că mulți din aceștia stăpâniau moșii în mai multe ținuturi, pentru a porunci ispravnicilor acelor ținuturi unde aveau proprietăți să-i șteargă de pe liste, sub cuvânt că domiciliază în alt ținut.

Partidul Unirii alcătuise comitete în toate ținuturile și redactase programe care au fost tipărite la București, tipărirea lor la Iași fiind strict oprită. Indată ce a aflat acest fapt, guvernul, asimilând comitetele electorale unor societăți secrete, le-a interzis, vași publicarea profesiunilor de credință și le-a declarat criminale. Ispravnicii au fost autorizați să întrebuințeze forța armată pentru îndeplinirea acestor ordine. Apoi s'a luat

dispoziția ca toate listele electorale să fie trimese la Iești spre a fi supuse revizuirii ministerului de Interne.

Institutorul Turculeț dela școala din Tătăraș, din Iești și Cuparencu, proprietar din acelaș oraș, pentrucă se văzuse în mânile lor un program unionist și fiindcă ei își exprimase opiniunile politice față de mai mulți cetățeni, au fost ridicați, noaptea, din paturile lor, duși înaintea lui Costinu Catargiu care, după ce i-a batjocurit și i-a suduit în chipul cel mai vulgar, i-a amerințat că-i va pune jos și va poronci să-i bată cu biciul la c... Au fost apoi duși la închisoarea poliției de unde nu li s'a dat drumul decât după câteva zile, în urma intervențiunii consulilor Franței, Prusiei și Rusiei.

Turculeț și Cuparencu au scapat cu amenințarea că vor fi puși jos și bătuți, dar în ținuturi agenți unioniști au fost bătuți de fapt. Așa a pățit spre exemplu, la Roman, Ion Agărici, barbatul politic bine cunoscut în urmă.

Prins de *cazacii*, cum se numiau atunci slujitorii, ai ispravnicului de Roman, în flagrant delict de propagandă unionistă, cu buzunările pline de manifeste și alte hârtii unioniste și dus la isprăvnicie, a fost întins jos și bătut cu nuiele. Pățania neplăcută l-a făcut mai prudent, dar întru nimica nu i -au modificat opiniunile.

— Iaca un c... istoric și care merită să fie sărutat de voi, tineretul, zisu-mi-a odată în anticamera Camerii, Cogâlniceanu, povestindu-mi apoi faptul în toate amenuntele și arătându-mi pe Agărici care în acel moment, stătea cu spetele spre noi.

Târgoveților din Vaslui, pentruca să-i facă să aleagă antiunioniști, li s'a promis că, dacă vo-

tează după voința guvernului, li se va da câștig de cauză în procesul ce-l aveau cu proprietara moșiei și a târgului.

Firmanul dispunea că colegiul marilor proprietari din fiecare ținut se compune din acei care stăpânesc, în cuprinsul lui, o proprietate de cel puțin o sută de fălci, negrevată de nici o ipotecă. Multe moșii de mii de fălci fiind grevate de ipoteci neînsemnate relativ la valoarea lor totală, care cu toate sarcinile de pe dânsele întrecea adesa, de zeci de ori, valoarea a unei sute de falci, negrevate de pământ cât se poate de roditor, ministerul de interne a pus să se șteargă de pe listă toți alegătorii unioniști, posedând moșii cât de mari, dar grevate de sarcini oricât de mici ar fi.

Astfel fost-a șters de pe lista electorală a marilor proprietari din ținutul Bacăului tata, proprietar al moșiei Căiuțul, în întindere de 5800 fălci (8300 hectare, evaluată 90.000 galbeni (1.050.000 franci în aur) fiindcă un trup de 670 fălci dintr'însa era grevată cu o ipotecă de 3500 galbeni (41125 franci în aur).

Dar Vogoridi fu în curând silit să congedieze pe Costinu Catargiu, nu de către Poartă, în urma reprezentațiilor ambasadorilor străini, ci... de către propria lui soție. Aceasta, Catinca Conache, mai cunoscută sub porecla de *Cocuța*, era soră, după mamă, a lui Costache Negri, a Catincăi Negri, a maicii Evghenia Negri și a Zulniei Sturdza, adică aparținea unei familii care se distingea printr'o mare și însuflețită iubire de neam și prin înflacaratele-i convingeri unioniste. Cocuța Vogoridi împărtășia cu totul convingerile și aspirațiunile fratelui și a surorilor. Văzuse cu mare părere de rău întrarea soțului ei în rândurile separaților precum și numirea lui.

de către Toderiță Balș, la departamentul finanțelor. Ridicarea lui la căimăcămie o îngriji și mai tare, iar atitudinea ce o adoptase dela începutul căimăcămiei sale față de Unire și samovolniciile lui Costinu Catargiu o suparase într'atâta în cât părăsise Ieșul și se dusese să stee la moșia ei Tigănești dela ținutul Tecuciului, declarând lui Vogoridi că nu se va întoarce în capitală până când nu-și va schimba politica.

In nevoia lor, unioniștii, care cunoașteau prea bine simțimintele ei patriotice, au trimes la dânsa, la Tigănești, pe unul din ei, pe Alexandru Moruzi, cu însărcinare să facă apel la simțimintele ei românești ca s'o ademenească să pretindă caimacamului în chip comiuatoriu, departarea din guvern a lui Costinu Catargiu, amenințând pe Vogoridi, la caz de refuz, cu cererea de despărțenie către dicasterie. Deși Vogoridi îi ierosise, în desfrâu și în feliu de feliu de alte cheltuieli futile, o bună parte din uriașa ei avere, deși toate neamurile o sfătuiau de ani să-l părăsască, ea, din principiu, nu se plecase acestui sfat.

Dar Moruzi, barbat foarte fin și dibace, adresându-se patriotismului ei, nobila femeie, dându-și prea bine sama de primejdia ce rămânerea mai departe la ministerul din lăuntru a lui Costinu Catargiu o alcătuia pentru viitorul țării, a dat lui Moruzi carte liberă ca să nu mai cruțe față de caimacam nici o amerințare pentru a-l sili să congedieze pe Catargiu în cel mai scurt timp. Dacă trecuse peste proasta purtare a lui ca soț și peste risipirea unei părți însemnate a averii sale, nu-i va ierta, declarat-a ea, zdrobirea viitorului țării.

Indată întors la Ieși, Moruzi s'a dus la caima-

cam şi i-a comunicat hotărîrea nevestei sale. In zadar Vogoridi încercatu-s-au să dea răspunsuri evazive, căutând să câştige astfeliu timp, Moruzi nu l'a slăbit. I-a adus aminte cum venise în ţară fără absolut nici o avere şi că numai faptului că se însurase cu fiica lui Conache îi datora trecerea lui subită dela neagră sărăcie la bogăţie domnească; cum el avuse, faţă de soţia lui, o purtare incalificabilă şi, în puţini ani, îi risipise jumătate din avere în chipul cel mai nedemn şi cel mai insultător pentru dânsa. Să nu-i pară amerinţarea de despărţenie şagă sau vorbă deşartă. El, Moruzi, a găsit-o foarte hotărîtă şi doară Caimacamul ştie că fratele şi surorile ei o împing de mult şi cu stăruinţă să-şi scape prin despărţenie rămăşiţa averii. Să se gândească serios şi să chibzuiască cum este mai bine pentru el: dacă se poate expune la asemene primejdie pe nădejdea ipoteticelor foloase ce le înfăţoşază făgăduinţile turceşti. Vogoridi de nimica netemându-se ca de sărăcie, cu care făcuse o îndestulătoare şi amară cunoştinţă înainte de căsătorie, argumentele lui Moruzi n-au ramas fără efect. Apoi în Iaşi sosise comisarii europeni şi soţia lui fiind retrasă la ţară, iar nici una din surorile ei nevoind s'o înlocuiască, caimacamul nu avea pe cine să însărcineze a face acelor diplomaţi onorurile casei sale, ceiace îi jignea mult vanitatea. Ştia că Safvet Paşa era de părere că Costinu Catargiu procedează în chip din caleafară brutal şi nu se va opune la congedierea ministrului din lăuntru, dar rămânea Gödel-Lannoy pe care îl cunoştea ca cel mai aprig susţiitor al lui Catargiu. Se hotărî deci să-i vorbească, pipăind înfăiu terenul de departe.

Spre marea lui surprindere, consulul austriac

nu făcu nici o greutate pentru a recunoaşte că Costinu Catargiu mersese prea departe şi fusese prea brutal. Adăugia că el, Gödel-Lannoy, s'a gândit de mai mult la înlocuirea lui şi că a găsit pe un înlocuitor minunat, în persoana logofătului Vasilică Ghyka. Acesta convenind pe deplin şi lui Vogoridi, sacrificarea lui Costinu Catargiu a ramas lucru definitiv hotărît.

Se vede însă că sau Gödel sau Safvet sau caimacamul nu au ţinut această hotărîre secretă, căci ea a transpirat. Chiar în acea sară Costinu Catargiu a venit la Vogoridi şi l-a întrebat ce însamnă zvonurile din oraş despre înlocuirea lui, care nu puteau decât să-i ştirbească autoritatea. Vogoridi, ca un adevarat Levantin, i-a răspuns, apucându-i amândouă mânile şi strigând:

— Scumpul meu prieten, fii încredinţat că câtă vreme voiu fi eu caimacam, dumneta vei rămânea ministrul meu de Interne!

Ceiace nu a împiedecat ca, a doua zi, de dimineaţă l-a chiemat la dânsul unde, de faţă fiind Alexandru Moruzi şi Neculai Millo, ministrul de finanţe, i-a cerut demisia. Costinu Catargiu a cerut atunci caimacamului să-i arăte motivele acestei cereri neaşteptate. Vogoridi răspunzându-i că i le va da după ce va avea demisia în mână, Catargiu a răspuns că el, la rândul lui, îi va înmâna demisia numai după ce va cunoaşte temeiurile pentru care i se cere. Discuţia s'a prelungit până când Catargiu a declarat că nu va face nimica înainte ca să fi vorbit cu Safvet Paşa, la care s'a şi dus îndată. Nu se ştie ce s'a petrecut la comisarul turc. Catargiu şi-a trimes demisia.

Urmaşul lui, Vasilică Ghyka, era un barbat deosebit de fin şi de dibace, meşter neîntrecut în arta intrigii şi concusionar bine cunoscut. Unio-

nist înfocat[1]), sub Grigore Ghyka, al cărui deplorabil ministru de finanțe a fost în cel de pe urmă an al Domniei, în vremea căimăcămiei lui Toderiță Balș se schimbase în antiunionist tot atât de convins. După moartea întâiului caimacam era unul din candidații Austriei la căimăcămie, iar când a văzut că sub Vogoridi nu capătă nici macar un minister, a devenit din nou unionist și a iscălit petițiile unioniste.

Tot atât de lipsit de scrupule cași Costinu Catargiu, tot atât de gata să urmeze orice poroncă austriacă sau turcească pentru a-și pastra slujba permițându-i să comită abuzuri și concusiuni, tot atât de gata să zugrume expresiunea voinții țării, era barbat în stare să săvârșească aceleași ilegalități, dar în chip mult mai dibace, mai puțin bătător la ochi, cu o brutalitate mai puțin aparentă și să mascheze mai bine toate nelegiuirile și abuzurile ce le comitea. In rezumat noul ministru de Interne era pentru Unioniști un adversar neasamanat mai primejdios decât Costinu Catargiu, precum ei în curând s'au putut convinge.

Comisarii europeni care se adunase la București, după ce își dăduse samă de starea lucrurilor în Țara Românească, se hotărîse să vie la Iești pentruca să intre în contact cu lumea politică de aici. Ei nu urmară cu toții acelaș drum, unii apucând pe la Bârlad și pe la Vasluiu, ceilalți luând calea Bacău-Roman. Unioniștii pregătise pentru comisarii Franței și a Sardiniei, pu-

1) A scris două broșuri în limba română: *Proiect de formulă a dorinților României* și: *Ce se cuvine să cerem dela adunările ad-hoc*, precum și alte două în limba franceză: *Coup d'œil sur le passé et le présent des principautés moldovalaques* și: *Réorganisation des Principautés Danubiennes* în care toate susține Unirea.

teri mai favorabile espirațiunilor naționale, o primire din cele mai entuziaste, cu deosebire pentru baronul de Talleyrand. Delegațiuni de țarani, impunătoare prin numărul lor, îi ațineau calea pentru a-i ura bunăvenire și a depune în mânile lui *cărțile unioniste*, personale sau colective ce, în ciuda interdicțiilor lui Costinu Catargiu, se tipărise cu zecimile de mii, pe care numele înfățoșitorului sau acel al comunității ce o reprezenta, era încadrat prin enunțarea dorințelor țării în limba franceză: *Union, Garantie de nos droits, Prince étranger héréditaire, Gouvernement Constitutionnel Représentatif.* Guvernul avusese însă grijă să lanseze în orașele mai însamnate, ca s. e. exemplu Bacău, unde se știa că mișcarea unionistă era deosebit de puternică, telegrame, anunțând că baronul de Talleyrand își schimbase itinerarul și luase calea Bârladului, apoi se dăduse ordine ispravnicilor și privighitorilor să facă tot ce li stă în putință pentru ca să întârzie călătoria comisarului francez. Mulțimile de țarani au așteptat sosirea lui cu ceasuri; în multe locuri, ca la Bacău, sătenii adunați au așteptat noaptea întreagă împrejurul unor focuri și, când Talleyrand, în ziuă, a sosit, ei tot nu se împrăștiese cu desăvârșire și l-au primit cu nesfârșite urale, iar trăsura i-a fost umplută cu cărți unioniste și cu flori. Cu toate măsurile luate de guvern, primirea comisarului francez la Iești a întrecut toate așteptările. Iar în zilele care au urmat după sosirea lui, zecimi de mii de cărți de vizită unioniste au fost depuse la gazda lui. De o primire simpatică, deși pe departe nu atât de însuflețită ca acea a colegului lor francez, s'au bucurat și comisarii Rusiei, a Sardiniei și a Prusiei. Cu toții au putut să se convingă în câte-

va zile de chipul fără scrupul în care guvernul caimacamului se pusese orbește în slujba Porții și a Austriei, de ilegalitățile și de fraudele ce le comitea pe fiecare zi pentru ca să împiedece ca țara să-și potă exprima dorința pentru Unire de care era obștește stăpânită. Comisarii Franței, a Rusiei, a Sardiniei și Prusiei se grăbiră să aducă la cunoștința guvernelor lor, atât manifestațiile de simpatie de care avusese parte, însuflețirea pentru Unire a Moldovenilor cât și ilegalitățile comis e de caimacam. Talleyrand confirmă toate Rusia favoriza acuma și ea unirea, o făcea nu din dragoste pentru Români, ci pentru ca să se pue amănuntele date de Place în depeșile sale. Dacă bine cu Napoleon al III-lea, din ostilitate către Anglia și mai cu samă către Austria, căreia Alexandru al II-lea nu-i ierta „ingratitudinea" ce o arătase în timpul războiului Crimeii, către tatăsău, Neculai I, care, la 1849, o scăpase de prăbușire.

Cu toate silințile poliției caimacamului, comisarii Turciei, Austriei și Angliei au avut parte de o primire mai mult decât rece și, afară de personagiile oficiale, mic a fost numărul acelor care și-au depus cărțile la gazdele lor.

Comisarii celor patru puteri favorabile Unirii făcură pe lângă caimacam repețite demersuri pentru a-l ademeni să părăsească calea ilegală pe care apucase, dar în zadar: falșificările de liste, intimidarea alegătorilor prin amenințări și bătăi, influențarea justiției pentru a câștiga voturile unor alegători de samă, împiedecarea oricărei propagande în favoarea Unirii, urmară în timpul prezenței comisiei europene în Moldova cași înainte și după plecarea ei, care avu loc tot în Maiu 1857.

La începutul lunii următoare, Iunie, se petre-

cu în Ieşi un fap care dădu în vileag toată perfidia politicii Porţii şi a caimacamului. Vogoridi avea atunci legături de dragoste cu o Franceză care venise în Ieşi pentru a-şi precupeţi frumuseţa. Doamna Vogoridi fiind din nou plecată la Ţigăneşti după întoarcerea la Bucureşti a comisarilor europeni, caimacamul primia pe zisa Franceză la dânsul acasă. Se vede că nu avea nimica ascuns pentru dânsa, căci ea ştia unde el îşi ţine corespondenţa secretă. Dar dacă caimacamul nu avea taine pentru Franceză, aceasta spunea tot ce afla dela Vogoridi lui Place, barbat burlac, care, neducând deloc la Ieşi o viaţă de anachoret, avea şi el parte de favorurile compatrioatei sale. Consulul dându-şi îndată samă că, în acele hârtii nu puteau lipsi piese cuprinzând instrucţiile secrete ce le primia Vogoridi dela Poartă, precum şi dovezi despre amestecul ce atât Austria cât şi Anglia îl aveau în politica urmată de caimacam, îi ceru să pue mâna pe ele şi să i le aducă. Ea n'a refuzat, dar a aratat lui Place că o asemene faptă o va face să piardă imediat bunele graţii ale caimacamului şi, prin urmare, foloasele unite cu acele bune graţii. Place, barbat practic, îi răspunse că unioniştii ar plăti pentru acele hârtii o sumă destul de însamnată, care ar despăgubi-o de ceiace va pierde dacă, ceiace este probabil, Vogoridi o va părăsi. Apoi adăugi că caimacamul numai statornic în legăturile lui de dragoste nu este şi că, după toate probabilităţile, favoarea ei aşa şi aşa nu va mai fi de lungă durată. Se vede că a ştiut cum s'o convingă, căci la urma urmei Franceza a consimţit să fure hârtiile şi să le dee în mâna lui Place, în schimbul unei sume, ridicându-se după unii la o mie de galbeni, după alţii cu mult

mai mare. Place s'a grăbit să informeze pe unioniști despre aceste împrejurări. S'a întâmplat însă că acei cu dare de mână din ei să nu fie în Iești, dar se găsi unul care, deși era departe să fie bogat, nu stătu la îndoială pentru a face, în folosul neamului, o jertfă foarte însamnată pentru averea lui. Acest barbat era Vasile Mălinescu și adaug că el n'a cerut nici n'a primit vr'odată să fie despăgubit pentru acei bani.

Franceza s'a ținut de cuvânt și chiar a doua zi a adus lui Place, împreună cu alte hârtii, un număr de scrisori îndreptate către Vogoridi de membri ai familiei sale în slujba otomană: dela kapukehayaua lui Photiade, dela Edhem Pașa, dela Prokesch-Osten, nunțiul austriac la Constantinopol, dela Alison, unul din secretarii ambasadei engleze de acolo, dela Gödel-Lannoy: de toate șaptesprezece piese. Ele conțineau, sau instrucțiuni categorice să combată prin toate mijloacele acțiunea partidului Unirii: aprobări pentru măsurile luate împotriva unioniștilor, laude pentru purtarea lui, încurajări pentruca să urmeze astfeliu și pe viitor, făgăduinți că, dacă va urma astfeliu și de acum înainte va dobândi scaunul Moldovei, asigurări că Anglia și cu Austria sunt în această chestiune, cu totul alături de Turcia și că Franța nu va putea izbuti la nimică față de hotărîta opunere a cabinetului englez. Aceste toate în ciuda făgăduirii formale, dată de marele vizir, prin scris și prin graiu, că Poarta ar da în secret ordin să se combată Unirea, pe când în instrucțiile oficiale, comunicate ambasadorilor străini ea recomanda Caimacamului să aplice cu stricteță dispozițiunile firmanului.

Bine înțeles că aceste scrisori au fost îndată

trimese la Bruxelles și că *L'Etoile du Danube* s'a grăbit să le publice dar, cu tot scandalul enorm ce publicarea lor a pricinuit-o în lumea politică europeană, caimacamul n'a fost destituit.

Se vede că Photiade a avut cunoștință despre furtul corespondenței secrete a caimacamului mai târziu decât ambasada Franței căci, cu prilejul unei discuțiuni ce o avea cu dragomanul acelei ambasade, Outrey, față cu marele vizir, despre niște instrucțiuni date lui Vogoridi de către Reșid pașa și transmise de dânsul (Photiade), el nu numai tăgădui că le-ar fi transmis, dar chiar se declară gata se jure că niciodată nu a scris asemene lucru caimacamului. Atunci Outrey, zicând că îl va scuti de un sperjur, a scos din buzunar copia scrisorii în chestiune a kapukehayelei. Își poate cineva închipui obrazul marelui vizir care, față de Outrey, tăgăduise și el faptul dării unor asemene instrucții de către Poartă.

Amabasadorul francez, Thouvenel, tinut în curent de toate abuzurile și nelegiuirile săvârșite de caimacam în această chestiune în urma ordinilor secrete ale Porții, transmise lui în acest chip, precum și de încurajările Austriei și a Angliei, făcuse în zadar Porții, în repetite rânduri, reprezentările cele mai energice. Pe la sfârșitul lui Iulie (stilul nou), autorizat de guvernul său, el adresă Porții, odată cu reprezentanții Prusiei, Sardiniei și Rusiei, o notă identică, prin care protestau împotriva ilegalităților comise de guvernul Moldovei și declarau că „nu era de demnitatea comisiunii europene să se pue în relații cu un divan care nu va fi alcătuit astfelin încât să poată trece drept adevarata expresie a țării și care ar corespunde atât de rău intențiunilor Congresului dela Paris în această privință". Nu gă-

este îndestulătoare declarația prin care Poarta respinge orice solidaritate cu agenții ei din Moldova și nu o exonerează de răspundere câtă vreme nu-i va desaproba în chip formal și nu-i va sili să-și modifice purtarea".

Poarta, încurajată în rezistența ei de ademenirile și chiar de amerințările ambasadorilor Austriei și a Angliei, mai cu samă de acele ale Lordului Stratford de Redcliffe, barbat deosebit de violent, a încercat prin feliu de feliu de răspunsuri evazive și dilatorii, să nu dee nici o satisfacere reală exiginților conținute în notele identice ale celor patru puteri; se vede că era legată prin vr'un angajament formal luat față de Anglia. Nici macar ruperea de către reprezentanții acelor patru puteri a relațiunilor diplomatice și scoborîrea pavilioanelor nu au izbutit să facă pe Poartă să cedeze, deși și sultanul și marele vizir se aratau foarte afectați și îngrijiți.

In acest timp alegerile pentru divanul ad-hoc avusese loc în Moldova. In colegiile clerului, a marilor și a micilor proprietari și chiar a târgurilor numai un număr ridicol de restrâns de alegători a luat parte la vot.

In Iași, la colegiul egumenilor din întreaga țară, s'au prezentat numai 5 alegători care au ales, dintre ei, doi deputați, iar la colegiul preuților de mir, s'au prezentat trei preuți care au ales pe unul din ei deputat. Trebuie adăugit că, din 3263 de preuți din Moldova, erau înscriși 193, din care au votat peste tot 16. Din peste 3000 de mari proprietari, guvernul a înscris 477, iar numai 214 au votat. Și tot așa a fost și în colegiile micilor proprietari și în acele orășănești. Tot ce nu era slugarnic, cumparat sau terorizat de guvern s'a abținut dela vot. Din 40000 de alegători

ce le numarau aceste colegii privilegiate, numai 4000 au fost înscriși. Bine înțeles că întreg divanul ales prin asemene alegeri numara numai separatiști.

Dar situațiunea la Constantinopol era acuma extrem de încordată. Thouvenel aștepta ordinile împaratului cu relațiunile diplomatice rupte, cu steagul scoborît și cu bagajele făcute, reprezentanții celor trei puteri care semnase și ei nota comună se găsiau în aceiași situație. Turcii ar fi cedat acuma bucuros, ar fi destituit pe Vogoridi și oferise chiar să exileze pe Reșid pașa, pe care îl înlocuise la marele vizirat prin Aali pașa, dar nu îndrăzniau să iee vr'o măsură pentru casarea alegerilor de frica lui Stratford de Redcliffe (Canning) și a Angliei, față de care, precum am aratat mai sus, se vede că erau legați prin vr'o legătură anterioară.

Napoleon al III-lea a salvat atunci situația. In primele zile ale lui August a făcut cunoscuta lui vizită reginei Victoria a Angliei, la Osborne, în Insula Wight și, acolo, a obținut dela cabinetul englez să consimtă la casarea alegerilor din Moldova, la revizuirea listelor și la refacerea lor în chip absolut legal, precum și la garantarea absolutei libertăți a noulor alegeri. In schimb ceda în chestiunea Unirii și a principelui străin, fără însă a lua vr'o îndatorire să împiedece libera expresiune a dorințelor națiunii române în această privință. Știa el doară că dacă acea expresiune va fi lasată liberă, ea se va pronunța cu hotărîre pentru aceste două puncte și că va ști să găsască momentul oportun pentru a le face să triumfe.

Poarta nu putu decât să se închine și, în acest moment, era atât de bucuroasă să iasă din în-

curcătură în cât, dacă Thouvenel ar fi cerut destituirea lui Vogoridi, i-ar fi acordat-o fără greutate. Dar ambasadorul temându-se de alt caimacam, mai rău, dar totodată mai capabil, răspunse că nu cere decât stricta și leala executare a hotărîrilor Congresului dela Paris. În această privință se vede că și Anglia hotărîse Porții cu tot dinadinsul că dorește ca nouele alegeri să fie absolut libere și că nu admite nici ingerință, nici siluire la voința națiunii române. Mai păcălită și mai nemulțămită rămânea Austria care se vedea absolut neputincioasă, fiind acuma cu desăvârșire izolată.

Listele au fost revizuite și de astădată cu imparțialitate, ingerințele ocârmuirii au încetat, dar abuzurile și prevaricările ei au urmat. Moldova luase acuma în stăpânire partea din Basarabia ce tratatul dela Paris i-o restituise. Statul rusesc poseda într'însa un mare număr de clădiri mari, cazărmi și altele, care neîntrebuințându-se de Moldova, sub pretext că nu sunt de trebuință, fură vândute pe prețuri de nimică, dar spre cel mai mare folos al miniștrilor caimacamului. Asemene statul moldovenesc se găsi în stăpânirea unor mari bălți cu pește și a unor întinse terenuri de păsune. Se publică o licitație din care, mulțămit unor uneltiri, ieși un preț cu totul derizoriu, dar pe care miniștrii se grăbiră să-l aprobe, fără a mai aștepta macar termenul pentru supralicitare, deși știau bine că, pentru acel termen se făcuse supra-oferte pentru un preț neasamanat mai mare. De astădată prevaricarea era atât de mare și atât de bătătoare la ochi în cât a stârnit indignarea generală și caimacamul a fost silit să se despartă de ministrul său de interne, Vasilică Ghyka, destituindu-l.

Tot în Septemvre au avut loc alegerile pentru Divanul ad-hoc în amândouă țările. Ingerințile guvernamentale lipsind de astădată cu desăvârșire, țara a trimes în Divan optzeci și trei de unioniști față de doi separatiști, Alecu Balș *Cucoșul* și arhiereul de scaun dela episcopia Romanului, Nectarie Hermeziu care, acesta, fusese dintăiu unionist și semnase petițiuni și manifeste unioniste.

Intăia grijă a Divanului ad-hoc al Moldovei, după ce s'a constituit și a dat un vot de mulțămuire către Puterile garante, a fost să se pronunțe în ședința dela 7 Octomvre 1857, în chipul cel mai categoric, cu optzeci și unu de voturi în contra a două (logofătul Alecu Balș și arhiereul Nectarie Hermeziu) pentru garantarea vechilor noastre drepturi de către marile Puteri, pentru Unirea cu Țara Românească, pentru un Domn străin ereditar, aparținând unei dinastii europene, pentru garantarea neutralității noastre și pentru regimul constituțional. După aceasta s'a votat în unanimitate și cu aclamație desființarea tuturor privilegiilor, apoi libertatea cultelor, respectul domiciliului și al libertății individuale, rectificarea printr'o comisiune europeană a fruntariilor noastre, desființarea jurisdicției consulare, înființarea unei forțe armate pentru apărarea teritoriului, dreptul acestor țări să ridice cetăți, separațiunea puterilor, respectul proprietății, obligativitatea instrucțiunii, organizarea clerului, înființarea comunei, pe scurt înlocuirea organizațiunei regulamentare, atât de împiedecătoare de progres, printr'o alcătuire modernă și compatibilă cu progresul. Toate aceste reforme au fost votate cu aceiaș însuflețire de deputații marei boieriri moldovenești care alcătuiau mai bine de o

pătrime a numărului total al deputaților, cu care au votat-o acei ieșiți din țărănime, din clasa orășănească sau din mica boierime.

Din nenorocire însă această unanimitate și acest spirit de abnegațiune nu s'a mai menținut când s'a prezentat tocmai chestiunea de ordin interior primând toate celelalte, o chestiune absolut vitală pentru aceste țări: acea privitoare la relațiunile dintre stăpânii de moșii și săteni. Ea fusese adusă înaintea Divanului în ziua de 9 Noemvre 1837, printr'o petițiune care este nu numai o minune de logică, dar și o minune de stil. Iaca două din penultimele paragrafe ale acestei *jălbi*, care a făcut atunci efectul unei bombe explodând în Divanul ad-hoc al Moldovei:

„Din buni și străbuni noi am avut dreptul de a ni lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre, fără să ne poată alunga nimene de pe dânsul. Toate uricile țării, toate așăzămintele vechi și noui, ni sfințesc acest drept precum și acela de a se da copiilor noștri până la acoperirea a două treimi din moșie: iar până la Regulament aveam dreptul de a lucra cât vom putea. De asemenea boierii de moșie au avut dreptul de a ne cere boieresc.

„Să fie deci o Adunare obștească, unde să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se desbată drepturile boierilor și drepturile noastre, și ceiace o țară va găsi că suntem datori, cu sudorile noastre vom plăti; că omul, ca să scăpe din robie și să fie stăpân la casa, vatra și ogorul său, cu tragere de inimă va lucra și se va răscumpara.

Iaca plecatele noastre rugăminți și cereri...[1]).

1) Redactorul acestei petițiuni se zice că ar fi fost inginerul Chinezu, care a murit încă de tânăr.

Pe lângă că, de astădată erau în joc interesele materiale, principala avere a marei proprietăți, apoi chestiunea era cu desăvârșire necunoscută pentru aproape toată lumea. Studiile istorice la noi erau încă în pelinci, materialul documentar ascuns în lăzi, nepublicat, autorii străini care făcuse istoricul chestiunii în țările lor erau cu desăvârșire necunoscuți la noi. Stăpânii de moșii erau convinși, și convinși cu bună credință, de sfințenia dreptului lor asupra întregii întinderi de pământ ce o cuprindeau moșiile lor. Însuș Cogălniceanu, singurul care de ani de zile ducea o campanie stăruitoare pentru împroprietărirea sătenilor, nu avea ideie cât de mari și cât de întinse erau drepurile țaranilor asupra pământului lucrat de ei. Dealtmintrelea marii proprietari nefăcând parte din marea boierime nu s'au aratat de loc mai favorabili revendicărilor țărănești decât colegii lor din *protipendă*. Apoi chiar boierii cei mai înaintați în idei, ca Negri și Costache Rosetti Teţcanu, n'au pus niciodată la îndoială sfințenia drepturilor marei proprietăți. Sfada a durat până la închiderea Divanului, fără ca să se fi putut ajunge la o înțelegere și, la sfârșit, s'a hotărît ca deslegarea chestiunii să fie încredințată Puterilor garante. Divanul dându-și astfeliu însuș un brevet de incapaciiate cu prilejul soluțiunii celei mai însemnate chestiuni a reorganizării lăuntrice a țării.

Pentru a ademeni țărănimea să iee parte la lupta pentru Unire, partizanii acestei idei nu stătuse la îndoială pentru a-i face oareșcare făgăduinți, de altmintrelea destul de vagi, despre eventuale îmbunătățiri a soartei sale în cazul când Unirea ar deveni fapt îndeplinit. Poate că unii agenți unioniști

sau chiar unii membrii ai partidului Unirii cu idei mai înaintate, cum erau, spre exemplu, Zaharia Moldovanu și Dumitru Miclescu[1]) sau Popa Da[2]) să fi făgăduit țaranilor împroprietărirea pe pământurile ce le cultivau. Fapt este, cum au raportat guvernelor lor și membrii Comisiei Europene care își avea sediul în București, că țaranii în Moldova erau foarte agitați. Nu se dedeau la nici un act de violență, dar se vedea cât colo că povara jugului ce-l purtase până atunci cu atâta supunere începuse să li pară nesuferită. Se lasau greu la îndeplinirea obligațiunilor lor și înfățoșarea li era pe unele locuri atât de dârză încât vechilii, vatajii și feciorii boierești începuse să stee la îndoială înainte de a cuteza să-i lovească ca altădată. In multe părți ale țării, stăpânii de moșii începuse să iee măsuri de apărare, să aducă pentru paza curților oameni de încredere sau pe care îi credeau de încredere. Alții făcuse tunuri de lemn de cireș, de nuc sau de stejar legate cu cercuri de fier și le încarcau cu praf de pușcă, cu glonți sau cu pietre, cu care aveau de gând să-și apere, în caz eventual, curțile. Deși relațiunile noastre cu țaranii din satele moșiei erau cât se poate de bune, țin minte că am văzut cu ochii mei, la cănțelaria moșiei, două tunuri de lemn de nuc sau de stejar, legate cu cercuri de fier, pe care vechilul nostru punea

1) Dumitru Miclescu, de și boer mare și de neam vechiu, era un barbat cu idei foarte înaintate care îl făcuse să iee numele de Dumitru Sin Scarlat renunțând la acela de familie, se îmbrăca țărănește cu căciulă țuguiată, cămeșă, mintean, chimir, ițari, ciuboate și, în loc de baston, ținea în mână o secure. L'am cunoscut mai târziu, dar atunci nu se mai purta țărănește.

2) Un membru al familiei Vârna, nebun de legat.

Dumineca să le încarce spre a trage în niște ținte făcute din lăturoae prinse împreună, care se așazau la cincizeci sau șăsezeci de pași de tunuri, Dar mama și-a bătut într'atâta joc de acea „artilerie de balerci" în cât tata a poroncit să fie puse la magazie. Am auzit însă de alți stăpâni de moșii care aveau baterii întregi de tunuri de lemn pentru serviciul cărora tocmise Poloni sau Arnăuți.

CAPITOLUL V

Ce știu despre Unire (Urmare și sfîrșit)

Anul 1858 a trecut în niște adevarate friguri politice: nu mai auziai vorbind decât de Unire, de alegere de Domn, de Domn pământean și de Domn străin, de Mihalache Sturdza, de beizade Grigore, de Cogălniceanu, de caimacami și de căimăcămie. In acea toamnă văzut-am, la sânul mamei, cea dintâiu cocardă în trei culori. Ii fusese trimesă din Iași de către nu mai știu ce prietenă, prin Place, consulul francez, care venise la o vânătoare de urși ce o dădea tata.

Divanul ad-hoc al Moldovei se închisese la sfârșitul lui Decemvre 1857 după ce își aratase dorințile în privința tuturor punctelor nouei alcătuiri politice, atât interne cât și externe, ce urma să se dee țării, afară de acel privitor la regularea raporturilor dintre stăpânii de moșii și săteni, „autonomia fără de Poartă", garantarea acestei autonomii de către Puteri, Unirea și Domnul străin ereditar fiind cele de căpetenie. Divanul muntenesc se pronunțase numai asupra acestora, ele alcătuind crezul unionist și nu mai intrase în discuțiunea acelor relative la alcătuirea internă a țării — probabil pentrucă se temea ca

discuţia asupra unor chestiuni care atingeau multe interese materiale ale classei privilegiate să nu dee loc la defecţiuni în partidul naţional şi prin urmare la slăbirea lui.

Indatoririle luate de Napoleon al III-lea la Osborne, dacă îl obligau să renunţe la efectuarea imediată a Unirii, nu-l împiedecau însă să lucreze la pregătirea ei pentru viitor. Divanurile *ad-hoc*, odată misiunea lor terminată, fusese disolvate, iar lucrările lor date în cercetarea Comisiei Europene care îşi avea sediul în Bucureşti. Aceasta a alcătuit asupra lor un lung raport, menit să servească de bază viitoarei alcătuiri a ţărilor noastre, iar acest raport a ramas să fie examinat de delegaţii marilor puteri care au fost convocaţi în acest scop la Paris, spre sfârşitul verii anului 1858.

In acest răstimp însă, diplomaţia lui Napoleon al III-lea dobândise două însemnate succese. Mai întâiu izbutise să mai moaie întru câtva opunerea Angliei la orice măsuri menite să favorizeze Unirea într'un viitor oareşcare şi, al doilea, reuşise să obţie şi dela marele vizir, Aali Paşa şi dela ministrul afacerilor străine al Porţii, Fuad Paşa, promisiunea că nu se vor opune ca cele două Principate să poarte pe viitor titlul, comun pentru amândouă, de: Principatele Unite Moldova şi Valahia, şi să aibă unele organe legisiative, judiciare şi militare comune, păstrând însă Domni şi administraţii deosebite. Singură din cele şăpte puteri, Austria a ramas neînduplecată în opoziţia ei; numai cu mare greu şi spre a nu rămânea afară de concertul european, obţinutu-s'au ca delegatul ei să semneze Convenţiunea dela Paris din 19 August 1858, prin care se hotăra statutul ţărilor noastre.

Această Convenţiune la articolul 2, hotăra că Principatele: „în virtutea capitulaţiunilor emanând dela sultanii Bayazet I, Mahomet II, Selim I şi Soliman II, care constitue autonomia lor, întărite de hattişerifuri ale Porţii, vor urma să se bucure, sub garanţia colectivă a Puterilor contractante, de privilegiile şi de imunităţile de care sunt în posesiune. Prin urmare ele se vor administra în chip liber şi în afară de orice ingerenţă a Sublimei Porţi, în limitele stipulate prin acordul dintre Puterile garante şi Sublima Poartă".

Apoi Convenţia, dacă menţinea câte un Domn deosebit pentru fiecare Principat şi două administraţii deosebite, consfinţia titlul de Principate Unite, recunoştea existenţa unor interese generale comune amânduror ţărilor române, înfiinţând, la Focşăni, o Comisie Centrală alcătuită dintr'un număr egal de membri pentru fiecare din ambele ţări, pe jumătate numiţi de Domni şi pe jumătate aleşi de fiecare Cameră din sânul ei, o Curte de Casaţiune şi de Justiţie comună, cu sediul la Focşăni, o organizare comună pentru oştirile amânduror ţărilor, cu steaguri deosebite, dar purtând o banderolă comună, care oştiri se puteau concentra împreună, într'un lagăr, în scop de instrucţie şi al căror comandant suprem avea să fie numit, alternativ de fiecare din Domni.

Dacă unii din partizanii mai fervenţi şi mai nerăbdători ai Unirii nu şi-au ascuns mâhnirea faţă de această amânare a visului lor cel mai desmierdat, aproape întreaga Moldovă, dându-şi prea bine samă că, de fapt, Unirea era pe jumătate făcută şi că acest început înlesneşte şi garantează chiar îndeplinirea ei într'un timp apropiat, a izbuhnit într'un însufleţit strigăt de

recunoştiinţă la adresa Imparatul Francezilor, căruia i se datora punerea temeliei viitorului nostru. Imi aduc aminte cum tata, partizan convins al regimului orleanist şi duşman hotărît al lui Napoleon al III-lea şi al cezarismului care era baza sistemului său politic, a pus pentru mai mult timp capăt diatribelor, ce în discuţiunile avute cu buna noastră prietenă, cucoana Catinca Negri, sora lui Costache Negri, de câte ori venia la noi, le rostea împotriva Imparatului Francezilor şi în care era de o vehementă cumplită L-am auzit chiar atunci declarând că s'ar cădea ca Românii să pue mână dela mână pentru a ridica lui Napoleon al III-lea o statuie de aur masiv. Pe acea vreme, pentru Moldovenii din cercul nostru era un singur Imparat şi o singură Impărăteasă în Europa: acei ai Francezilor. Când se pronunţa cuvântul: „Imparatul" sau „Impărătesa", toată lumea ştia că este vorba de Napoleon al III-lea sau de Impărăteasa Eugenia, pe când dacă vorbiai de suveranii Austriei sau de aceia ai Rusici, la cuvântul: Imparatul. adaogiai totdeauna: „Austriei" sau: „Rusiei".

Potrivit hotărîrilor Convenţiei, în cursul lunii Octomvre 1858, caimacamii Alexandru Ghika (fostul Domn al Tării Româneşti dela 1834—1842) şi Neculai Vogoridi au fost înlocuiţi, în amândouă Principatele, prin câte o Căimăcămie de Trei, alcătuită, în Moldova conform dispoziţiunilor Regulamentului Organic, din Ştefănică Catargiu. Vasilică Sturdza şi Anastasie Panu. Aceştia erau în momentul părăsirii puterii de către Grigore Ghyka, respectiv: cel dintâiu ministrul de interne, al doilea preşedintele divanului domnesc şi al treilea locţiitorul ministrului justiţiei. Tustrei erau unionişti încercaţi: Ştefănică Catargiu şi A-

nastasie Panu fusese chiar dintr'acei care semnase actul constitutiv al partidului Unirii în Moldova.

Din nenorocire, articolul 47 al Convenţiei hotăra că: „Până ce se va fi procedat la revizuirea legiuirilor prevăzute în art. 35 al Convenţiei, legislaţiunea actualmente în vigoare în Principate este menţinută în dispoziţiunile care nu sunt potrivnice stipulaţiunilor prezentei Convenţii".

Ceeace însamna că Căimăcămia avea să ocârmuiască conformându-se dispoziţiunilor învechitului Regulament Organic.

Pe lângă Convenţie, Conferinţa dela Paris mai alcătuise şi o lege electorală, aceiaş pentru amândouă ţările, menită să servească la alegerea Camerilor Elective care, la rândul lor, aveau să aleagă Domnii. Această lege electorală dădea dreptul de alegători numai unor pături foarte restrânse ale naţiunii, pe baza unui sistem censitar din cele mai înguste care menţinea preponderenţa claselor fruntaşe ale vechilor privilegiaţi, excluzând cu desăvârşire massa naţiunii.

Condiţiunile puse de Convenţie pentru candidaţii la Domnia uneia sau alteia din ţările române erau să aibă vrâsta de treizeci şi cinci de ani împliniţi, să fie fiul unui tată născut Moldovan sau Muntean, să fi ocupat zece ani funcţiuni publice sau să fi fost membru al Obşteştelor Adunări şi să dispue de un venit de trei mii de galbeni (35250 franci în aur).

Preşedinte de fapt al nouei Căimăcămii era, din cauza vrâstei şi a rangului său în ierarhia boierească, marele logofăt Ştefan Catargiu: un boier cu reputaţia de diregător integru, harnic şi priceput, nepatat de nici un abuz, despre care nu se vorbia decât în bine, dar lipsit de cultură şi de o

inteligență foarte mărginită. Fusese ultimul ministru de interne al lui Grigore Ghyka și sub înrîurirea firii mărinimoase a Domnului, a patriotismului și a simțimintelor generoase ce domniau împrejurul lui, fusese cu totul câștigat crezului unionist și ideii Domnului străin. Până atunci se arătase partizan convins, statornic și foarte activ al Unirii și al Domnului străin. Toți coreligionarii lui politici aveau în el cea mai deplină încredere și au primit cu bucurie numirea lui în fruntea Căimăcămiei. Dar Ștefănică Catargiu, dacă fusese până atunci un barbat foarte onorabil și un funcționar harnic, integru și priceput, era și un barbat de o inteligență foarte modestă și cu totul lipsit de cultură. Apoi era om bătrân, își petrecuse tinerețile în vremea lui Ioniță Sturdza, floarea vrâstei și a activității sale sub Mihaiu Sturdza. Dacă nimene nu l'a acuzat să fi tras vr'odată, ca atâția alții, folos bănesc din slujbile ce le ocupase, era hatîrgiu, îi plăcea mai ales să aibă protejați și să-și arăte puterea. Era firesc ca această fire cu creștere de înainte de Regulamentul Organic, văzându-se ajunsă în capul Căimăcămiei, să se fi simțit ispitit, independent de crezul unionist la care se raliase, să dee vânt la unele din aplecările cele mai nevinovate ale boierilor din întâia jumatate a veacului. Apoi mai era ceva: Ștefănică Catargiu deși cunoștea pacatele care făcuse Domnia lui Mihaiu Sturdza odioasă, avea o nemărginită admirație pentru strălucitele sale capacități de barbat de stat. Deabie se auzise în Ieși vestea despre numirea logofătului în fruntea căimăcămiei și Gödel raporta deja la Viena că acest caimacam

nu va face altceva decât să susţie candidatura lui Mihaiu Sturdza.

Din câte ştiu, el nu avea atunci asemene intenţiune şi nici nu a manifestat-o după ştiinţa mea (şi am luat dela contimporani multe informaţiuni în această privinţă), dar sigur este că firea lui de reacţionar inculţ, împinsă de aţâţările şi intrigile partidului reacţionar şi antiunionist, intrigi ajutate şi de Austria şi de Poartă şi de Mihaiu Sturdza l'au făcut, scurt timp după numirea căimăcămiei, să-şi renege crezul unionist de altădată şi să se transforme în unealtă oarbă (dar inconştientă) care a compromis un moment în chip serios opera de mântuire la care însuş contribuise până atunci cu atâta râvnă.

Poarta trimesese cu firmanul care promulga Convenţia, anexele ei şi numirea noului Căimăcămii, în însuşire de Comisar Impărătesc, pe secretarul divanului celui mare, pe Afif Bey, însoţit de doi secretari. In corespondenţa Porţii cu Căimăcămia nu se vorbia de altă însărcinare a lui Afif Bey decât aducerea şi cetirea firmanului; era deci natural ca Căimăcămia şi lumea politică din Ieşi precum şi consulii străini să se aştepte ca ei să părăsască Ieşul puţine zile după cetirea acelui act şi instalarea Căimăcamilor. Trecuse însă aprcape două săptămâni dela acea cetire şi dela instalare, iar Comisarul Impărătesc nu dădea nici cel mai mic semn că are intenţiunea să plece, ceiace făcea ca toată lumea să se întrebe cu drept cuvânt care poate fi cauza acestei şăderi prelungite. Şi trebuie să se ştie că toată cheltuiala întreţinerii lui Afif bey şi a secretarilor săi în Ieşi adică: gazduirea, hrana lui şi a celor doi secretari, precum şi ţinerea pentru u-

zul lor a trei trăsuri în permanență apasa greu asupra Visteriei cu desăvârșire sleite a Moldovei.

Prin întâiul jurnal încheiat de ei, caimacamii hotărîse că: „Principiul majorității va trebui pururea să prezideze la toate lucrările căimăcămiei, minoritatea având să se supue hotărîrii majorității și să semneze acele hotărîte împreună cu majoritatea. Socotința deosebită a minorității are însă să fie trecută într'un registru special".

Miniștrii lui Vogoridi ținuse ascunsă, atât numirea noilor caimacami cât și venirea lui Afif bey cu firmanul de investitură, neînștiințându-i despre aceasta decât în ajunul solemnității cetirii, sara. Apoi ei mai răspunsese ofițului prin care fostul caimacam lua congediu dela ei, lăudându-și administrația, printr'o adresă în care se aratau cu totul devotați intereselor personale ale lui Vogoridi. Pe aceste motive noua Căimăcămie, în unanimitate a destituit pe Alexandru Balș (Cucoșul), Alexandru Ghyka (Chefal), Panaite Baiș, Iordache Beldiman, hatmanul Gheorghe Ghika și cneazul D. Cantacuzino, înlocuindu-i, în chip provizoriu (căci conform Regulamentului Organic nu puteau face numiri definitive) prin Vasile Alexandri la secretariatul de Stat, Iancu A. Cantacuzino la finanțe, G. Cuciuranu (care n'a primit) la instrucția publică, Cuza la hătmănie, iar Panaite Donici, directorul ministeriului lucrărilor publice, fusese însărcinat cu girarea provizorie a acestui de pe urmă departament. Secretar al Căimăcămiei fu numit harnicul, energicul și devotatul Dimitrie A. Sturdza.

Câteva zile mai târziu, în urma unor cereri de învoire pentru publicare de ziare, Sfatul Administrativ propunea Căimăcămiei: „*pe baza autonomiei țării, restabilită prin Convenție*", repune-

rea în vigoare a legii asupra regimului presei a lui Grigore Ghyka, abrogată de Poartă printr'un ordin către caimacamul Balş (inspirat probabil de Austria). Catargiu s'a opus la această măsură şi nu a voit să semneze apostila prin care colegii lui aprobau propunerea Sfatului, dar nu s'a opus la aducerea ei la îndeplinire. Acesta a fost întâiul semn dând a bănui că bătrânul logofăt s'ar fi departat de ideile politice de care fusese auzit în vremile din urmă. In curând se iviră şi alte semne despre o asemene schimbare: ca vorbe rostite de unii reacţionari cum că înţelegerea între puterile cele mari favorabile Unirii nu mai este desăvârşită, că Austria şi Poarta izbutise să atragă şi pe Rusia de partea lor. Iar Ongley, un funcţionar al ambasadei britanice la Constantinopol, care ţinea loc de consul la Iaşi până la sosirea titularului, Churchill, zicea pe faţă că opera Convenţiei este efemeră, căci unele din puteri se căiesc acuma de graba cu care au ratificat-o. Pe de altă parte se semnalase caimacamilor dese întrevederi între preşedintele Căimăcămiei şi rude mai apropiate ale sale, elemente din cele mai reacţionare, de care până atunci rămăsese departe, relaţiunile lui cu ele fiind, de ani, mai mult reci. Toată lumea reacţionară mai trâmbiţa pe toate cărările că „are nădejde în înţelepciunea lui Ştefănică Catargiu" că „va şti să scape ţara de prapastia în care vor s'o ducă *nebunii*".

Jocul ce-l juca logofătul se dădu în sfârşit pe faţă în ziua de 12 Noemvre. El ceruse şi obţinuse dela colegii lui, fără nici o greutate înlocuirea unor ispravnici cunoscuţi ca prevaricatori şi abuzivi, care mai fusese şi nişte unelte oarbe ale ocârmuirii fostului caimacam. Când însă

Sturdza şi Panu cerură la rândul lor înlocuirea ispravnicilor de Tutova şi de Putna, care erau cu totul deochieţi, dar unul nepot, celalalt văr al logofătului, acesta se opuse cu înverşunare la schimbarea lor. Se opuse deasemenea şi la înlocuirea directorului ministerului de interne, Pruncu, un om al lui Costinu Catargiu, cunoscut de ţara întreagă ca bărbat patat de nenumarate abuzuri şi concusiuni şi care, cu prilejul celor dintâi alegeri la Divanul ad-hoc, nu se dăduse înapoia nici unei samevolnicii, spre a putea asigura izbânda candidaţilor lui Vogoridi. Şi aceasta deşi logofătul, în convorbirile sale anterioare cu Panu şi cu Sturdza, admisese neaparata necesitate a schimbării lui Pruncu şi chiar se învoise cu numirea în locul acestuia a lui Teriachiu, un tânăr de curând sosit din străinatate, unde îşi terminase cu succes studiile de drept. Sturdza şi cu Panu stăruind asupra acestor înlocuiri, Catargiu deveni violent, strigă că, fiind ministru de interne, el singur este stăpân în departamentul său şi părăsi sala în care caimacamii îşi ţineau şădinţile, nemai dând printr'însa în zilele următoare, cu toate adresele ce colegii lui îi făcură pentru a-l ruga să vie să iee parte la lucrările lor. Tar directorul ministerului de interne, Pruncu, chiemat de cei doi caimacami ca să lucreze cu dânşii nu dădu urmare acestei chiemări. Sturdza şi cu Panu atunci au scris din nou colegului lor că alegerile având, potrivit Conventiei, să fie efectuate într'un termen de opt săptămâni după instalarea Căimăcămiei, nu mai era nici un moment de pierdut pentru luarea şi expedierea dispoziţiilor relative la alcătuirea şi afişarea listelor electorale, lucrare care, tot după Convenţie, avea să fie terminată în termen de cinci săptă-

mâni, este urgentă nevoie să se ocupe cu aceste formalităţi. Catargiu urmând a nu da nici o urmare la chiemarea colegilor lui, aceştia au pătruns jocul lui care era amânarea alegerilor şi nu mai stătură la îndoială pentru a înlocui, nu numai pe ispravnicii de Tutova şi de Putna, dar şi pe toţi acei a căror purtare, fie ca cinste personală, fie ca corectitudine politică nu mai permitea menţinerea lor în capul ţinuturilor ce le ocârmuiau. Apoi destituiră pe Pruncu, care stăruia să refuze a veni să lucreze cu ei, înlocuindu-l prin Teriachiu.

La aceste măsuri ale colegilor, Catargiu răspunse mergând în persoană la ministerul de interne, unde a scos de guler pe Teriachiu din cabinetul în care lucra şi a dat poroncă funcţionarilor ministerului să nu asculte de alte ordine de cât de ale sale şi de ale lui Pruncu.

Această ispravă a bătrânului preşedinte al nouei Căimăcămii a făcut ca partidul reacţionarilor să-i trimată o deputaţie, care i-a mulţămit pentru purtarea lui vrednică şi l-a felicitat pentru energia cu care apără ordinea şi drepturile ţării. Apoi atât corifeii acestui partid cât şi bătrânul caimacam au adresat marelui vizir câte un lung memoriu, protestând despre credinţa lor nestramutată către Sultan şi denunţând acţiunea lui Sturdza şi a lui Panu. In jalba iscălită de partidul reacţionar găsim fraza: „simţimântul de dreptate şi patriotism sincer care ne inspiră, ni dă *speranţă că ele vor fi primite cu bunăvoinţă de către curtea suzerană, dela care ţara aşteaptă încă odată liniştea şi siguranţa*". Iar în acea a lui Catargiu găsim următoarele cuvinte: „Eu hrănesc speranţa că glasul meu, care se ridică în numele dritului pubblic şi a fir-

manului calcat în picioare, *va găsi încă astăzi, în intervenţia legiuită a curţii suzerane, sprijinul mântuitor, care în atâtea rânduri, a scăpat nenorocitul nostru principat*". Aceste cuvinte cadrează greu cu lupta purtată de bătrânul logofăt, alături de Vodă Ghyka şi de întreg partidul unionist pentru recunoaşterea drepturilor de autonomie ale ţării încalcate de Poartă atât de des şi în chip atât de flagrant!

In aceleaşi zile, Afif bey, comisarul împărătesc venit în Moldova cu singura misiune cunoscută de a ceti firmanul promulgând Convenţia şi de a instala Căimăcămia de Trei şi care, spre marea uimire a tuturor, nu părăsise încă Ieşul nici după trecere de mai bine de două săptămâni, trimese biuroului telegrafic, spre a fi expediată la Constantinopol, o telegramă cifrată către Poartă în care mai era cuprinsă şi jalba lui Catargiu către marele vizir. Din ordinul celor doi caimacami, depeşa a fost refuzată de funcţionarul de serviciu, care a mai adăugit că numai guvernul şi consulii străini acreditaţi în Ieşi sunt în drept să expedieze telegrame cifrate[1]).

Pus la cale de Catargiu şi de reacţionari, ispravnicul de Ieşi, Ghiţă Căliman, un barbat de moravuri infame, exercitând feliu de feliu de meserii care atrăsese asupra lui disprețul public, fiind înlocuit de către Sturdza şi Panu prin altul, se opuse cu forţa să părăsască isprăvnicia.

Cei doi caimacami însă nu stătură la îndoială pentru a reinstala cu forţa armată pe Teriachiu în postul de director al ministerului de interne, dându-se un pichet de soldaţi pentru a-l păzi, iar

1) Căimăcămia spre marea mâhnire a lui Gödel-Lannoy congediase şi înlocuise pe austriacul Striegel care până atunci fusese directorul telegrafului.

tot cu forța Ghiță Căliman fu scos din isprăvnicie și arestat.

Poarta, vestită de cele întâmplate în Iești, a telegrafiat desaprobând acțiunea caimacamilor, ordonând ca regimul pressei să rămâe acel hotărît de Poartă în vremea căimăcămiei lui Balș, dispunând repunerea în slujbă a tuturor funcționarilor înlocuiți și cerând destituirea telegrafistului care refuzase să primească și să expedieze telegrama cifrată a lui Afif bey. Caimacamii însă nu au revenit asupra niciuneia din măsurile luate: Pruncu și ispravnicii destituiți au ramas înlocuiți, Teriachiu a ramas director al ministerului de interne, păzit acolo de forța armată împotriva oricărei agresiuni, pressa a ramas sub regimul legiuirii lui Grigore Ghyka, iar odată cu aceste măsuri, cei doi caimacami adresau Porții niște note foarte cuviincioase în formă, dar demne, în care lămuriau și justificau acțiunea lor, întemeindu-se pe dispozițiile Regulamentului Organic, dar și pe vechile drepturi de autonomie ale țării, restabilite de Convenție. Ceva mai mult chiar caimacamii în aceste împrejurări au mers mai departe, destituind pe Photiadi, *kapukehayaua* țării la Constantinopol, om al lui Vogoridi, în care nu puteau să aibă nici cea mai mică încredere.

In tot cursul acestui timp Gödel și cu ceata reacționarilor nu rămâneau inactivi, ridicau tot felîul de greutăți guvernului și răspândiau pretutindeni sgomotul că, văzând acțiunea arbitrară a celor doi caimacami, puterile care până atunci fusese favorabile ideilor naționaliste își schimbase părerile și dăduse Porții mână absolut liberă pentru a înfrâna samovolniciile Căimăcămiei de Trei ale cărei zile erau numarate.

Intr'adevăr, marele vizir trimesese o nouă telegramă Căimăcămiei prin care o înştiinţa că Afif bey este însărcinat să-i facă o comunicare importantă din partea guvernului împărătesc. Afif bey din partea lui, anunţând că va veni în sala Căimăcămiei la ora unu după amiază, a fost precedat acolo de logofătul Ştefan Catargiu. Îndată ce Comisarul Impărătesc a sosit, secretarul său a dat cetire unei depeşi a Porţii în care aceasta declara că nu recunoaşte valabilitatea destituirii lui Photiadi, căci o asemene măsură este un drept rezervat numai viitorului Domnitor ales, precum şi a altor două telegrame, deja primite de Căimămie de mai multe zile, în care guvernul împărătesc dispunea reinstalarea lui Pruncu în postul de director al ministerului de interne precum şi a-cea a ispravnicilor destituiţi şi cerea destituirea imediată a funcţionarului care refuzase să expedieze telegrama cifrată a lui Afif bey. Surdza şi Panu cerând comunicare în scris a acestor cereri ale Porţii, Afif bey a răspuns că însărcinarea lui se mărgineşte la facerea unei comunicări verbale şi la cererea unui răspuns prin: da sau prin: nu. Caimacamii răspunzând că au absolută nevoie de o comunicare scrisă spre a putea delibera asupra ei, Afif bey a refuzat o asemene comunicare şi s'a retras urmat de logofătul Ştefan care, înainte de a ieşi, strigă în gura mare: „Unde este ordin, nu încape deliberaţie! Eu mă supun la poroncile Inaltei Porţi".

Ţin minte că, tata când, printr'o scrisoare primită din Iaşi, a aflat despre această scenă şi despre cuvintele logofătului Ştefănică, s'a infuriet şi, trântind de pământ ciubucul ce-l ţinea în mână, sfărmând imameaoa de chihlimbar şi lu-

leaua a strigat: „Ce ciocoism! Cum de nu i-o plesnit obrazul de guşine!".

Dar în Ieşi, multă lume se aştepta acuma ca într'adevăr Poarta să iee măsuri de rigoare împotriva celor doi caimacami naţionalişti, măsuri ce Gödel, Costinu Catargiu şi logofătul Ştefan le declarau iminente.

Bucuria adversarilor Unirii atinse însă culmea când aflară că reprezentanţii dela Constantinopol ai tuturor puterilor garante semnase un *memorand* prin care, în termeni dealtmintrelea destul de puţin clari, declarau că acţiunea celor doi caimacami arata o vădită tendinţă de a depăşi mărginile ce li erau puse de firmanul prin care fusese numiţi, că ar trebui ca autorităţile moldovalahe să arăte respect către Poartă, că ei au lipsit dela acest respect când au refuzat să expedieze telegrama Comisarului Imperătesc, că acest comisar are dreptul să prelungească şederea lui în Ieşi, în sfârşit desaprobau modul în care s'a procedat cu prilejul înlocuirii personalului administrativ, privindu-l ca un abuz ce ar fi cu drept să fie reformat, exprimau dorinţa ca Comisarul Impărătesc să se sfătuiască în toate cu consulii din Ieşi ai puterilor semnatare şi sunt de părere ca, în cazul când unul din caimacami lipseşte în chip permanent dela şădinţele Căimăcămiei, colegii lui să-l înlocuiască prin unul din miniştri.

Partizanii vechei stări de lucruri, Gödel, Afif bey şi logofătul Ştefănică erau acuma convinşi că biruinţa este a lor şi că Sturdza şi cu Panu nu mai pot decât să se supue sau să părăsască posturile lor.

O pildă despre spiritul de şicană a Austriei faţă de noua situaţie creată de Convenţia Principate-

lor ni-o dă opunerea ce Consulul austriac din Iești a pus-o titlului de „Principate-Unite" recunoscut de Convenție țărilor noastre. Secretariatul de Stat al Moldovei, grăbindu-se să facă formulare noue de pașaport, cu noul titlu și mai mulți Jidovi indigeni luându-le ca pașapoarte spre a trece în statele austriace, Gödel-Lannoy a refuzat să pue viza austriacă pe ele, menținându-și refuzul cu toate insistențele puse de Secretarul nostru de Stat. Tocmai în Domnia lui Cuza s'a aplanat această dificultate, deși dreptul nostru la acest titlu ni era acuma formal recunoscut și de guvernul împărătesc și regesc.

Puși la cale de Gödel și de Afif, toți miniștrii în funcțiune sub Vogoridi și mai mulți funcționari înalți din timpul aceluiaș caimacam, adresară nouei ocârmuiri, pe baza telegramei Porții, care comunicase cuprinsul memorandului puterilor, petiții prin care cereau să fie reintegrați în posturile ce le ocupau în momentul instalării Căimăcămiei de Trei, pe temeiul că înlocuirea lor nu fusese conformă cu dispozițiunile Regulamentului Organic care au a servi de bază acțiunii acestei căimăcămii.

Cererile lor erau absurde, căci Regulamentul Organic dă Caimacamilor putere să schimbe *în chip provizor* funcționarii ce i-au găsit în slujbă și am văzut că Căimăcămia de Trei, în frunte cu Ștefănică Catargiu, nu stătuse la îndoială pentru a numi pe noii miniștri în chip provizoriu, având grijă să specifice această calitate provizorie prin actul de numire.

Sturdza, Panu și miniștrii lor într-nu nimica nu au revenit asupra faptelor îndeplinite, mărginindu-se a oferi bătrânului lor coleg satisfacțiuni de formă, spre a-l ademeni să se întoarcă în să-

nul Căimăcămiei şi urmară să facă toate pregătirile pentru efectuarea alegerilor, lăsând ca Poarta să repete, tot în zadar, ordinile ei de a reveni asupra celor hotărîte de ei.

Secretul acestei atitudini atât de dârze a majorităţii Căimăcămiei trebuie căutat în faptul că Sturdza şi Panu erau informaţi că puterile favorabile aspiraţiunilor naţionale, cu Franţa în frunte, cu toate memorandele semnate spre a câştiga timp, de reprezentanţii lor la Constantinopol, erau hotărîte să nu iee şi să nu tolercze ca Poarta să iee vr'o măsură coercitivă împotriva majorităţii Căimăcămiei.

Sturdza şi Panu ştiind bine că Logofătul Ştefănică trage nădejde că va izbuti cu ajutorul Porţii şi al Austriei, să silească pe colegii lui la desăvârşită supunere, îi făcuse propunerea următoare: Teriachiu să fie înlocuit prin alt director, care de astă dată ar fi primit de plenul Căimăcămiei, iar ispravnicii numiţi în lipsa preşedintelui să fie înlocuiti prin alţii, deasemene desemnaţi de acord de tus-trei caimacamii. Firește că o asemene propunere nu putea să convie nici lui Catargiu nici sfetnicilor săi, căci nu-i restituia deplinatatea puterilor ce le pretindea şi nu se îndoia că va obţine acea deplinatate de puteri dela Poartă şi dela Austria. El a refuzat deci. Dealtmintrelea, în acel moment, sfârşitul lui Decemvre stil nou, siguranţa izbândei era atât de mare în tabăra antiunionistă, în cât, în anturajul lui Gödel, a lui Afif şi a logofătului se zicea pe faţă că puterile, desgustate de atâtea încurcături, renunţase la stipulaţiile Convenţiei în privinţa alegerii Domnitorului de către o Cameră Electivă şi consimţise la numirea lui direct de către Poartă.

Cu toate aceste, alegerile avură loc în ziile de 14, 16, 17 şi 18 Decemvre st. nou fără ca nici Poarta nici puterile semnatare să fi luat vr'o măsură de constrângere împotriva majorităţii Căimăcămiei. Totuş se mai încercă o lovitură împotriva lor, complice la dânsa fiind de astădată mitropolitul.

In urma refuzului logofătului Ştefan Catargiu să primească propunerea ce i-o făcuse colegii lui, aceştia, conformându-se punctului VIII al memorandului reprezentanţilor la Constantinopol a puterilor garante, au invitat pe ministrul de finanţe, I. A. Cantacuzino, să iee în Căimăcămie locul ramas liber prin nevenirea la şădinţe a logofătului. Acesta bineînţeles a adresat proteste atât caimacamilor cât şi Porţii şi consulilor puterilor semnatare. Deoarece urma ca Camera să s'întrunească în ziua de 28 Decemvre, caimacamii au făcut mitropolitului cuvenita adresa pentru a-l invita să vie să deschidă în acea zi Adunarea al cărei preşedinte de drept era. Insă partida reacţionară condusă de Gödel, prinzând de veste, a pus pe logofătul Ştefan să adreseze şi el o scrisoare mitropolitului pentru a protesta împotriva deschiderii unei Camere ilegal alese. Şi mitropolitul, cu totul câştigat de partidul reacţionar, a răspuns că el, preşedintele permanent al Adunării, nu poate să vie s'o deschidă câtă vreme vede că preşedintele Căimăcămiei, logofătul Ştefan Catargiu, a fost demis în chip arbitrar de postul său şi înlocuit prin altă persoană, cât şi pe motiv că alegerile s'au făcut cu calcarea dispoziţiilor Convenţiei.

La această comunicare, caimacamii au răspuns că, primind această adresă cu adâncă mâhnire, ei observă I. P. S. S. că numai însuş Adunarea

are competența necesară pentru a se pronunța asupra alegerii fiecărui membru și că dacă președintele ar fi în drept să valideze sau să invalideze alegerile deputaților, Adunarea nu ar mai fi mandatara națiunii ci rezultatul voinței președintelui. Președintele nu are mai mult decât un singur glas; el nu poartă titlul de președinte permanent, căci funcția lui are ființă numai în timpul cât Adunarea este convocată. Abținerea dela ședințe a președintelui, ca și acea a oricărui deputat, nu poate aduce nici o împiedecare lucrărilor Adunării, căci convocarea și deschiderea ei se face, nu de către președinte ci de către guvern. Deci I. P. S. S. nu este chiemată, prin postul său, să deschidă Camera. Pe temeiul acestor considerații și „în numele moralei evangelice, *care cere ca păstorul să nu se depărteze de turma sa*, caimacamii roagă pe I. P. S. S., cu toată smerenia, să revie asupra unei hotărîri vătămătoare caracterului I. P. S. S., luând îndrăzneala să-i facă cunoscut că deschiderea Adunării având a se face Duminica viitoare, 28 Decemvre, acea Adunare va fi prezidată în lipsa I. P. S. S. de acel mai în vrâstă membru, până la alegerea vice-președintelui.

La această adresă mitropolitul a răspuns că se mărginește a răspunde cum că, fiind obosit de sfintele slujbe de Crăciun și mai având încă de slujit alte slujbe în zilele următoare, până la șase Ianuar, cere Căimăcămiei să amâne deschiderea Adunării pentru ziua de șăpte Ianuar. Iar în cazul când Căimăcămia nu ar amâna deschiderea Camerii pentru ziua propusă, atunci nu va putea asista la acea deschidere și va veni s'o presideze conform dreptului său, îndată ce-l va ierta sanatatea.

Caimacamii au răspuns că Adunarea fiind convocată pe ziua de 28 Decemvre nu li este cu putință să amâe deschiderea ei.

Primele trei ședințe ale Camerei Elective au fost prezidate de Logofătul Petrache Roset Bălănesc, ca cel mai în vrâstă din deputați, iar a patra de Petru Mavrogheni, ales vice-președinte. Mitropolitul a venit să prezideze a cincea ședință, în ziua de 4 Ianuar.

Pentru a arata spiritul de independență față de Poartă de care era animată Căimăcămia complectată cu Iancu A. Cantacuzino, voiu relata faptul următor. Căimăcămia primind știre că Poarta hotărîse să trimată în Moldova un nou comisar cu diferite misii, a trimes o circulară telegrafică către toate isprăvniciile mărginașe precum și către colonelul Steriadi, prefectul porturilor Dunărei, prin care li se ordona ca, la sosirea la margine a unui asemene trimis al Porții, să se conforme celor prescrise de capitulațiuni, sfințite prin Convenție și anume de articolul 10 al acelei dela 1634, încheiată de Vasile Lupu cu sultanul Mahomet al IV-lea, care sună: „Turcii pe care Poarta îi va trimete cu scrisori adresate Domnului, nu vor trece Dunărea, ci se vor opri pe malul opus al acestui râu, dând depeșile în mânile pârcalabului dela Galați, care le va trimete Domnului, și asemenea va da curierilor Inaltei Porți și răspunsurile la aceasta". Ispravnicii mărginași și prefectul porturilor erau invitați să se conforme în totul acestei dispoziții, trimițând depeșile către căimăcămie ce noul trimes le-ar fi având la el și, „până la primirea răspunsului, având să dee cinstirile cuvenite, potrivit cu rangul ce-l va avea acel trimes", pe țermul opus hotarului țării, unde se va afla.

Voiu încerca acuma să arăt care au fost influenţele care au făcut pe bătrânul logofăt să părăsască o cauză pentru care luptase cu râvnă şi cu vrednicie vreme de mai mulţi ani.

Fostul Domn de tristă memorie al Moldovei, Mihaiu Sturdza, doria, cu toată vrâsta lui înaintată, să încerce s'ajungă pentru a doua oară în scaunul ţării.

S'ar părea că încă mai ahtiată după Domnie decât el, era Doamna lui. Crezând probabil că ambasada rusască dela Paris nu pune destul zel în susţinerea candidaturii soţului său, ea, crescută în tradiţiuni orientale, a crezut că are nevoie de stimulante şi a crezut folositor să trimată acelei ambasade pentru a-i stimula zelul, prin mijlocirea unui oareşcare Vlasto, toate juvaerile ei, care valorau o sumă de bani din cele mai considerabile, fără însă a pune pe Mihaiu Vodă în cunoştinţa jertfei ce o făcea. Fostul Domn a fost deci foarte surprins când, dela ambasadă i s'au înapoiat juvaerurile cu întrebarea că: nu se înţelege ce să se facă cu ele.

El a început să sondeze încă din vara anului 1858, cele trei Impărăţii megieşe spre a şti dacă s'ar putea eventual bucura de sprijinul vr'o uneia din ele. Dorinţile lui au fost bine primite de tus-trele; toate îl ştiau adversar al ideilor înaintate, lipsit de tendinţe naţionaliste şi că prin nimică nu se arătase partizan al Unirii. Apoi, în tot timpul Domniei se dovedise tot atât de plecat faţă de curtea protectoare cât şi faţă de acea suzerană. La Constantinopol se bucura de sprijinul întregii şi puternicii familii Vogoridi în urma căsătoriei sale cu fata lui Ştefanache Vogoridi, mai ales acuma, când beizade Neculache nu mai putea să păstreze nici o nădejde de a apuca vr'o-

dată scaunul Moldovei. La Petersburg nici un candidat nu putea să fie atât de bine văzut de bătrânul cancelar, contele Nesselrode, ca Domnul care, timp de patrusprezece ani, se arătase atât de plecat tuturor dorinţilor Rusiei. Iar la Viena, fu primită cu entuziasm ideia candidaturii la scaunul Moldovei a unui barbat care avea sorţi să capete şi concursul Rusiei şi promitea să fie un adversar pe cât de hotărît pe atât de destoinic al Unirii şi mai ales al principelui străin. Cele trei puteri sfătuindu-se între ele, căzură îndată de acord pentru a face cunoscut lui Mihaiu Sturdza că candidatura lui are aprobarea lor şi că, în chip tainic, îi vor susţinea candidatura prin toate mijloacele.

Având consimţimântul acestor trei puteri, fostul Domn s'a pus pe lucru şi când, dela Viena unde, în calatoria lui spre Moldova, se oprise pentru a conferi cu oamenii de stat austriaci, a telegrafiat credincioşilor din ţară, la sfârşitul lui Octomvre st. v., că peste zece zile va fi în ţară, toată intriga era deja pusă la cale, atât la Constantinopol cât şi la Iaşi.

Agenţii dibaci ştiuse să câştige pentru fostul Domn pe bătrânul logofăt, care slujise sub dânsul în repetite rânduri şi era adânc convins de deosebitele lui însuşiri de ocârmuitor dibace. Consulul austriac Gödel-Lannoy, raportase încă dela numirea Căimăcămiei de Trei, la Viena, că preşedintele ei, Ştefănică Catargiu, este agentul lui Mihaiu Sturdza, care dispune de bani mulţi şi adună voturi pentru fostul Domn [1]).

1) Adaug că în acelaşi depeşă în care Godel-Lannoy raporta câştigarea lui Ştefănică Catargiu de către Mihai Sturza el trata pe Costache Negri de demagog şi pe Petre Mavrogheni de vândut Rusiei (!!!).

Orice bănuială că bătrânul logofăt ar fi fost câştigat de Mihaiu Sturdza prin bani trebuie părăsită: desinteresarea lui în această privinţă era mărturisită de toţi contimporanii, cu totul altele fost-au temeiurile care au putut să-l aducă la părăsirea ideilor naţionaliste pentru care luptase cu atâta vrednicie timp de mai mulţi ani. Agenţii lui Sturdza izbutise să-l convingă că el este asigurat de sprijinul hotărît al celor trei Impărăţii megieşe, către care s'ar fi alipit acuma în urmă. în secret, şi Anglia, astfeliu că majoritatea concertului european priveşte în chipul cel mai favorabil candidatura fostului Domn al Moldovei. Apoi ei ştiură să deştepte, în spiritul bătrânului boier, feliu de feliu de bănuieli în privinţa primejdiilor înfăţoşate de nouile idei de care erau stăpâniţi unii membri ai partidului naţional. Singur Mihai Vodă era barbatul în stare să ferească Moldova de nişte pericole cum erau, spre pildă: împărţirea către ţarani a moşiilor boiereşti, dacă nu în întregime, dar cel puţin în parte. Mintea slabă a lui Catargiu n'a fost în stare să reziste la aceste ademeniri prezentate lui de nişte meşteri în arta intrigii, insinuanţi şi cunoscând bine părţile slabe a acelui faţă de care se aflau. Din nenorocire, lipsia din ţară, dus la băi pentru căutarea sănătăţii soţiei sale, la Carlsbad, Lascar Catargiu, nepot de văr al lui Ştefănică, care avea mare trecere la el şi singur ar fi fost poate în stare să-l împiedece să apuce calea ce a apucat-o. Ştefănică Catargiu era deci câştigat pentru candidatura lui Mihaiu Sturdza cu săptămâni înainte de a fi fost instalat la Căimăcănie şi probabil deloc nu-i era necunoscut faptul că Afif bey, pe lângă misiunea de a instala Căimăcămia, mai avea una secretă: aceea de a priveghia actele cai-

macamilor, de a ţinea Poarta în curent despre cele ce se petrec în Iaşi şi, împreună cu Mihaiu Sturdza, cu Gödel şi cu partidul reacţionar să dirijeze ţile uneltirilor împotriva celor doi caimacami naţionalişti.

Mihaiu Sturdza sosise în Galaţi la începutul lui Noemvrie stilul vechiu şi fusese primit acolo de logofătul Alexandru Sturdza Bârlădeanu, altădată un duşman de moarte al său, iar acuma partizanul lui cel mai înflacarat şi cel mai credincios, de vestitele lui creaturi, fraţii Lascarache şi Mihăiţă Mihalache, de colonelul Strătulat şi de alte personagii de mai mică importanţă, iar dela Galaţi plecă a doua zi la Iaşi unde trase în gazdă la cucoana Marghiolita Roznovanu.

Candidatura fostului Domn era, astfeliu cum se înfăţoşa în acel moment, o candidatură formidabilă sprijinită, dacă nu pe faţă, dar cel puţin în secret de cele trei împărăţii megieşe şi de întregul partid reacţionar, cu cumplitul ajutor al averii sale urieşe. Nu încape nici pic de îndoială că dacă nu s'ar fi ivit totodată şi candidatura celui de al doilea fiu al său, beizade Grigore, bătrânul Domn ar fi ieşit învingător. Dar partizanii lui beizade Grigore erau absolut ireductibili, nici o făgăduinţă nici o momeală n'a fost în stare să-i facă să voteze pentru Mihaiu Vodă. Dacă ei ar fi trecut de partea tatălui, este probabil că rămăşiţa până la jumatate a deputaţilor ar fi trecut şi ei la fostul Domn, dar ei rămânând intransigenţi, partizani tatălui s'au descurajat şi ei.

Printre acei care dispuneau de voturi, mai erau Lascar Catargiu, Petru Mavrogheni, moşu-meu Lascar Rosetti, Alexandri şi Cuza. Negri îşi retrăsese candidatura dela început, ca şi Alexandri.

Partizanii lui Mihaiu Sturdza, văzând că nu pot atrage la ei pe acei ai lui beizadea Grigore, văzând mai ales că unioniștii au luat în cele de pe urmă zile măsuri energice, s'au descurajat. Moșu-meu Lascar a declarat partizanilor săi că nu voieşte s'audă nici macar vorbindu-se de candidaura lui, căci: „în momentul de față ar fi ridicol să alegem un Domn care s'ar intitula Lascar I".

Spre marele ponos al cucoanei Frosei Catargiu (născută Ventura), l-a făcut şi pe Lascar Catargiu să invoace în fața soției sale acelaş motiv pentru a renunța la candidatura ce i-o pusese unii din prietenii săi din imboldul zisei cucoane. Dealtmintrelea toți candidații unioniști, fără excepție, se îndatorise că, în cazul când unul din ei ar fi ales, acela să renunțe la scaun îndată ce ar vedea putința să aducă în locul său un Domn străin aparținând unei dinastii domnitoare din Europa.

La sfârşitul lui Decemvre tata fusese la Ieşi şi, deoarece nu avea cum să nu se ducă la Marghioliţa Rozovanu, care deşi cu şase ani mai mare îi era nepoată de soră, mersese să-i facă o vizită, deşi ştia bine că are să se întâlnească cu Mihaiu Sturdza, pe care nu-l mai văzuse de mai bine de zece ani. Voevodul l-a primit foarte bine, dar bineînțeles fără a vorbi macar un cuvânt despre politică, ci a întreținut lumea prezentă despre un duel ce avusese loc tocmai atunci între Nicu Rosetti Bălănescu şi Eduard Gherghel. Acest de pe urmă era de prima forță cu spada şi Bălănescu avu ficatul perforat, rămânând mai multă vreme între viață şi moarte. Iar fostul Domn nu se putea împiedeca să repete către fiecare din nouii

veniţi: „că el avuse doară prevederea să facă o lege împotriva duelului".

Plictisită de această necontenită repetire, gazda voevodului, zise tatei la ureche: „O făcut şi o lege împotriva hoţilor ş itotuş nu s'o spânzurat pe sine însuşi".

Tata venise îngrijit dela Ieşi, căci se zicea că Mihaiu Sturdza se hotărîse să cedeze el voturile sale lui beizade Grigore şi chiar a doua zi a trimes la Ieşi pe bătrânul Stratulat, feciorul boieresc dela Boiştea, spre a sta acolo până la alegerea Domnului şi a se întoarce îndată după aceasta cu scrisorile ce avea să i le dee moşu-meu Lascar.

In ziua de şăpte Ianuar 1859, după amiază, am mers cu tata şi cu mama la primblare cu trăsura înspre Adjud, în nădejdea că vom întâlni pe Strătulat. Era moină deşi ne aflam în toiul iernei şi eu, care atunci aveam nişte ochi minunaţi, când eram încă pe podul din capul târgului al pâriului care trecea prin grădină, zărisem cum vine Strătulat în fuga iepei sale albe.

— Iaca Strătulat, strigat-am.

— Avem s'aflăm vestea cea mare, zise mama.

— Numai să nu fie Mihaiu Sturdza, zise tata.

— Cine s'o ales Domn? întrebă tata când feciorul boieresc se opri lângă trăsură?

— Cuza s'o ales Domn, răspunse Strătulat. Şi remise tatei o scrisoare dela moşu Lascar.

Scrisoarea era scrisă în tot avântul izbânzii de unul din cei mai însufleţiţi partizani ai Unirii. Moşu-meu povestia cum, în ajunul alegerii, la vestita şedinţă de noapte în sala Elefantului, la cabinetul de Istorie Naturală, el închisese uşa cu cheia şi declarase că nu lasă pe colegi să iasă până când nu se hotăresc pentru cine votează,

că izbutise să-i facă să se pronunțe pentru Cuza în unanimitate și că atunci partizanii tatălui și a fiului, văzând că nici unul din ei nu are sorți de izbândă, s'au hotărît să aleagă și ei pe Cuza. Moșu Lascar mai vestea pe tata că primise dela Cuza ministerul de finanțe. Insă îl păstră numai opt zile, chipul în care se desemnau trebile neplăcând caracterului său intransigent. In iarna aceia era s'o ducem într'una într'o emoție patriotică. De abie se alesese Cuza domn al Moldovei și iaca că și Muntenii îl aleg tot pe dânsul Domn. Apoi urmează vizitele Muntenilor la Ieși și scurta, dar frumoasă frază a lui Rosetache: „Domnul e sublim!" Iar după vizitele Muntenilor urmă în curând călătoria Domnului la București.

Dacă tata văzuse cu mare bucurie alegerea lui Cuza la scaunul Moldovei și poate cu și mai mare bucurie acea la scaunul Munteniei, fiindcă era sigur că avea să desăvârșească Unirea și să aducă pe Domnul străin, pe de altă parte însă nu credea în Cuza, fiindcă nu credea de loc în seriozitatea lui: pentru dânsul noul Domn nu era decât un stâlp de cafenele, excepțional de inteligent, energic și fără frică, dar ușuratec și vițios. Nici nu avea dealtmintrelea cum Cuza, dată fiind lumea în care fusese crescut și pildele ce le avuse sub ochi să fie altfel decât era. Dar astfel cum era, era singurul barbat în Moldova care, ridicat în scaunul domnesc, era în stare să facă ceiace a făcut el pentru țară. Alții nu ar fi avut vițiurile și deplorabila lui educație, dar nu ar fi avut nici însușirile nici hotărîrea lui. Era firesc ca tata, barbat care nu credea de loc în democrație, dar credea sincer în naționalism, să aibă dela început încredere în naționalismul lui Cuza, dar era tot atât de firesc să aibă oroare de tendințile lui

democratice, susținând că ceiace el (Cuza) pretinde că este democratism, în realitate nu este decât o colosală minciună. Și totuș, fără această minciună, nu am fi putut avea legea rurală, iar fără legea rurală am fi avut revoluția în țară. Dar despre aceste mai târziu.

In vara anului 1859, Cuza a strâns în tabăra de la Florești (Prahova) amândouă oștirile celor două țări, inclusiv dorobanții și grănicerii. Concentrarea acestor de pe urmă au pricinuit turburări printre grăniceri. Atunci am auzit mai mulți dorobanți dând Domnului titulatura de *împarat*. Adevaratul scop al adunării oștirilor în această tabără a fost dorința lui Napoleon al III-lea să neliniștească Austria în privința Ardealului. Milițiile moldovenești și muntenești fură puse sub organizatori francezi și instruite în lagăr. Totodată, sub imboldul lui Napoleon al III-lea, se încheie o convenție între Cuza și generalul ungur Klapka, prin care acesta era autorizat să stabilească depozite de arme și de muniținni în țările noastre.

Evenimentul important însă între toate ale anului 1859 a fost războiul Italiei. Dacă Austria ar fi ieșit dintr'însul învingătoare, cu bună samă că, pentru multă vreme, nu ar fi fost nici Unire, nici confirmare de către Turcia a alegerii lui Cuza, ci că ar fi domnit în Principate un regim foarte asămănător acelui al ocupației austriace dela 1854 la 1858. Țara și-a dat atunci cu desăvârșire samă de importanța momentului pentru ea. Izbânda Franței însamna pentru noi viitor falnic, izbânda Austriei însamna viitor smerit și păcătos pentru neamul nostru. Și, Doamne, ce tare băteau atunci inimele acelor care-și dădeau sama de văjnicia acelui ceas. Doamne, ce izbuh-

nire de entuziasm după Magenta! Par'că văd încă pe mama alergând cu ziarul în mână pe balcon şi strigând grădinarului nostru francez:

— *Rubin! Les Autrichiens sont brossés à plate couture et les Français sont à Milan!* (Rubin! Austriacii sunt bătuţi măr şi Francezii au ajuns la Milano!)

Dar după Solferino, ce-o fost! Ştia acum toată ţara că Poarta va mai face ea greutăţi, va mai întârzia recunoaşterea lui Cuza pe vr'o câteva săptămâni, dar nu mai are ce să facă, este silită să-l recunoască.

Acea vară a petrecut-o tata la Focşani, în calitate de preşedinte al Comisiunii Centrale. Am fost şi eu cu mama acolo pe vr'o câteva zile. Pe vremea aceia, oraşul Focşăni avea apă cât se poate de rea şi tata, care ţinea foarte mult la calitatea apei ce o bea, îşi aducea apa dela Căiuţi, într'o balercă şi într'un număr de butelci. Am mai cunoscut încă pe cineva care făcea la feliu când mergea la Cameră, la Bucureşti. Era ruda noastră, Costache Rosetti-Teţcanu care o aducea dela Teţcani şi pleca înapoi acasă îndată ce provizia lui amerinţa să se sleiască.

Dela sesiunea Comisiunii Centrale în vara anului 1859 încolo, raporturile dintre tata şi Cuza au mers tot stricându-se. Măsurile succesive luate de el şi de Cogălniceanu nu puteau decât să nemulţumească adânc pe tata. Dacă el îşi însuşise cu însufleţire toate idealurile noastre naţionale, în schimb nu voia s'audă de democratism, de egalitate pentru toţi şi de suprimarea jurisdicţiunii uzurpate a stăpânilor de moşii asupra ţaranilor şi asupra slugilor din casă.

Guvernul era foarte slab, poporul deprins de veacuri cu o adevarată sclăvie, suferia totul în

tăcere. Funcționarii incapabili tremurau și ei înaintea puterii boerești, nu îndrăzniau de obiceiu să i se pue de pricină și când, cum însuș Cogălniceanu se plânsese Camerei, acei slujbași voiră să-și facă datoria și să execute cu forța ordinele guvernului, fură luați în râs și chiar maltratați. Erau stăpâni de slugi și de moșii care, când întindeau pe o slugă sau pe un țaran jos ca să-l bată, aveau grijă să strige:

— Respectați circulara ministrului, măi! Nu vă atingeți de circulara ministrului.

Ceiace voia să zică că se așaza circulara lui Cogălniceanu mai sus decât locul unde loviau vergile sau biciul. Iar astăzi, după mai bune de șăsezeci de ani trecuți dela circulările lui Cogălniceanu, dacă de mult nu mai bat boierii, bat jandarmii, suprefecții, poliția și *justiția* de zvântă, mai crud decât băteau altădată vatajii boierilor și aceasta în plin regim liberal!

CAPITOLUL VI

Călătoriile noastre la Viena şi Italia

—▬—

In vara anului 1860 sanatatea tatei ne-a silit să plecăm la Viena. S'a ales calea prin Ardeal şi am plecat dela Căiuţi în două trăsuri şi două braşovence. Una din cele două trăsuri era cupeaoa mamei şi cealaltă un vehicul monumental care merită o descriere specială. Inchipuiţi-vă un feliu de diligenţă închisă, având pe lângă obloane cu geamuri, alte geamuri în dreapta şi stânga fiecărui oblon. Dinapoi era un feliu de divan pe care puteau şădea comod trei persoane mari, iar în faţa acestui sediu, erau două scaune largi, despărţite unul de altul printr'un feliu de coridor încrucişat prin care pătrundeai spre fundul trăsurii.

Pe fiecare din aceste scaune puteau şădea câte două persoane, una cu faţa spre scaunul de dinapoi şi cealaltă cu faţa spre capătul de dinainte a trăsurii; bine înţeles că o spetează căptuşită despărţia pe ambii călători. La un pas spre capătul trăsurii dela aceste două scaune, tavanul se lasa mai jos caşi podeaua, formând, sub capră, un feliu de boltă prin care se prelungea coridorul despre care am vorbit. formând două încăperi, fiecare având uşa ei, una din acele încăperi cuprindea

un clozet cu toate cele trebuitoare, iar cealaltă o camară pentru provizii. Capra trăsurii era destul de largă pentru a primi încă doi călători pe lângă vezeteu, iar dinapoia ei era un scaun pe care puteau sădea alți doi inși. Pe coperișul trăsurii, încunjurat de un feliu de gratie, încăpea o mulțime de cufere și de alt bagaj. La acest vehicul de fabricațiune engleză, erau înhamați doisprezece cai de poștă care, prin micimea și pipernicia lor alcătuiau un contrast din cele mai comice cu *hardughia* ce o duceau. Tata ni spunea în această trăsură se lejinise, la 1821 familia hatmanului în Bucovina.

Și în acest echipaj, bine aprovizionați cu mâncare, am plecat într'o frumoasă dimineață de Iulie spre Viena, șăsă persoane mari: mama, guvernanta surorilor mele, Berta Luiz, camerista mamei, Carolina, camardinerul tatei, Albert, Ileana, manca fratelui meu Alexandru și cinci copii: eu, surorile mele Ana și Maria și frații mei, Lascar și Alexandru.

Plecați de dimineață, am făcut popasul de amiază la Poiana Sarată, la popa Ioniță Beloiu, după ce trecusem prin vama austriacă fără nici o greutate, diferitele formalități fiind cu desăvârșire simplificate pentru tata. Pe la ceasurile patru am plecat iar înainte, cai mocănești din Poiana Sarată înlocuind caii de poștă dela trăsura cea mare și am intrat în frumosul defileu al Oituzului. Când ne apropiam de sfârșitul lui, aproape de piciorul Maghiarușului, se rupe o osie dela Arca lui Noe, cum o numia mama și iaca-ne opriți în drum. S'a trimes atunci unul din mocanii dela Poiana Sarată la Bretcu, la *polgar meșterul* (primarele) de acolo, spre a-l ruga să ni trimată un fierar bun cu instrumentele necesare și cu foi

pentru a direge osia stricată. După plecarea mocanului, ne-am pus la masă şi am mâncat din îmbielşugatele provizii ce le adusesem cu noi. Iar după mâncare, deoarece înoptase şi ajutorul aşteptat dela Breţcu nu putea să sosească decât după vr'o două ceasuri, am fost culcaţi, noi copiii în trăsura cea mare şi nu ne-am mai trezit decât în ziuă, la Breţcu, tot în trăsură, în curtea lui *polgar meşter*. După culcarea noastră sosise fierarul cu ajutoarele, cu foile şi cu instrumentele lui, însoţit de însuşi polgarmeşterul şi reparaţia fusese terminată înainte de ziuă, suisem şi scoborîsem prevalurile Maghiarului şi, ajunşi în Breţcu, trăsesem la locuinţa primarului. Am plecat încă de dimineaţă cu cai tocmiţi în Breţcu şi seara ajungeam în Braşov unde trăgeam la otelul No. 1, atunci şi încă multă vreme după aceia, cel mai bun din Braşov. In Braşov am stat două zile pentru ca tata să poată apuca cu desăvârşire liberă diligenţa făcând serviciul între Braşov şi Sibiu, spre a o putea închiria întreagă.

Acea diligenţă avea forma unui mic vagon de cale ferată şi scaunele erau distribuite în acelaş feliu ca la compartimentele duble ale vagoanelor Offenheim de pe linia Iţcani-Roman, la deschiderea ei, în anul 1870. Ţin bine minte cum, când am ajuns la mijlocul coastei de vis-à-vis de Vlădeni conductorul a rugat pe tata să ni spue să ne dăm cu toţii jos afară de mama şi de el, căci suişul este greu, caii foarte osteniţi, iar trăsura cumplit de încarcată. Ne-am dat îndată jos cu toţii, mama cea dintâiu şi am mers aşa până în vârful dealului.

Seara am fost în Sibiu şi am tras la otelul Imparatul Roman, dar nu în localul de astăzi, care a fost clădit pe la sfârşitul veacului trecut, ci în

cel vechiu. De Sibiul de atunci ţin numai minte că m'a impresionat foarte mult prin curăţenia lui şi că am făcut prietenie mare cu un căpitan de husari care vorbia minunat româneşte şi locuia în acelaş otel.

După o zi sau două am plecat iarăş cu diligenţa spre Timişoara prin trecătoare cunoscută sub numele de *Porta Orientalis*, călătorind toată noaptea, schimbând bineînţeles caii la anumite releuri, iar în seara celei de a doua zi eram în Temişoara, dar nu-mi aduc aminte la care otel am tras. De dimineaţă, a doua zi, am fost cu tata la gară, pentru ca să-mi arăte drumul de fier, dar în realitate mi se pare că era nerăbdător să vadă şi el o cale ferată în plină fiinţă şi nu în icoană, căci până atunci el nu văzuse niciuna, ne mai ieşind din ţară, dela întoarcerea lui din Germania, la 1834, decât pentru a merge de două ori la Constantinopol (a doua oară ca exilat, la 1848). Nu ştiu care au fost impresiunile sale, dar eu am avut o mare desiluzie, văzând că drumul *de fier* se reducea la cele două şiruri înguste de fier pe care alunecau vagoanele. In aceiaş seară am plecat la Viena unde am ajuns în după amiaza celei a doua zi.

Am tras la otelul Goldene Lamm, unde trăgeau cei mai mulţi Români din lumea noastră. Chiar în seara aceia tata s'a întâlnit cu o veche cunoştinţă pe care era departe să s'aştepte s'o recunoască aici şi în situaţia în care a găsit-o.

Ne scoborîsem pentru a lua în restaurant masa de seară şi un chelner ne conducea spre masa ce se oprise pentru noi. Ajunşi la dânsa, mama se aşazase pe scaun şi spunea fiecăruia din noi unde să şază, dar tata rămânea în picioare, cu ochii aţintiţi asupra unei părechi care mânca la masa

vecină cu a noastră. La acea masă stăteau o doamnă de vrîstă matură, voluminoasă, cu obrazul vânăt de diresuri, iar în faţa ei un domn nalt şi spătos, oacheş la faţă, cu păr negru creţ, cu musteţi şi barbişă à la Napoleon al III-lea, îmbracat în haine strâmte ungureşti, de postav negru, cusute cu şireturi negre şi ele, şi cu ciubote negre husăreşti.

Văzând că tata tot nu s'aşază la masă, mama îl întrebă pe româneşte:

— Da de ce nu şăzi? Cunoşti poate pe vecinii noştri?

Iar tata răspunse:

— Nu mă'nşăl, îi Porcuşorul! Nu-l recunoşti?

— Aşa mi se pare şi mie, răspunse mama după ce aruncă o ochire asupra părechei care capatase astfeliu bagarea de samă a tatei, dar şăzi căci lumea începe a se uita la tine.

Tata se puse jos, dar fără a înceta să se uite la părechea vecină.

Aceasta însă, după ce doamna matură zisese câteva cuvinte într'o limbă străină, se sculă dela masă deşi i se aducea tocmai atunci friptura şi, zicând câteva cuvinte chelnerului, ieşi din restaurant.

— Cine este părechea care chiar acuma s'a sculat dela masa de alături, întrebă tata pe chelnerul care ni aducea supa?

— *Dar Herr Baron von Porkovitzki und die Frau Baronin*, răspunse chelnerul, *reiche ungarische Herrschaften aus Ungarn welche auch grosse Güter in Galizien bezitzen.* (Domnul baron de Porkovitzki şi Doamna barones ă, boieri bogaţi din Ungaria care stăpânesc moşii mari şi în Galiţia.

Noi, copiii, nu înţelesesem nimica la în-

treagă această scenă, căci nu auzisem pe părinții noștri pomenind până atunci de Porcușorul. După ce ne-am sculat dela masă, tata s'a dus la biuroul otelului ca să mai capete informațiuni despre părechea în chestiune și acolo i s'a spus că domnul baron și doamna baroneasă, ieșind dela restaurant și-au cerut socoteala, și-au făcut bagajele și plecase cu câteva minute mai înainte, dispunând ca orice corespondență pentru ei să li se trimată la unul din castelurile lor din Galiția. Altă informație decât acele capatate dela chelner, la masă, tata nu putu să capete decât acea că domnul baron părea foarte tulburat. Mulți ani după această întâmplare, mama mi-a povestit întreaga istorie a lui Porcușorul, alias Porkovitzki.

El era fiul unei foarte frumoase țigance dela Bohotin, foarte apreciată atât pentru frumuseță cât și pentru meșteria în arta de freca picioarele la tot tineretul care frecventa Bohotinul în timpul alcătuirii Regulamentului Organic și mai târziu. Acea țigancă născuse, nu se știa cu ajutorul cui, o frumuseță de băiet. Era țiganașul așa de frumos în cât mătușele mele, surorile tatei, adesa puneau să-l spele, să-l îmbrace curat și să se joace cu dânsul. Pe vremea cireșilor, îi spânzurau de urechi cireși coapte bine, nedându-i voie să le mănânce până nu li făcea pe voie repetând cuvinte și fraze ce i le spuneau. Cu vremea micul danciu crescu și, la vrâsta de zece sau doisprezece ani, fiind foarte voinic și deosebit de deștept fu ridicat la rangul de băiet la bufet, adică pus să învețe cum se spală farfuriile și cum se curăță tacâmurile și mai ales, cum se mănâncă palme dela sofragiu și dela feciorii de sub acesta. Dar

dacă se făcea din ce în ce mai nalt, mai voinic şi mai frumos, devenia şi din zi în zi mai murdar, astfeliu că porecla de Porcuşoru, câştigată de el în cea mai fragedă copilărie, îi fu menţinută şi în adolescenţă şi în prima tinereţă. Dar era cât se poate de deştept. Moşu-meu Lascar având prilej să-şi dee samă de această deşteptăciune, găsi că ar fi pacat să nu servească decât la spalarea blidurilor şi la curăţirea argintăriei şi, luându-l dela bufet, după trei ani de slujbă în acel departament, îl dădu la canţeleria moşiei, însărcinând pe întâiul logofăt să-l înveţe carte, iar până ce va şti a ceti şi a scrie, să ţie curăţenia în canţelerie şi să facă comisioanele logofătului. Intr'un an, Porcuşorul cetia perfect slova tipărită şi acea scrisă şi scria destul de distinct, iar în mai puţin de alţi doi putea să fie întrebuinţat la scrierea oricăror *izvoade*, sau scrisori şi ştia să socotească minunat. Era atunci de vr'o nouăsprezece ani şi începea să-i placă sexul frumos; avea un succes cu totul deosebit pe lângă ţigăncuşele din curte şi de afară de curte şi chiar pe lângă ţărăncuţe. Voind să mai ajute prin daruri acestui succes, izbuti să înşele vr'o doi ţarani chiaburi la socoteală, însuşindu-şi astfeliu câţiva irmilici cu care cumpără din târguşor, din Răducăneni, mărgele, cordele şi cofeturi. Dar ţaranii cei înşalaţi, cărora socoteala nu li se păruse curată, o făcură din nou cu ajutorul unor Jîdovi din târg, tocmai din acei care vânduse Porcuşorului marfă care să-l facă plăcut fetelor. Ţaranii înşalaţi se grăbiră să se înfăţoşeze la canţelaria moşiei cu socoteala prefăcută pe curat şi vatavul Anton Scheletti nu întârziese să înţeleagă cum stăteau trebile. Luat viguros în palme, ţiganaşul îşi mărturisi greşala. Fu închis

în beciu până la sosirea moşului meu Mitică care se afla la Ieşi, spre a hotărî asupra soartei sale. Nu ştiu cum, izbuti să fugă şi să caute adăpost în Ieşi, dar nu întârzie să fie prins de nazîrie şi predat în lanţuri stăpânului său. Moşu-meu Lascar care trăise în străinatate mai mulţi ani decât fraţii săi, luând acolo obiceiuri mai europeneşti decât aceştia, îl scăpă de coarne, dar nu-l putu scapa de o ţapănă bataie şi de degradare de iznoavă la slujba de curăţitor de bliduri. Dar după trei luni, ţiganaşul ne mai putând suferi situaţia umilitoare în care se afla, dispăru din nou şi, de astădată, fără să i se mai poată da de urmă.

Tata şi mama au făcut ceva mai târziu, tot la Viena, cunoştinţa unui principe Iablonovski, un bogat proprietar galiţian şi a fiicelor sale, din care una era de o deosebită frumuseţă şi cu care se întâlniau des. Luându-se în vorbă odată despre Porkovitzki, principele li istorisi că acest ţigan câştigase într'adevăr iubirea unei doamne ungare de vrîstă matură, care, poseda în acelaş ţinut ca principele, mai multe moşii frumoase, moştenite de ea dela o mătuşă bătrână. Intrat întâiu ca servitor în slujba doamnei în chestiune, îi scapase viaţa cu prilejul unei spargeri încercate de nişte hoţi în castelul în care doamna avea adunată o mare sumă de bani, ucisese doi din hoţi şi pusese pe ceilalţi pe fugă. Doamna care-l iubia din cauza frumuseţii sale încă înainte de această faptă vitejască, nu numai că se căsători cu el, dar prin stăruinţi şi bani, izbutise să-i procure titlul de baron. In Galiţia nu ştia nimene ceva despre originea lui Porkovitzki şi principele Iablonovski făcea mult haz despre cele ce i le povestise părinţii mei despre acea origine şi despre pîcîleala curţii împărăteşti care conferise unui

rob țigan fugit dela stăpâni titlul de baron. În cât privește doamna ungară ea era considerată ca pe trei sferturi nebună. De atunci n'am mai auzit nimica despre Porcușorul-Porkovitzki.

Pe la mijlocul lunii următoare, August, am părăsit otelul pentru un apartament în Palatul Lubomirski, pe Mölkerbastei, nu departe de Burg, un cartier care acuma este cu desăvârșire demolit și reconstruit. Sub ferestrele noastre se întindeau o parte din faimoasele bastioane ale Vienei, cărora li s'a datorit rezistența biruitoare opusă de două ori de Vienezi urgiei turcești.

Puțin timp după ce am ocupat apartamentul nostru, m'am găsit în stare să cetesc și imediat m'am pus pe cetit Robinson Crusoé, pe care nu l'am lasat din mână până ce nu am cetit cea de pe urmă linie și de atunci nu m'a mai părăsit patima cetirii.

Mi s'a luat tot atunci ca profesor un Würtemberghez, numit Maximilian Wagner, vorbind frantuzește ca un francez, barbat de meserie, dar betiv și brutal care a fost congediat după puține săptămâni. A fost înlocuit printr'un elvețian din Valais, numit Veuthey, catolic fervent și supărăcios care mă punea să copiez verbe toate ziua.

Guvernanta surorilor mele, Bertha Lutz, se îndrăgostise de un cofetar polon și se căsătorise cu el în primavară. Părinții mei angajară în locul ei o Unguroancă foarte urîtă, numită domnișoara Amelia Endrödy, despre care va fi mai pe larg vorba mai jos.

După nașterea surorii mele Zoe, în Octomvre 1861, tata și mama au frecventat mai cu deosebire cercurile diplomatice: soția ambasadorului turcesc, principele Callimachi, născută Cantacuzino Pașcanu, era ruda amândurora și-i pre-

zentase pretutindeni. Mama se legase cu deosebire cu doamna Dué, soţia ministrului Suediei şi cu ducesa de Grammont, născută Mac Kinnon, acea a ambasadorului francez, cu care a ramas mulţi ani în corespondenţă.

Se afla tot atunci la Viena şi venia des să ne vadă fostul caimacam Vogoridi. Relaţiile lui cu tata fusese mai mult decât reci în timpul căimăcămiei sale, dar la Viena, venia des să ne vadă şi mai ales să şadă la masă. A murit puţin mai în urmă, răpus de o boală de cord. Era un barbat de statură înaltă şi frumos la faţă, pacat numai că avea un cap ţuguiet, dar fesul, ce nu-l scotia nici odată, masca perfect acest cusur.

Mancii fratelui meu Alecu îi era cumplit de urît la Viena; biata ţarancă dela Boiştea se usca de dorul de ţară şi de urît, neputând vorbi decât cu părinţii noştri şi cu noi: mama se temea că nu o va mai putea ţinea. Dar într'o zi, pe la sfârşitul iernei, când începuse să cunoască drumul la Prater, iaca că se întoarce acasă Ileana veselă şi cu totul transfigurată şi, intrând în camera mamei, îi strigă de pe prag:

— Domniţă! Am vorbit cu oameni!

Purta costumul ţărănesc şi, la Prater, o descoperise nişte soldaţi dintr'un regiment din Ardeal care se pusese îndată la taifas cu dânsa şi o ţinuse de urît. De atunci nu s'a mai plâns de urît, căci ştia unde să găsască leacul.

Spre marea mea bucurie am plecat, prin Maiu sau prin Iunie, acasă, tata rămânând să facă o cură la Halle. De astădată am luat calea Dunărei, suindu-ne pe un vapor la Aspernbrücke, iar la Budapesta mutându-ne pe altul, mai mare, care ne-a adus până la Galaţi. De acolo am venit la Căiuţi cu nişte birji jîdoveşti.

Cu mare plăcere găsitu-m'am iar în colțul meu mult iubit, căci de atunci nu mă simțiam atât de bine și în loc atât de iubit ca în valea mea frumoasă.

Și foarte mi-a părut rău când, după o ședere de mai puțin de un an și jumătate, am plecat, în toamna anului 1863, în Italia. Plecarea noastră a fost pricinuită de starea mamei care fusese foarte afectată de pierderea fratelui meu mai mic, Lascar. Acesta, deși extraordinar de robust, se resimțise totdeauna de o pneumonie ce o capatase ca sugar și din care scăpase numai cu mare greu. Mama fusese făcută atentă asupra primejdiei ce răcelile în genere o prezentau pentru el și îl îngrijia cu deosebire. Totuș, la sfârșitul iernii 1862—1863, căpătă o nouă pneumonie și, cu toată îngrijirea de zi și de noapte a mamei și de silințile medicului nostru, Collin, muri după o lungă agonie, căci precum am arătat era excepțional de viguros. Mama care, în urma îngrijirilor necontenite de atâția ani își legase inima de dânsul poate mai mult încă decât de noi ceilalți, a fost cuprinsă de o mare durere care amerința să înriureze chiar asupra sănătății sale atât de puternice. Se hotărî să mergem în Italia pe mai mulți ani, iar tata să rămîe dintăiu în țară (era deputat de Fălciu) și să vie din când în când să petreacă câteva săptămâni sau câteva luni cu noi. Pornirăm spre a merge la Napoli unde mama doria să se stabilească.

Iar am plecat cu trăsurile, dar de astă dată cu cai de poștă și spre Galați. Am mas la Mărășești, la Costinu Catargiu, moșul mamei, unde ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri care își schimba garnizoana, dela Iești la București. Aproape toți ofițerii regimentului fără ex-

cepţie au luat masa cu noi în acea casă renumită pentru ospitalitatea ei, într'adevăr patriarcală. In acea zi, sara târziu, am plecat la Galaţi, unde am ajuns a doua zi şi ne-am îmbarcat îndată pe un vapor al Lloydului Austriac, cu care am mers până la Turnu Severin, iar deacolo, apele fiind mici, am debarcat şi am mers cu trăsuri pregătite de societatea austriacă de vapoare până la o staţie din Banat a cărei nume nu mi-l mai amintesc. Acolo ne-am suit pe alt vapor, mai mic, care ne-a dus la Baziaş, unde am luat calea ferată care ne-a dus la Viena, unde ne-am oprit câteva zile.

Dela Viena am mers prin Stiria, Carintia şi Carniola la Milano, percurgând nişte peisagii de munte splendide, din care unele au ramas înfipte până astăzi în memoria mea şi, lungind coasta lacurilor intaliene, am ajuns la Milano. De mai bine de şăizeci de ani n'am mai fost în această veche capitală a Lombardiei, dar şi acuma am dinaintea ochilor perspectiva grandioasă a domului său splendid.

Dela Milano, străbătând toată Lombardia de-acurmezişul ei, am mers la Genova unde, după o scurtă oprire, ne-am îmbarcat pe un vapor italian pentru Napoli. Acolo am stat vr'o zece zile, mama căutând în acest timp casă de locuit, dar fără ca să găsască ceiace doria. Pe vapor făcuse cunoştinţă cu un principe di Fiumesalato San Cataldo, un nume mare din Sicilia şi cu soţia lui, o contesă Hauke din Polonia. La Napoli ne scoborîsem la acelaş otel şi-i vedeam zilnic. Ei văzând că mama nu găseşte la Napoli o casă care să-i convie, o sfătuiră să meargă să s'aşeze la Palermo, unde ziceau că ar găsi mai degrabă ceiace caută. Mama s'a lasat convinsă şi iată-ne plecaţi la Palermo. Aici erau

case destule, un *palazzo* lângă celalalt, dar toate mirosind a mucegaiu de departe şi unul mai trist decât celalalt. După trei sau patru zile petrecute în vizite la rudele principelui de San Cataldo, către care el ne aprovizionase cu scrisori de recomandaţie, mama s'a plictisit şi am plecat la Florenţa, unde era aşazat moşu-meu Mitică, fratele mai mic al tatei. Imi aduc bine aminte de această călătorie, căci marea era grea şi nu am încetat un moment să fiu bolnav, dela Palermo până la Livorno, iar vaporul pe care ne îmbarcasem, *Mongibello*, al unei societăţi italiene, era cât se poate de murdar şi de lipsit de ordine şi de comfort. Ajunşi la Florenţa, am tras la otelul de *Nord*, pe piaţa Santa Maria Novella, dar în curând mama a găsit un apartament foarte încăpător şi frumos, în via Cavour, într'o casă a banchierului Fenzi.

La Florenţa mi s'au luat o mulţime de profesori: de limba greacă clasică şi modernă, de franceză, de latină, de piano, de desemn, pe lângă lecţiile de limbă germană, de istorie şi de geografie ce mi le dădea domnişoara Endrödy, guvernanta surorilor mele. Profesorul meu de elină era un tânăr grec, numit Othon Fredericks, fiu de Bavarez venit în Grecia cu regele Othon, dar acuma mai Grec decât Grecii cei mai grecizanţi. Ca întreaga Elada hrănia o ură de moarte împotriva lui Edmond About, pentru că acesta scrisese *La Grèce Contemporaine* şi *La Roi des Montagnes*, două cărţi pline de spirit, dar în care îşi batea joc de Greci în chip destul de crud. Caşi toţi studenţii greci de pe acea vreme, Othon Fredericks avea un câne căruia îi dăduse numele de About şi căruia îi tăiese coada în

semn de dispreț și spre a răzbuna onoarea Greciei terfelită de About.

Lovitura de stat a lui Cuza și perpectiva legii rurale ne-au adus înapoi în țară după o absență de numai șăpte luni. Tata, căruia îi era mare dor de noi, se grăbi să se folosească de nesiguranța răspândită în cercurile marei proprietăți prin reformele lui Cuza pentru a ne aduce înapoi în țară. Dealtmintrelea mi se pare că nici mamei nu-i păru rău să se întoarcă acasă la dânsa, căci am văzut-o veselă la ideia întoarcerii în țară.

Am făcut atunci o călătorie din cele mai frumoase. Am mers cu calea ferată la Livorno și de acolo, cu un vapor al Mesageriilor Maritime franceze, la Messina, oprindu-ne câteva ceasuri la Civita Vecchia și la Napoli. La Messina ne-am mutat pe alt vapor al Mesageriilor Maritime, mai mare, pe care făcând încunjurul Peloponezului, ne-am oprit câteva ceasuri la Pireu, iar de acolo, tăind curmezișprin Arhipelag, am mers la Constantinopol unde ne-am oprit trei zile. Am vizitat împreună cu mama tot ce se putea vizita într'un timp atât de scurt, petreceam însă noptile pe vaporul *Gange*, care ne adusese dela Messina. Tocmai în ziua plecării la Galați, mutatune-am pe alt vapor mai mic, tot al Mesageriilor franceze, pe care am străbătut Marea Neagră în condițiuni excelente. Dela Galați la Căiuți am făcut iar călătoria cu birje jîdovești, oprindu-ne la Tecuciu, unde am mas la una *mama Smaranda Doftoroaia*, o protejată a tatei care exercita profesiunea de medic, fără să fi făcut vr'odată studii medicale, dar opera zicea lumea, curi miraculoase și avea necontenit procese cu doftorii cărora li facea o concurență din cele mai aprigi, iar ei o dădeau în judecată pentru exercițiu ilegal al medicinii.

CAPITOLUL VII

Din Domnia lui Cuza

Cuza era nu numai un barbat cu minte excepţional de ageră, dar firea îl mai înzestrase cu mari însuşiri de barbat de stat. Era foarte simpatic, ştia să se facă popular şi iubit şi să păstreze iubirea acelor cu care se găsia în contact. Avea un caracter; pe cât de franc şi de deschis îl poate avea un conducător de oameni, era stăpân pe darul de a şti şi de a putea să se hotărască răpede şi să se ţie de hotărîrea luată, care dealtmintrelea era aproape totdeauna cea bună. Absolut neînfricat, avea pentru primejdie cel mai desăvârşit dispreţ. Era prieten bun şi credincios, cu totul lipsit de fudulie şi de fumuri; vechilor prieteni, ramaşi în situaţiunile cele mai umile, li arata aceleaşi atenţiuni ca înainte de Domnie; avea oroare de pompă şi de ceremonial. Din nenorocire era cinic şi nu avuse parte de creştere în adevaratul sens al acestui cuvânt. Adică dacă ştia, ca aproape toţi boierii de atunci, să se poarte foarte bine într'un salon, nu fusese învaţat să-şi stăpânească patimele, poftele şi aplecările firesti. Dacă Cuza ar fi avut parte de o asemene creştere îngrijită, ar fi fost un barbat cu totul excepţional.

Dar de unde să fi luat el atare creştere? Dela ţiganii părinteşti? Căci, afară de prea puţine excepţiuni, dela mâna ţiganilor şi a ţigancelor, în vremea copilăriei lui Cuza, primiau copiii boierilor întâia lor creştere. Cu totul mic era acei copii care erau crescuţi de străini culţi, în stare să li dee o educaţiune în accepţiunea ce o dăm astăzi acestui cuvânt, iar părinţii primului Domn al Principatelor Unite, erau departe de a dispune de mijloace îndestulătoare pentru a creşte astfeliu pe copiii lor. Ei erau oameni de treabă, care se vede că inculcară fiului lor principii de cinste personală, dar nu dispuneau, ei înşişi, nici de creştere îngrijită nici de cultură nici de mijloace însamnate. Am avut norocul ca natura să înzestreze pe Cuza cu o fire care avea parte de multe instincte frumoase, cu o minte excepţional de deschisă, cu avânturi generoase şi cu rari aptitudini pentru conducerea oamenilor. Dar, în schimb, ea a făcut dintr'însul un barbat care prin cinismul ce-l arata în unele privinţi, prin robirea către poftele şi slăbăciunile sale, nu era, ca cea mai mare parte din membrii de atunci ai boierimii noastre, decât un copil al naturii.

Nici în casa părinţască, nici în pensionatul lui Cuénin, care era mult mai bun decât s'ar putea crede, nici la Paris, unde a trăit câţiva ani, mai mult petrecând decât învăţând, n'a avut el unde să înveţe să-şi stăpâncască instinctele şi poftele şi să se desfacă de unele obiceiuri care, mai ales după ce a urcat treptele scaunului domnesc, înfăţoşau un contrast izbitor cu situaţia la care ajunsese.

Incă înainte de Domnie avea reputaţia *unui stâlp de cafenele* şi a unui *craiu*. Căsătorit încă de tânăr cu Elena Rosetti-Solescu, o rudă depar-

tată a noastră, găsise în ea toate virtuţile care fac podoaba unei femei, afară de inteligenţă şi marea ei afecţiune pentru el o făcea să treacă peste purtarea lui, arătând în această privinţă o surprinzătoare lipsă de demnitate care îl încuraja să urmeze pe calea apucată.

Îi plăcea mult sexul frumos, avusese înainte de Domnie, legături cu câteva femei mai uşuratece din societate, dar li prefera profesionalele. Era lucru obşteşte cunoscut că-şi petrecea noptile în localurile de petrecere din Ieşi şi din Galaţi. Îndată după ce se urcă pe scaunul domnesc, nu lipsiră femei interesate din societatea mare care să brigheze situaţia de *amantă oficială a Domnului*, s'au văzut chiar, spre marele scandal al întregii lumi ieşene, două surori dând o luptă aprigă pentru favoarea lui, a doua soră suplantând în rolul de amantă în titlu, pe cea dintăiu. Amorurile de care Cuza a avut parte au fost dealtmintrelea toate venale, cel mai interesat şi tot odată cel mai lipsit de credinţă fiind acel care a ţinut aproape tot timpul Domniei şi chiar după căderea, cu acea care îl făcuse să creadă că copiii altuia sunt copiii lui.

Cunoscută este, mulţămit lipsii de demnitate a Doamnei, care s'a pretat acestei comedii, adoptarea a doi copii din care unul fusese, dragă Doamne, găsit cu prilejul inundării unui cartier popular din Bucureşti. Se ştie că părechea domnească a înfiet atunci, nu copiii lui Cuza şi ai amantei sale (care nu existau), ci acei ai zisei amante cu Librecht, inspectorul general al poştelor şi telegrafelor, favoritul Domnului.

Legăturile sale cu amanta în titlu nu-l împiedecau dealtmintrelea nici pe el să frecventeze toate femeile uşoare din Bucureşti şi chiar să le

aducă la palatul domnesc care, în această privință, devenise un loc rău faimat. Lipsa lui de creștere se mai manifesta adesa prin zeflemelele și glumele de prost gust ce și le permitea cu creaturi având interes să i le permită. In vremea în care Dimitrie Sturdza era secretarul său și locuia la palat, nu pierdea nici un prilej pentru a-și bate joc de nepasarea ce tânărul boier îl arata către sexul frumos, trimețându-i, ca să-l aștepte în camera de culcare, femei în *deshabillé*. S'a întâmplat chiar că secretarul venind într'o zi în cabinetul Domnului ca să lucreze cu el, l'a găsit ținând pe genunchi o fată cu totul desbracată ale cărei frumuseți Domnul voia ca Sturdza să le admire în chip amărunțit, ceiace i-a atras un răspuns pe cât de verde pe atât de indignat. Dar societatea lui obișnuită era din nenorocire alcătuită din oameni cu totul deosebiți de Dimitrie Sturdza: împrejuru-i mișuna o camarilă de creaturi cu moravuri la feliu ca ale stăpânului, din care prea puțini îi erau credincioși, iar și mai puțini aveau pentru bun acelaș dispreț ca el.

Această camarilă era alcătuită din amanta în titlu cu unele neamuri, din Neculai Docan un văr al lui Cuza, din Librecht, aventurier belgian sau luxemburghez, devenit favoritul și factotumul său, din care făcuse un director general al poștelor și telegrafelor și încă din alte câteva personagii de acelaș soiu. Printre intimi bucurându-se de mare trecere era și generalul doctor Davila, dar nu se vede ca acesta să se fi folosit de favoarea domnească pentru a se îmbogăți, căci a murit sarac. Trecerea lui Davila era foarte pozitiv datorită deosebitelor și marelor sale merite.

Cuza venise pe scaunul țării cu nume bine stabilit de judecător integru și de ocârmuitor drept

și vrednic: *oca lui Cuza* era vestită în amândouă țările. Apoi mai era cunoscut ca barbat de o deosebită energie, cum dovedise chipul în care știu se, în timpul ocupațiunii austriace dela 1854—1856, să reprime excesele și actele de indisciplină ale soldățimii austriace la Galați. Noul Domn fu îndată bine văzut de popor, care nu întârzie să simtă că pe scaunul țării de acuma are un prieten și un ocrotitor. In schimb abia fusese ales, și clasele privilegiate care îl alesese, căci numai ele alegeau (Moldova numarînd sub legea electorală a Convenției, numai vr'o mie șapte sute de alegători), dar care simțise că nu cu ele va merge noul Domn, începeau să-l trateze ca dușman. Și într'adevăr, el era de mai înainte hotărît să schimbe cu desăvârșire situația umilită și obijduită în care se afla țărănimea, adică masa națiunii, restituindu-i macar parte din drepturile ce i se cotropise și să silească clasele privilegiate ca și ele să iee parte la sarcinile publice.

Ar fi cu totul nedrept să se pretindă că starea țaranului era mai nenorocită pe moșiile administrate în regie de boierii cei mari: dimpotrivă, adevarat era tocmai contrarul. Stăpânii mici, și mai ales posesorii (arendașii) erau neasamanat mai împilatori, mai neîndurați decât boierii cei mari și vechilii lor, în administrația cărora intra îndeobște foarte multă neglijență și risipă, pe când la ceilalți nu se ierta nici macar un puiu de găină și prea adesa se mai pretindeau munci și dări peste cele legiuite, se întrebuințau prăjini și stânjăni mai lungi sau mai scurți după cum cerea nevoia momentului, apoi se abuza de groaznica stare de incultură a țaranului pentru a-l încarca la socoteli. Dar marea majoritate a boierilor mari, care într'adevăr nu abuza de niște

drepturi *ce nu erau specificate de Regulamentul Organic*, dar de fapt existau, ținea îndeobște cumplit la putința eventualei lor exercitări. Dacă nicăiure în Regulament nu se zice că stăpânul moșiei are dreptul să aducă la scara curții sau a cănțelariei sale pe vr'un țaran, să-l întindă jos, la pământ și să pue să-i aplice un număr de lovituri de biciu sau de nuiele mai mic sau mare, după placul lui, totuș acesta era un drept ce boierimea mare și mică aproape întreagă, îl exercita, de fapt, o parte dintr'însa într'adevăr cu oarecare discrețiune, dar la care ținea morțiș și-l privia ca ceva sacru și chiar binefăcător pentru țaran.

Cuza aparținea cu bună samă boierimii, familia lui era fără îndoială veche, ocupase funcțiuni de samă și era înrudită și încuscrită cu familiile cele mai mari, totuș ea nu făcea parte din acel număr prea restrâns de neamuri având pretenția să alcătuiască singure ceiace, la mijlocul veacului trecut, era privit ca alcătuind *aristocrația sau boierimea mare*. Aceasta era alcătuită dintr'un număr de vr'o treizeci de familii, parte de origină indigenă, parte de origine grecească, care, în cele două veacuri trecute, izbutind să monopolizeze slujbele cele înalte și puterea politică în țară adunase averi însamnate. Pentru cei mulți din membrii acestei *mari boierimi* Cuza nu era decât un *parvenit;* mulți dintr'înșii votase pentru el, dar acest vot fusese dat într'un moment de însuflețire patriotică, (de care în curând s'au căit) pentrucă nu se vedea cum să se ajungă altfeliu la Unire în opinia lor, deci noul Domn era lipsit de autoritate. In curând însă au putut constata că el este foarte hotărît să și-o impue.

Intăia cerere adresată de Cuza țării a atins un punct foarte simțitor al clasei privilegiate. Intemeindu-se pe starea de lipsă absolută a finanțelor țării, ministerul moldovenesc, care era prezidat de Vasile Sturdza, fostul caimacam din Căimăcămia de Trei, a cerut Camerei să voteze o contribuțiune de 5 milioane de lei asupra proprietății funciare. Până atunci boierimea era scutită de dări și proprietatea funciară nu era impusă. Domnul se bizuia, pentru a face această cerere, pe articolul 46 al Convenției, care hotăra egalitatea tuturor Românilor înaintea dărilor. Această contribuție fu votată în unanimitate, iarăș într'un moment de însuflețire, dar și acuma căința nu întârzie. Trecură luni fără ca să se poată încasa macar un ban, din pricină că proprietarii puneau feliu de feliu de bețe în roate pentru împiedecarea oricărei lucrări de constatare a cîtimii dării. Mai mult chiar, ministerul care promulgase legea relativă la darea în chestiune nu întârzie să fie dat în judecată, sub cuvânt că, contrar stipulațiunilor Convenției, legea aceasta fuse promulgată înainte ca Comisia Centrală să se fi pronunțat asupra ei.

Insă, în acel moment (30 Ianuar 1859) Comisia Centrală încă nici nu era constituită, iar propunerea de dare în judecată nu era altceva decât un *răsvot* în chestiunea dării, care numai mult mai târziu a putut să fie hotărîtă, sporind dușmănia între foștii privilegiați și Domn.

Și aici trebuie să amintesc că acea classă privilegiată era departe de a fi excluziv alcătuită din aristocrația de naștere, mare sau mică, a țării, dar că era dimpotrivă înecată în mulțimea *boieriților* făcuți, împotriva stipulațiunilor Regulamentului, în timpul guvernelor ce își

succedase dela 1834 încoace. Dacă tatei desființarea acestui privilegiu nu i-a fost pe plac, vătavul nostru de ogradă, *serdarul* Neculai Lefter, vechiului nostru, medelnicerul Manolache Oatu și vătavul dela Pralea, medelnicerul Iancu Popovici făceau de turbare clăbuci la gură, când denunțau *batjocura* ce li se făcea punându-i să plătească bir ca oricare *mojic de țaran* sau ca oricare *cioară de țigan.*

Comisia Centrală a fost în sfârșit alcătuită, dar această alcătuire de loc nu a contribuit la aducerea unei atmosfere de pace. Cum am arătat mai sus, tata a fost ales președintele ei și el acuma numai de simțiminte binevoitoare către Domn nu era însuflețit. După ce Comisia, cu foarte mare încetineală, și-a discutat și votat regulamentul interior, ea a început să discute proiectul de constituție și, cu acest prilej, spiritul ostil al dreptei față de Domn a izbuhnit pe față. În mesaj, Cuza atinsese număroase chestiuni relative la deosebite reforme menite să pue în acord legislația în ființă a țării cu hotărîrile Convenției. În proiectul de răspuns la acel mesaj, nu se face absolut nici o mențione despre reformele în chestiune, avându-se însă grijă a se aminti Domnului îndatorirea luată: *că va privi îndoita sa alegere numai ca o datorie, ca să nu fie altceva decât o verigă care să lege trecutul de aspirațiunile viitorului: Unirea țărilor române sub un Domn străin*". Și după ce proiectul apasa asupra primejdiei de desmembrare ce-l înfățoșa sistemul electiv, termina prin cuvintele: „*roagă pe Înălțimea Sa ca, fără a lasa să se piardă momentele favorabile, să facă a se ajunge la scopul dorit*".

Şi această politică era cu desăvârşire greşită, căci în acel moment era absolut cu neputinţă să se obţie dela Europa prinţul străin şi Unirea desăvârşită. Era exclus să se obţie prinţul străin căci, atunci nici Turcia nici Austria nici Rusia nu-l voiau şi nici Napoleon al III-lea nu vedea vr'un temeiu pentru a-i grăbi aducerea, fiind din parte-i foarte mulţămit cu Cuza. In realitate, insistenţa pusă de către o parte a Românilor ca să ceară principele străin, plictisiau numai în acel moment pe acele puteri care nu-i erau hotărît contrare, Napoleon al III-lea era foarte dispus să lucreze pentru o Unire mai perfectă, dar sub Cuza. Stăruindu-se de către o parte din Români a se cere imediata aducere a principelui străin, nu era altceva decât a pune piedeci demersurilor începute din prima zi la Constantinopol de către Negri, în înţelegere cu Domnul, pentru obţinerea unei Uniri mai perfecte. Pe de altă parte era firesc ca această insistenţă de a cere lui Cuza să-şi cedeze cât mai curând locul în care avea conştiinţă că poate aduce serviciile cele mai însamnate ţării, nu putea decât să-l jignească adânc şi să mărească hogaşul dintre el şi foştii privilegiaţi.

In urma înfrângerii Austriei în Italia, Poarta văzându-se izolată, nu putuse decât să recunoască în sfârşit, după nouă luni de amânări, îndoita alegere a lui Cuza, dar prin două firmane deosebite, iar vizita Domnitorului la Constantinopol nu avu loc decât în toamna anului 1860. La această primire au lipsit însă cu desăvârşire toate formele umilitoare care erau până atunci legate de ceremonie. Sultanul primi pe Domn în picioare şi făcu chiar câţiva paşi înaintea lui. Chipul în care se înfăptuia până atunci solemni-

tatea, sultanul şăzând pe tron, prosternarea Domnilor în faţa suzeranului, *sărutarea papucului*, apoi rămânerea lor în faţa lui cu mânile încrucişăte pe piept, ramaseră lucruri ale trecutului.

Circulările lui Cogălniceanu din toamna anului 1860 în Moldova au dus la culme nemulţămirea foştilor privilegiaţi. Mai ales acea adresată la 18 Novembre prefecţilor stârni o adevarată furtună împotriva lui. Imi aduc bine aminte de indignarea şi de mânia tatei şi a întregului nostru cerc de rude şi de prieteni, care nu conteniau cu acuzările împotriva Domnului şi a ministrului său pentrucă „aţâţă pe ţarani la răscoală şi vor să-i îndemne la fapte ca acele care s'au petrecut în Galiţia". Nu ştiam de loc atunci ce erau acele fapte care s'întâmplase în Galiţia şi când se întâmplase zisele fapte, dar afirmarea că Cuza şi Cogălniceanu voiau să împingă pe ţaranii noştri să comită grozăvii o auziam cel puţin de zece ori pe zi.

Şi, Doamne, frumoasă mi s'a părut mie acea circulară a lui Cogălniceanu, când vr'o cinci ani mai târziu, am dat din întâmplare peste dânsa. Reproduc parte din cuprinsul ei mai jos.

Camera Moldovei, sub cuvânt că ministerul, prin suspendarea şi exilul la Slatina a mitropoliului Moldovei, Sofronie Miclescu, a violat articolul 46 al Convenţiei, a votat în urma raportului făcut de Lascar Catargiu, darea în judecată a ministerului Cogălniceanu. Precum s'a dovedit mai târziu, suspendarea şi exilul acestui mitropolit a fost o pedeapsă din cale afară uşoară şi meritată pentru fapta săvârşită de el, care nu era nimica mai puţin decât o cerere de ajutor, adresată de el împaratului Rusiei, împotriva măsurilor foarte binecuvântate de altfe-

liu, luate de guvernul Moldovei pentru a aduce ordine în administrația averii eparhiilor și mănăstirilor chinovii ale Moldovei. Nu era deci precum se vede nimică mai puțin decât înaltă trădare, în urma căreia, de atunci și până la reîntoarcerea Basarabiei la patria-mamă, Rusia a găsit prilej să secvestreze, în folosul său, toate moșiile aflate între Prut și Nistru a ziselor așăzăminte bisericești ale Moldovei, cu întreg venitul lor.

Către acest temeiu s'au mai adăugit însă, alte capete de acuzație, care erau circulara din 18 Noemvre 1860, precum și faptul de a fi supus pe proprietari la contribuția către cutia sătească, acel de a fi făcut în fiecare sat câte o închisoare pe calea beilicului, înființarea de județe sătești și altele de acelaș feliu, în fine Cogălniceanu mai era acuzat că a calcat libertatea individuală punând să aresteze și dând în judecată pe președintele municipalității de Ieși, Balica.

Acestor capete de acuzație el a răspuns în cursul a trei ședințe, cuvintele sale cele mai de samă fiind acele rostite în ședința dela 11 Fevruar 1860, care ar trebui să fie înscrise în inima oricărui Român. La acuzațiile mai mărunte, cum erau: supunerea proprietarilor la contribuție către cutiile sătești: a răspuns că proprietarul face parte din comună, că cheltuielile cutiei sătești pentru facerea podurilor, plata *Monitorului*, salarul vornicului și al scriitorului erau mai mult în folosul proprietarului. In ce privește închisorile sătești, făcute de săteni pe calea beilicului, a zis, că bataia desființându-se, ea trebuie vrând nevrând înlocuită prin alt chip de a pedepsi delictele; iar dacă a înființat fără lege județele sătești, a făcut-o în scop de a scapa în sfârșit pe

ţaran de judecata proprietarului, prea adesa totodată judecător şi împricinat în cauză In fine, vorbind de arestarea şi darea în judecată a lui Balica, a zis:

„Am făcut-o fiindcă a fost necuviincios faţă cu ministrul ţării sale. Dar de ce nu protestaţi oare contra zilnicelor încălcări ale libertăţii individuale a ţaranilor, zilnic, încalcată nunumai de subprefect şi de jandarm, dar şi de gospodarii moşiilor, de vechilii şi de vatajii şi de feciorii boiereşti. Dacă merit un blam este că nu am întrebuinţat toată energia pentru ca articolul 46 din Convenţie să devie un adevăr nu numai pentru cei tari ci şi pentru cei slabi.

Dar principala greutate a acuzaţiei era îndreptată asupra vestitei circulări dela 18 Novembre 1860. Grigore Balş aruncase cuvintele:

„Vă îndemn să binevoiţi a ceti circulara d-lui Cogălniceanu către prefeţi, din ziua de 18 Noemvre, pe care circulară toată ţara a declarat-o de provocatoare, spre a vedea dacă viaţa şi proprietatea puteau să fie ocrotite sub ministerul domniei sale, după asemene provocări".

Reproduc aici părţile cele mai însemnate ale discursului lui Cogălniceanu. Ele mi-au făcut atunci o impresiune atât de adâncă, realitatea şi adevărul tabloului făcut de el a stării de lucruri dela ţară în acel moment mi s'a înfăţoşat în chip atât de drastic înaintea ochilor, în cât ţin ca cuvintele marelui Moldovan să nu lipsească din aceste *Amintiri*.. Aceste cuvinte pe mine, fiul uneia din căpeteniile privilegiaţilor, al unui adversar, înverşunat al abolirii *imediate* a privilegiilor, au avut darul să mă facă, de când le-am cetit pentru întâia oară la vrâsta de treisprezece ani, par-

tizanul însufleţit al ideilor şi al simţimintelor cuprinse într'însele.

„Vin acuma la circulara circulărilor, la faimoasa circulară din 18 Noemvre, care s'a numit circulara provocătoare. De mai nainte, Domnilor, vă spun şi vă declar cu toată francheţa, că sînt pentru îmbunătăţirea soartei ţaranilor, sînt pentru împroprietărirea lor. *In îmbunătăţirea soartei ţaranilor văd tot viitorul ţării mele, văd fondarea naţionalităţii române.* Câtă vreme ţaranii vor fi sub jug, cât vor fi ei consideraţi ca nişte maşine, bune de produs grâu şi popuşoi, *până când ei nu vor fi lipiţi către ţară prin drituri şi avere, până când într'un cuvânt ei nu vor fi cetăţeni, noi nu vom avea o naţie!* Cel de pe urmă cuvânt al Conventiei este fondarea naţionalităţii române şi, ca mijloc puternic întru aceasta, ea a ales, ea a prescris ridicarea claselor de jos! Articolul 46 nu zice, nu însemnează alta. Realizarea acestei misii, prescrisă guvernului lui Alexandru Ioan I, a fost visul meu, a fost obiectul întregii mele activităţi. Dar, d-lor, eu am voit ca să se creeze o aşa stare de lucruri, în cât cel de pe urmă ţaran să aibă cunoştinţa datoriilor şi a drepturilor sale! Am vrut ca, şi la noi, cel mai de pe urmă ţaran să poată zice ceiace zice fiecare Englez: *Dieu et mon droit!* Dumnezeu şi dreptul meu! Prin aceasta nu vătămăm nici un interes legiuit, dar contribuim la întărirea naţiei şi a ţării. O mai repet, *în cât timp ţaranul nu va avea conştiinţa drepturilor şi a conştiinţei sale către însuşi pământeni, cu greu o va avea către străini, în cât timp îl vom lasa în poziţia în care se găseşte astăzi-asuprit, bătut, tratat ca un dobitoc, nelegat către ţară prin nimică, ce sprijin vom putea avea dela dânsul în ora peri-*

colului, în ora în care va trebui să ni apărăm țara și naționalitatea? D-lor să fim bine siguri că, în câtă vreme țaranul nostru se va lasa să fie bătut de pământean, el se va lasa să fie bătut și de străin; ba chiar va putea deveni instrument de răzbunare în mâna străinului! Este timp dar, ca înaintea interesului privat, să gândim la interesul cel obștesc, ca înainte de a ne ocupa de moșiile cele mici ale noastre, să ne ocupăm de moșia cea mare, de România, cum făceau părinții noștri. *Chestia Orientului este plină de nori și de fulgere; trebuie să ne gândim serios, ca de acum să ne ferim de trăsnetul ce ne amenință! Insă cu ce să ne ferim? Socotim poate că și pe viitor trebuie să ne mărginim a primi pe cuceritorii noștri cu capetele pe tipsie, cum se zice în limba populară și, la ducerea lor, să-i întovărășim cu buchete de lăcrămioare? Socot că aceasta nu o mai voim. Ei bine, aceasta va fi în câtă vreme țaranii, greul poporului, nu vor avea interese vitale materiale, pentru a sări și a-și apara moșia în contra străinilor năvălitori. Domnilor, 2000 de boieri nu fac o nație.* Aceasta este un adevăr pe care nimene nu-l poate contesta..."

„...socotiți că o nație nu are trebuință pentru apararea drepturilor sale și de alte manifestații mai energice și mai unanime? Și socotiți că acestea le vom putea avea în câtă vreme țaranul nu va avea aceleași simțiri și aceleași interese pentru țară, întocmai caști clasele superioare?

„Eu, domnilor, ca să ajungem la aceasta, din toată inima m'am silit dar, aceia ce simțește boieriul pentru țara sa, să fac să simțască și țaranul; am căutat prin acelaș interes să leg și sucmanul și surtucul; ca și sub o haină și sub alta, să bată o singură inimă. Spre a ajunge la aceas-

ta, vă mărturisesc, d-lor, am avut îndrăzneala, prin circulările mele, de a vorbi ţaranilor de drepturile lor, de demnitatea lor de Români; li-am vorbit de gloria strămoşilor lor, de timpurile lui Ştefan cel Mare şi ale lui Mihai Viteazul, când şi ţaranul simţia că are o patrie şi alăturea cu boierul se bătea pentru apărarea ei!..."

„Vorbind ţaranilor de Convenţiune, de drepturi, de naţiune, prin acestea nu am înţeles să înjosesc ci să ridic o clasă... Nime nu va tăgădui că Convenţiunea este o întreagă revoluţiune în existenţa noastră naţională, politică şi socială, însă o revoluţiune de sus, o revoluţiune de pace, ce împiedecă pe acea de jos, acea de stradă.

„Eu ca ministru m-am văzut faţă în faţă cu două revoluţii: una de sus şi alta de jos. Am preferat pe cea de sus, am căutat să ridic simţul şi demnitatea ţaranilor; m-am silit să li insuflu încrederea în noauele instituţii, mai drepte pentru dânşii decât cele vechi. Neadormita mea îngrijire a fost ca să fac pe ţarani să creadă în ocârmuire; căci aveam şi am convicţia că în cât timp ţaranii vor avea încredere în guvern, încredere mai ales în Alexandru Ion I, revoluţiune de jos nu va fi. Revoluţia de jos nu va fi decât atunci când vom înăduşi, când nu vom îndeplini dorinţile ţării, drepturile ce Convenţiunea le încheieşlueşte claselor de jos.

„Atunci negreşit se va întâmpla ce se întâmplă cu vaporul, care dacă prea se comprimă, sparge maşina, am voit ca să funcţioneze şi să ni ducă ţara înainte.

(Declară că nu a înţeles, voind ridicarea ţaranilor la demnitatea de cetăţeni, să jignească pe boieri. Este şi el boier, urmaş de boier, vornic mare).

„Am atacat boierismul, nu boierii. Spiritul boieresc şi-a făcut timpul, el nu mai poate a se menţine sub regimul convenţional. Acest boierism carele, sub formele convenţionalismului, ţine a pastra în putere privilegiul regulamentar, l'am combătut toată viaţa mea. Boierii însă ca indivizi niciodată nu i-am atacat. Au nu sânt o mulţime din ei, care au fost, în 1856 şi 1857, în capul marii noastre mişcări naţionale? Au şi însuş în cea mare chestie socială, adică îmbunătăţirea saortei ţaranilor, nu sânt mulţi boieri cu numele cele mai strălucite care împărtăşesc ideile şi principiile mele? Chiar dintre funcţionarii şi miniştrii regimelor trecute nu sunt mulţi care au îmbrăţoşat cu sinceritate ideile secolului şi situaţiunea actuală? Pentruce acestora li-aş închide viitorul? N-am înţeles să atac pe nimeni îndeosebi; am lovit boierismul fiindcă el este lovit de secolul nostru..."

„...Nu d-lor, nu eu am provocat pe ţarani! Nu eu am făcut că astăzi sunt mai dârji decât înnainte; că astăzi nu rabdă atât de uşor împilarea şi lovirea ca în timpul Regulamentului. Cel ce li-a ridicat conştiinţa drepturilor şi a demnităţii lor este marele act european, carele a făcut şi pe ţaran să ieа parte la reprezentanţă în Adunările ad-hoc din 1857, act care luând pe acei ţarani, ce mai înainte nici nu îndrăzniau a se arata la poarta Curţii, i-au pus pe băncile Adunării, alăturea cu **Domnul Ştirbei**, cu Domnul Bibescu, alăturea cu toţi dumneavoastră şi au făcut ca votul ţaranului să aibă aceiaşi greutate ca votul stâlpilor ţării. I-a mai provocat şi ambasadorul Reginei Marei Britanii care, la deschiderea Adunării din 1857, a invitat pe deputaţii ţarani la ceaiu, întocmai caşi pe cel întâiu

boier şi, în faţa tuturora li-a zis: ‚Voi sunteţi adevăraţii reprezentanţi ai naţiunii române, voi reprezentaţi viitorul'.

„I-au mai întărîtat şi luptele dintre separatişti şi unionişti. I-au mai provocat rezultatul negativ ce l-au dobândit, în Adunarea dela 1857, cererile lor în privinţa boierescului! Ei care au iscălit cu noi toate dorinţile naţionale, când a venit timpul de a ne ocupa şi de cererile speciale, drept singur rezultat au capatat insulte dela această tribună, astfeliu că fiecare din bieţii deputaţi s'a întors pe la casele lor cu desnădejdea în inimă şi cu blăstămul pe buze şi nici macar în casele lor nu au fost liniştiţi. Pe unii i-au maltratat proprietarii pentrucă au îndrăznit a se tângui de soarta lor, pe alţii i-a tiranizat guvernul lui Vogoridi, care cu sila li-a luat până şi buletinele Adunării ad-hoc..."

„In sfârşit, spre a reveni la acuzările de provocare, au provocat pe ţarani o aşteptare de patru ani, cu toate că Convenţia zice că toţi Românii sunt egali înaintea legii, şi că se va proceda fără întârziere la îmbunătăţirea soartei ţaranilor. Iată, se apropie trei ani dela promulgarea Convenţiei.

„Ei bine! Eu nu fac întrebarea: care voce în aceşti trei ani s'a ridicat în favoarea ţaranilor? S-au votat în adevăr întinderea dărilor, întinderea recrutaţiei asupra tuturor claselor societăţii: însă pentrucă şi boierul şi proprietarul plăteşte bine, pentru aceasta uşuratu-s'a birul ţaranilor? Insă pentrucă şi feciorii foştilor privilegiaţi sunt supuşi la recrutaţie, pentru aceasta uşuratu-s'a ceva din sarcinile ţaranilor? Nu, îmbunătăţirea soartei ţaranilor până acuma nu s'a făcut şi prin urmare nu s'au precurmat nici

dreptele lor tânguiri. Așa dar nu eu am provocat pe țarani."

(Arătă starea de nemulțămire în care se afla țara când a fost chiemat la guvern, nemulțămirile claselor de sus și de jos: lăcustele, boala de vite, recoltele răle din trecut, îngrijirile răspândite în țară din cauza operațiilor statistice și a recensământului pentru recrutare, care se aplica pentru întâia oară, începuturi de răscoală la Botoșăni și la Covurluiu, țaranii strigând: *„Nu avem nimica de aparat: Dee soldați cei ce au moșii! Dee boierii!* (Arată cum a liniștit pe săteni).

„O cauză din nemulțămirile sătenilor erau obijduirile la care erau încă expuși din partea proprietarilor și mai ales a posesorilor greci.

„Dacă sunt mulți proprietari buni, nu pot nega că sunt și mulți proprietari și posesori răi, care, cu toate principiile Convenției, cu toate ordinele guvernului, maltratează pe țarani ca în timpul Regulamentului. Ba sunt chiar moșii unde însăși administrația nu poate răsbate. Jandarmii se leagă cot la cot subprefecții sunt siliți să încunjure moșia, în unele locuri însuși proprietatea guvernului nu se respectează, precum s'a întâmplat la o moșie din ținutul Romanului, unde proprietarul a secfestrat tărăboanțele, boii, căruțele unui antreprenor al departamentului lucrărilor publice. In agitația dar, care din ce în ce mai mult se întindea între săteni, măsura cea mai mare, mai salutară, era pe de o parte să stavilesc împilările, și pe de alta să ridic moralul țaranilor, să-i asigur despre viitor, să li insuflu încredere în ocârmuire și în Domnul Țării. Acesta a fost scopul circulării pe care d-l Balș a numit-o provocătoare. Cu ceva nepărtinire ea, din contra, s-ar putea numi împăcătoare".

Dă cetire circulării ministerului de interne al Moldovei No. 17025 din 18 Noemvre 1860.

Prin această circulară se recomandă prefecților să aducă la cunoștința țaranilor că îmbunătățirea soartei lor, închezeșluită prin articolul 46 al Conveției urmează să se facă în curând în chipul legiuit, iar până atunci să privegheze pentru ca ei să nu fie obijduiți peste prevederile legii de față.

„Pe cât ei sunt îndatoriți a îndeplini legiuitele lor îndatoriri către proprietate, pe atâta și proprietarii, posesorii și vechilii trebuie a fi mărginiți de a nu obijdui pe săteni peste legiuitul pont.

„Orice asupriri și mai ales bătăile să contenească, și să știi cu deplin, d-le prefect, că ocârmuirea este hotărîtă a pedepsi cu cea mai mare asprime pe oricine, fie slujbaș, fie particular, care în viitor ar îndrăzni a obijdui pe țarani.

„Fii aspru către cei nătângi și răi, dar apără pe cei blânzi și buni. Este vreme ca și țaranul să fie privit ca cetățean; este vreme ca și el să fie aparat în persoana, în cinstea, în averea lui. Aceasta este cea dintâiu, cea mai mare din datorințile dumitale, d-le prefect, și să știi că voiu priveghia ca această datorință să se împlinească.

„M-am înștiințat că prin unele sate umblă răuvoitori și răsvrătitori și se încearcă de a întări pe bunii noștri țarani în contra ocârmuirii! A face aceasta este a fi dușmanul țării, al Domnului și al însuși țaranilor. Cine voiește binele locuitorilor trebuie mai ales să-i îndemne la paza liniștii și la supunerea către ocârmuire. Numai prin buna rânduială țaranii vor putea dobândi dragostea Domnului și a Puterilor legiuitoare; numai prin rabdare țaranii vor izbuti la îmbunătățirea soartei lor, făgăduită de marele puteri

ale Europei şi pe care Măria Sa Domnul din toată inima o voieşte a o pune în lucrare cât mai curând.

„Sileşte-te dar, d-le prefect, ca să linişteşti pe locuitori şi să li insufli încredere în Domnul ţării. Spune-li deadreptul, spune-li prin subprefecţi, ca ei să astupe urechile la vorbele răuvoitorilor şi răzvrătitorilor, oricari ar fi! Să-şi pue toată credinţa în Măria Sa Alexandru Ion şi în ocârmuirea lui. Cu toţii voim îmbunătăţirea soartei ţaranilor; şi, ca să ajungă la aceasta ocârmuirea este hotărîtă a treze peste toate piedecile, peste toate greutăţile. Măria Sa Domnul este pătruns de marea Sa chiemare; el ştie că nu poate fi pace, putere şi fericire în România, întru câtă vreme ţaranii nu vor fi fericiţi. Noi toţi câţi suntem de Măria Sa chiemaţi la trebile ţării, trebuie dar să ne pătrundem bine de aceste adevăruri. Respect drepturilor proprietăţii, dar respect şi drepturilor ţaranilor! Să cerem supunere dela dânşii, dar şi noi să li dăm dreptate şi aparare.

Partea reprodusă aici în cursive, mai ales pasagiile în care se vorbia de *fericirea* ce Domnul era ohtărît s-o asigure ţaranilor prin care cuvinte nu se putea înţelege decât împroprietărirea lor, fusese mai ales ceiace stârnise mânia privilegiaţilor şi-i împinsese să ceară darea în judecată a ministrului care cutezase să dee o asemene circulară. împotriva căreia, judecând după principiile astăzi admise de toată lumea, nu se pot găsi decât cuvinte de laudă şi care, dată fiind starea de asuprire la care era supus ţaranul nostru atunci, combinată cu agitaţia de care era cuprins în urma participării lui la Divanurile ad-hoc, a răspingerii de către acel Divan a

cererilor sale, a luptelor pentru Unire la care fusese chiemat să iee parte și a necontenitei amănări a îmbunătățirii soartei sale promisă de Convenție, făgăduință de care clasa țaraneasca avea perfectă știință, nu se poate numi dimpotrivă decât un act de înaltă prevedere, datorit unei minți deosebit de agere, de prevăzătoare și de clare.

Despre izbânda propunerii de dare în judecată a lui Cogălniceanu, cred că nici majoritatea nici minoritatea comisiei nu și-a fi făcut vr'o iluzie. Ministerul a demisionat și nu s'a mai vorbit de dare în judecată. Lupta între boierime și Domn a devenit din acel moment mai înverșunată și mai aprigă din zi în zi, cea dintâiu fiind hotărîtă să se folosească până în ultimul moment de faptul că dreptul de vot alcătuia un adevarat monopol în mânile ei, iar cel de al doilea, absolut conștient de înalta misiune ce i-o impusese ridicarea lui la scaunele amânduror acestor țări, adică aceea de a pune la cale preschimbarea unor turme de inconștienți în națiune de cetățeni. Își dădea prea bine samă că aducerea la desăvârșită îndeplinire a unei asemene misiuni, departe de a fi cu putință în scurtul timp în care îi putea fi dat să ocupe aceste scaune, cerea fără îndoială un timp neasamanat mai lung decât viața de care putea să aibă parte, era însă hotărît ca el să fie acela din al cărui voință și sârguință să fi plecat măreața mișcare.

Și fără îndoială că, într'adevăr, lui sunt datorite cele dintâi fapte concrete care alcătuiesc începutul ei.

Opoziția conservatoare nu scapa în acest timp nici un prilej pentru a cere Domnului desăvârșirea Unirii și aducerea principelui străin; în

realitate nu știa prin ce mijloace să scape de el mai răpede. Cuza și cu Costache Negri, prietenul și nepreținutul lui ajutor la Constantinopol, unde acum reprezenta amândouă țările, s-au folosit de această necontenită agitație și frământare pentru a reprezenta Porții și puterilor garante că Domnitorului îi este cu neputință să menție ordinea și să ocârmuiască Principatele dacă nu se desăvârșește Unirea, căci pe lângă frământarea și nesiguranța pricinuite de nedesăvârșirea ei, organismul alcătuit de regimul convențional dela 1858 este deosebit de greoiu și de costisitor: cu Comisia Centrală, cu cele două Camere deosebite dela Iești și dela București, cu cele două ministere, cu celelalte complicațiuni și, mai ales, din cauza legii electorale alcătuită de Convenție, în puterea căreia dreptul de alegător la Cameră îl posedau în amândouă Principatele, mai puțin de patru mii de alegători. Colegiile electorale erau ridicol de mici: astfeliu în ținutul Ismailului, dealtmintrelea destul de populat, avea drept de vot *un singur alegător* și acești alegători aparțineau aproape toți vechei clase privilegiate, în oborîrea privilegiilor căreia consista partea cea mai importantă a reformelor de efectuat și ale căror săvârșire era prescrisă de Convenție. Nu se putea gândi la o reformă pe cale constituțională a legii electorale în ființă, căci și deputați și alegători priviau orice modificare implicând întinderea sufragiului ca o adevarată sinucidere. Cuza mai adusese, prin Negri, la cunoștința Porții și a puterilor că Comisia Centrală terminase proiectul de lege rurală, iar Camera Moldovei dându-și samă cât era de neaparat ca această lege să fie întocmai aceiaș în amândouă Principatele, pentruca una din popula-

țiunile rurale să nu fie mai favorizată decât cealaltă, cere ca amândouă Camerile întrunindu-se în București, s'o discute și s'o voteze împreună. I-ar veni greu Domnului să se opue unui asemene pas care ar putea să aibă urmări incalculabile.

Considerațiile de mai sus pe care Negri le desvoltase în repețite rânduri verbal, în cursul anilor 1860 și 1861, atât demnitarilor Porții cât și ambasadorilor marilor Puteri, le mai comunicase acelorași, în vara anului 1860, în urma cererii Domnitorului, printr'un memorand scris. Opoziția conservatoare aflând despre conținutul acestei piese, fu cuprinsă de o mare îngrijorare, mai cu samă din cauza atacului asupra monopolului său electoral. Se știa că de mai mult timp urmează tratări cu Poarta și cu celelalte puteri pentru desăvârșirea Unirii, se vorbia de o conferință ce avea să se ție asupra acestei chestiuni la Paris sau la Constantinopol și se mai știa că, în chestiunea Unirii, Poarta era acuma dispusă să facă mari concesiuni. Acel moment a fost ales de opoziție pentru a face în Camera moldovenească, o interpelare prin care se cerea guvernului să răspundă dacă: „cu prilejul conferinții ce avea să se ție la Paris, luase măsuri a se încunoștiința din nou pe puteri, despre viile așteptări ale țării de a vedea realizate dorințele rostite de Divanurile *ad-hoc*."

O interpelare la feliu a fost adresată în Camera Țării Românești îndată ce se primi acolo telegrama aducând la cunoștință textul acestei interpelări. Guvernul dădu în amândouă camerile un răspuns evaziv.

Departe să aducă folos cauzei Unirii desăvârșite, interpelarea îi punea numai piedici. Domni-

torul şi cu Negri izbutise să moaie cerbicia Turcilor, paşalele îşi cam luase nădejdea de foloasele băneşti ce li aduceau altădată schimbările de Domni, iar principala noastră potrivnică, Austria, după înfrângerile ei în Italia şi pacea de la Villafranca, nu mai ţinea limbagiul ţanţoş de altădată, Cuza era sigur că este pe punctul să desăvârşească Unirea. Dar insistenţa pusă de camere asupra principelui străin amerinţa să strice totul. Napoleon al III-lea voia Unirea desăvârşită, dar o voia rămânând Cuza Domn. Poarta se resemna la Unire, temându-se ca Cuza să nu o desăvârşească cu dela sine putere, întemeindu-se pe protecţia şi sprijinul împaratului Francezilor, dar nici într'un chip nu voia s'audă de un Domn străin. Până şi Austria se arata acuma, în urma unor procedeuri dibace ale lui Cuza, dispusă să stee la vorbă pe tărîmul desăvârşirii Unirii, dar era absolut intratabilă în ceiace privia Domnul străin. Nenorocita interpelare pusă la cale de dreapta, n-a făcut decât să amâe pe câteva luni desăvârşirea Unirii adică scopul ce-l doriau cu toţii.

O viguroasă campanie împotriva Domnului străin şi în favoarea ereditătii în familia lui Cuza, dusă atât de prietenii personali ai Domnului cât şi de stânga până atunci răuvoitoare lui, contribui mult la liniştirea Austriei şi a Porţii şi avu darul să mai sporească îngrijirea privilegiaţilor: ideia Domniei ereditare în familia lui Cuza supărându-i şi mai tare decât Unirea fără Domn străin şi cu Domnia lui Cuza fără ereditate. Imi aduc aminte de indignarea de care tata şi prietenii săi politici erau cuprinşi când se gândiau că ni-ar putea fi dat să vedem odată pe unul din copiii lui Librecht aşazat pe

scaunul acestor țări. Eu nu înțelegeam cum Alexandru Moisă pe care, într'un ziar ilustrat, îl văzusem plutind, într'un paner, pe Dâmboviță, era copilul lui Librecht și când ceream lămuriri eram trimes la primblare.

Dreapta a mai slăbit-o deci cu cererile de Domn străin, ceiace a permis lui Cuza și lui Negri să-și îndoiască activitatea și, la Decemvre 1861, să serbăm, înfăptuirea Unirii desăvârșite.

Poarta nu uitase să amestece la dulceața concesiunii ce ni-o făcea, picături groase de fiere. In firmanul slobozit spre acest sfârșit desăvârșirea Unirii era legată de următoarele condițiuni: 1) era concedată numai pe vremea vieții lui Cuza; 2) Comisia Centrală era numai suspendată pe acest timp nu desființată; 3) nici o modificare nu se putea aduce în acest timp hotarelor Principatelor Unite; 4) aveau să se înființeze două consilii provinciale unul pentru Moldova, celalalt pentru Țara Românească; 5) Unirea avea să înceteze odată cu moartea lui Cuza și se prevedeau toate amăruntele chipului în car ave a să urmeze atunci acea desființare.

Dar Negri, într'o notă din 16 Noemvre 1861 către ambasadori, declarase că „nu ne vom supune la nimica din cele ce ni s'ar impune, aceasta chiar în puterea articolelor 22 și 23 ale Tratatului de Paris și a articolului 2 al Convenției. Iar Domnitorul, după cetirea mesajului în Adunarea moldovenească, a adăugit: „Unirea va fi așa cum o dorim noi." Dealtmintrelea Poarta era departe de a dispunea de mijloacele necesare pentru a ni impune condițiile ei, căci puterile nu ar fi lasat-o nici într'un caz să întrebuințeze forța spre acest sfârșit.

CAPITOLUL VIII

Din domnia lui Cuza (Urmare şi sfârşit)

Desăvârşirea Unirii, prin dispariţia Comisiei Centrale, contopirea celor două camere într'o cameră unică şi a celor două ministere într'unul singur, au uşurat în chip însamnat mecanismul administrativ şi legislativ atât de greoiu de până atunci, dar n'au suprimat dificultatea de căpetenie cu care se lupta Cuza: monopolul drepturilor politice a vr'o patru mii de privilegiaţi, dintr'un popor de peste patru milioane de suflete. Majoritatea covârşitoare a acestui număr infim de alegători aparţineau clasei privilegiate, compusă mai cu samă din proprietari de domenii întinse. Aceste mari domenii se alcătuise în urma unor cotropiri succesive şi progresive, în curs de veacuri, care transformase dreptul de folosinţă al căpeteniei săteşti dela origine, asupra unei părţi minime a hotarului aşăzării ocârmuită de el, unită cu folosinţa unor drepturi administrative şi regaliane, în proprietăţi grevate de un drept numai de folosinţă al obştiei săteşti asupra unei mici părţi din acel hotar, nu numai legată de munci şi de îndatoriri grele, dar mai fiind şi contestată.

Precum am aratat mai sus, generaţiile de stă-

pâni de moşii care au trăit în veacul trecut pot să invoace, în apărarea lor, faptul că erau de o incontestabilă bună credinţă în ceiace privia sfinţenia dreptului de proprietate ce-l pretindeau şi-l exercitau aproape cu desăvârşire asupra *moşiilor* lor. Insuş Cogălniceanu nu-şi dădea samă până la ce punct era şubred acel pretins drept de proprietate absolută al stăpânilor de moşii împotriva căruia ducea o luptă atât de însufleţită, atât de grea. La începutul domniei lui Cuza exista un singur barbat, minţii puternice al căruia i-a fost dat ca, deşi lipsită de orice material documentar, să fie în stare să gâcească, dacă nu întregimea amăruntelor *dreptului românesc* din evul mediu, dar cel puţin faptul că, asupra pământului locuit de el, săteanul român avea un drept de *proprietate* supusă *obligăduirii* unui stăpân care îl exercita în puterea vr'unui act domnesc şi acest barbat a fost Ion Brătianu. Din pacate el nu a tratat chestiunea în scris decât în ajunul loviturii de stat, când se ştia că împroprietărirea este un lucru inevitabil, căci frumoasele lui articole din *Românul* au apărut între 10 şi 19 April 1864. Chestiunile constituţionale îl ocupau, pe el şi pe amicii lui, mult mai serios.

Lui Cuza şi lui Cogălniceanu li revine fără îndoială fala de a fi fost fruntaşii luptei care a dat ţaranului român stăpânire deplină asupra unei mici părţi din pământul ce-l stăpânise odinioară strămoşii lui şi care-i fusese răpită printr'un lung şir de cotropiri, lăsându-i la sfârşit numai un slab drept de uzufruct asupra unei întinderi minime, drept contestat şi acela, şi exercitat numai în schimbul unor istovitoare corvezi.

Foştii privilegiaţi făcuse tot ce putuse, întâiu pentru a întârzia şi apoi pentru a împiedeca cu

desăvârşire sau cel puţin a reduce la un minimum *hoţia*, cum o numiau ei, proiectată de Cuza şi de Cogălniceanu în scop să-şi întemeze *o popularitate nesănătoasă*. Printre aceşti opozanţi la un act de dreptate şi de prevedere erau nu numai unii din barbaţii cei mai culţi din ţară, dar şi alţii de o bună credinţă ce a ramas nedesmînţită până la sfârşitul vieţii lor, barbaţi al căror simţ de echitate şi de dreptate mergea adesa până la ridicol, iubitori sinceri ai poporului, ai ţării şi ai neamului. Dar trebuie să recunosc că desăvârşita sărăcie a materialului documentar stând atunci la dispoziţia publicului alcătuia (chiar pentru românul cel **mai cult**) **o neputinţă** absolută pentruca să poată reconstitui chiar numai principiile de bază ale *Obiceiului Pământului*. Ion Brătianu a dat în acest caz dovadă de un adevarat dar de divinaţiune; documentele care au permis pătrunderea tainii au fost publicate numai ani după promulgarea legii rurale. Astfeliu stând lucrurile, era firesc ca foştii privilegiaţi, stăpâni exclusivi asupra dreptului de a trimete deputaţi, să se opue cu cea mai desăvârşită cerbicie oricărei lăţiri a dreptului de vot. Ştiau prea bine că Domnul se va grăbi să profite de o întindere a sufragiului pentru a-şi alcătui camere favorabile reformelor ce se credea chiemat să le înfăptuiască, reforme din care cea dintâiu avea să fie tocmai *hrăpirea*, cum ziceau ei, a unei părţi din averea lor, pentru a o da ţaranilor. Din această cauză Domnul era redus să ocârmuiască cu camere veşnic ostile reformelor ce le propunea. Un întâiu proiect de lege rurală fusese alcătuit de Comisia Centrală, încă din întâiul an al activităţii sale, pentru a fi discutat şi aprobat tocmai în anul următor.

Prin această lege urma ca, dela promulgarea ei înainte, tocmelile dintre săteni şi stăpânii de moşii, pentru locurile de hrană de care cei dintâi ar avea nevoie: arătură, fânaţ şi imaş, se vor face după forma obişnuită pentru tocmelile de bună voie. Nici o legiuire sau măsură administrativă nu putea să mai intervie pentru a regula asemene legături. Se da locuitorilor un termen de trei ani pentru a pune la cale astfeliu rapoartele cu proprietarii. Acei ce nu s-ar fi învoit în acest termen pentru viitor, erau liberi să urmeze în tot timpul vieţii lor aşăzământul în vigoare, cu volnicie să plătească în bani, după preţurile stabilite în localitate, munca ce o dădeau astăzi ca chirie a pământului. Această facultate era însă mărginită numai la întinderile legiuite ocupate de locuitori şi nici decum la prisoase ce le-ar lucra peste acele întinderi, apoi numai acei locuitori care lucrase până atunci boieresul (claca) proprietarilor respectivi, pastrau dreptul să rămâe până la moarte sub regimul legii vechi. Insurăţeii aveau să se tocmească cu proprietarul prin bună învoială. Sătenii erau declaraţi „*embaticari* (emfiteoţi) asupra locurilor de casă, a sădirilor de vii şi a pământurilor de care puteau dispune după cuviinţa lor, în schimbul embaticului obişnuit în localitate, fie în bani fie în natură". Ei erau, bine înţeles, slobozi să-şi mute locuinţile unde vor voi, fără oprire.

Precum se vede, prin acest proiect de lege se pastra un drept de folosinţă la minima parte de pământ ce i-o lasase Regulamentul Organic numai acelei părţi a ţărănimii care lucrase boieresc până atunci şi care avea să mai lucreze până la moarte. Dreptul ce-l aveau însurăţeii să primească pământ la căsătorie era desfiinţat.

Numai o îmbunătățire a soartei țaranilor nu alcătuia deci legea rurală votată de Comisia Centrală, căci ea răpea țărănimii orice drept de folosință la pământ îndată după stângerea generațiunii care, în acel moment, lucra boierescul (claca). Dimpotrivă, privilegiații săvârșiau astfeliu o nouă hrăpire, punând cununa tuturor cotropirilor anterioare. Căci reforma propusă răpea țărănimii dreptul de a fi pusă, la căsătorie, în posesiunea minimelor parcele la care o îndreptăția ultima și cea mare hrăpire: acea săvârșită de Regulamentul Organic. Cum ar fi putut deci Cuza să-și închipue că, păstrând legea electorală în vigoare, ar putea ajunge vr'odată la îmbunătățirea soartei țaranului?

Și din zi în zi deveniau mai vederate semnele unei adânci frământări în massele poporului, până când, în Ianuar 1862, aceste nemulțămiri au izbuhnit în răscoală fățișă. Țaranii din județul Buzău s-au răsculat sub povățuirea lui Niță Mălăieru! și au apucat drumul Bucureștilor, devastând și prădând în cale hambarele și așăzările stăpânilor. A trebuit să se trimată trupe spre a-i opri și a-i liniști. Măsurile de rigoare au putut deocamdată să calmeze agitațiunea.

Intăiul minister comun amânduror țărilor, sub care se petreceau aceste fapte, era luat de Domn din dreapta: Barbu Catargiu îl prezida. Când Ion Brătianu îl interpelă asupra arestărilor făcute, el răspunse că: „răscoala ar fi putut da țării o lovitură care ar fi cufundat-o în prăpastia din care nici strănepoții noștri n'ar fi putut-o scoate". Chestia era privită de Cameră și de guvern ca atât de primejdioasă, încât interpelatorul nici nu a fost lasat să-și desvolte interpelarea.

Voiu observa că partidul liberal muntean, pe cât îi era cu putinţă, se ferea să se ocupe de chestia ţărănească. Chiar când a fost chiemat la putere şi-a concentrat sforţările mai ales asupra chestiunilor constituţionale, cum erau: dreptul de vot şi libertatea presei.

Ion Brătianu zicea, în şedinţa Camerei dela 11 Fevruar 1863:

„Când ni făcea domnul Cogălniceanu şi alţii din Moldova imputarea: de ce nu discutăm chestia proprietăţii, noi răspundeam că în ambele părţi litigante există încă prejudecăţi; că chestiunea cere să fie discutată în toată liniştea, cu tot sângele rece necesar; că trebuie să aşteptăm până ce vor vedea proprietarii, că modul proprietăţii de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dânşii; să vadă că au alte resurse, mai bune decât acele ce li dau legile existente. Să începem, ziceam noi, cu alte reforme: cu moralizarea funcţionarilor, cu garanţiile comerţului, cu institutele de credit. A intrat în capul ţaranului ideia că toată cauza răului de care suferă ţara este proprietarul. Dacă bate piatra, dacă plouă broaşte, cauza este că proprietarii au proprietăţi. De aceia am zis capului statului, pe când eram la guvern, să nu atingem chestiunea proprietăţii; să căutăm mai întâiu a înfrăţi spiritele, a lumina pe ambele părţi; să facem întâiu institutele necesare şi, când vom rezolva legea proprietăţii, s-o rezolvăm astfeliu în cât s-aducă regenerarea României, iar nu să punem în pericol existenţa noastră naţională; căci un războiu civil este nenorocirea cea mai mare".

Mă tem că dacă s'ar fi aşteptat pentru rezolvarea, şchioapă cum a fost dată chestiunii rurale de Cuza şi de Cogălniceanu, ca proprietarii să

se convingă „că au alte resurse, mai bune decât exploatarea moşiilor lor prin boieresc, să se moralizeze funcţionarii, să se stabilească garanţii pentru comerţ, să se întemeieze institute de credit" şi, mai ales, „să se înfrăţească spiritele", s'ar fi dat vreme şi prilej să se mai producă încă cel puţin zece mişcări ca acea a lui Niţă Mălăieru, din ce în ce mai violente şi mai puternice, adică tocmai războiul civil de care Ion Brătianu se temea că va izbuhni, rezolvând atunci chestiunea

Am reprodus cuvintele de mai sus ale şefului partidului liberal pentru a arata: 1) că ferma voinţă de a desăvârşi reforma rurală a fost o voinţă moldovenească şi, 2) că ea a pornit dela Cuza şi dela Cogălniceanu, personal.

In cursul desbaterilor pentru reforma rurală, Barbu Catargiu, preşedintele primului minister comun, a fost asasinat pe când ieşia dela Cameră fiind în trăsură cu colonelul Neculai Bibescu, prefectul poliţiei Capitalei.

Barbu Catargiu era adversarul de căpetenie al oricărei atingeri la vechea stare de lucruri. Cuvântul lui avea darul să farmece cu desăvârşire pe partizanii trecutului. N-am înţeles niciodată pentruce, căci argumentaţia discursurilor sale mi-a părut totdeauna cu desăvârşire slabă. Am chestionat în această privinţă atât pe tata cât şi pe alţi colegi ai lui din întâia cameră comună. Toţi mi-au răspuns acelaş lucru: argumentarea discursurilor lui Barbu Catargiu era într'adevăr slabă, adesa nulă, dar timbrul vocii care le rostia, nuanţările ei, gesturile şi mai ales mimica lui te impresiona adânc: el era mai mult un retor admirabil decât un orator de samă [1]).

1) Se ştie că, în tinereţele lui, Barbu Catargiu a fost surprins de un oarecare Palama noaptea, la femeia lui.

Era cunoscut ca adversarul cel mai neîmpăcat al oricărei atingeri la dreptul de proprietate absolută ce-l pretindeau stăpânii de moşii, drept ce-l privia ca intangibil, se ştia că nici într'un caz o reformă în sens favorabil ţăranilor, a raporturilor în vigoare atunci între pământ, sătean şi stăpân, nu se va putea efectua sub ministerul prezidat de el. Mai era cunoscut ca adversar tot atât de ireductibil al extensiunii sufragiului; stătea deci în cale tocmai scopului celui mai scump al Domnului şi al lui Cogălniceanu de o parte, al partidului liberal muntean de alta. Impotriva reformei regimului rural se rostise în sesiunea în curs numai odată şi în chip relativ moderat. Dar se întâmplase că, tocmai în ziua asasinării sale (11 Iunie 1863), el interzise o mare întrunire ce acel partid îl proiectase pentru a serba aniversarea revoluţiei dela 1848. Căutându-se deci după asasinat: *cui folosia mai mult fapta de groază săvârşită*, răspunsul nu a putut să fie altul decât: *Domnului şi partidului liberal muntean.* Tata nu stătea macar un moment la îndoială pentru a acuza pe Cuza. Il văzuse puţine momente după asasinat şi zicea că: *avea crima scrisă pe faţă.* Cei mulţi însă declarau în gura mare că faptaşul nu putuse să fi fost pus la cale decât de liberalii munteni. In cât priveşte pe Cuza, convingerea mea este că niciodată gând atât de blastamat nu a trecut prin crierii lui: nici una din faptele

---

Spre a ieşi din încurcătură, Catargiu a înjunghiet pe Palama. Grigore Ghika, care domnia atunci în Ţara Românească, a pus să aducă pe Barbu Catargiu la Curte, a poroncit să-l întindă, fiindcă era *evghenist*, nobil pe postav roşu şi să-i administreze o falangă zdravănă, după care Catargiu a găsit cu cale să părăsească ţara pe câţiva ani.

sale, nici unul din amăruntele vieții lui nu autoriză bănuiala că ar fi fost în stare să îndemne la vr'un asasinat. Apoi știm acuma cu prisosință că el încă de atunci se gândia la lovitura de stat și se sfătuia cu Napoleon al III-lea asupra ei; ce zor avea deci, el, care prin nimică nu a dovedit vr'odată macar urmă de instincte sanguinare, să recurgă la asasinat pentru a înlătura pe un barbat peste al cărui opunere la proiectele sale putea trece fără a-și pata mânile cu sânge. Doară Cuza era Român moldovan.

In ce privește generația de atunci a liberalilor munteni, mai mult decât îndoielnica lor înrudire cu atentatul lui Fieschi nu ar ajunge pentru a autoriza să li se atribuie lor paternitatea uciderii lui Barbu Catargiu: a trecut de atunci o viață de om și, afară de niște fanfaronade, precum este cuvântul *ce se zice* că i-au trimes la 1875, lui Carol I: „să cruțe țara de comiterea unui asasinat etc." și de o nenorocită mărturisire făcută în Cameră, de întâiul Brătianu, relativ la o *tolerare* de asasinat, nu s'a putut pune în sarcina lor nici urmă de asasinat politic. Trebue să recunoaștem că prin nimică n'au dovedit liberalii munteni că ar fi sanguinari și capabili de asasinate. In schimb însă, Ion Brătianu tatăl a mărturisit, în Camera dela 1866, că știe cine a fost asasinul lui Barbu Catargiu. Care sunt cuvintele pentru care n'a dat în vileag numele acestui asasin este greu de înțeles. Umbla pe atunci vorba că făptuitorul era un Ungur numit *Bogati*, pe care crima lui l-ar fi *îmbogățit* [1]). Dar cine oare l'a pus la cale?

1) Ion Brătianu către Cogălniceanu în ședința Camerii dela 11 Octombrie 1866: „Barbu Catargiu n-a fost omorât

De oarece partizanii trecutului de loc nu se feriau să proclame în public bănuiala că asasinarea lui Barbu Catargiu era opera a însuş Domnului, faptul nu a putut bineînţeles decât să învenineze şi mai mult relaţiile aşa şi aşa atât de încordate între ei.

Proiectul de lege rurală al Comisiei Centrale trecu prin Cameră aproape nemodificat, combătut în chip serios numai de Cogălniceanu. Apărătorii trecutului nu se temeau de nimică ca de promulgarea lui de către Domn, doriau şi nădăjduiau să poată scapa şi de lege şi de Cuza. rămânând cu moşiile şi cu boierescul neştirbit. Iar Domnul, ferm hotărît să îmbunătăţască soarta ţărănimii, nici nu se gândia să sancţioneze o lege care, departe să îmbunătăţască soarta masei poporului, o înrăutăţia în chip însemnat, mai ştirbind încă din drepturile ce-i rămăsese asupra pământului. Nemulţămirea în popor se făcea din zi în zi mai adâncă, iar partidele politice începeau să schiţeze, în alegeri pentru a răsturna pe Domn.

Acesta, într'o scrisoare către Negri, caracteriza aceste partide prin cuvintele: *des fous et des traîtres, (nişte nebuni şi nişte trădători).* Din partea lor boierii noştri nu scapau nici un prilej pentru a manifesta ura şi dispreţul lor către Domnitor. La noi spre exemplu, magarul nostru, un dobitoc deosebit de îndărătnic şi de vicios, purta numele de Alexandru Ion I, la Comăneşti, la Ghikuleşti un câne cu trei picioare, extraordinar de urît, fără coadă şi chior de un ochiu nu răspundea decât **numelui de Cuza**, iar la Gro-

---

de un român: d. Cogălniceanu trebuie să ştie, asta". Cogălniceanu răspunzând că nu ştie, Brătianu lămureşte: *Trăieşte o persoană care ştie şi care-ţi va putea spune.*

zeşti, la Lascar Bogdan, numele Domnului era dat unui vier de soiu bun, dar atât de răutăcios în cât au fost siliţi să-l împuşte şi în multe case boiereşti era la feliu.

Este însă incontestabil că Cuza ne dusese cu o mână foarte sigură la desăvârşirea Unirii şi că identificându-se în chip aşa de hotărît cu interesele ţărănimii ne-a scapat de o groaznică revoluţie, în schimb administraţia lui lasa mult de dorit, cum de altmintrelea nici nu putea să fie altfeliu. S'ar fi putut merge mai încet cu crearea de servicii noui, dar nu încape îndoială că organizarea de până atunci era pe picior mult prea restrâns pentru a îndestula toate nevoile unei ţări care voia să se apropie de nivelul celorlalte state europene. Faptul că s'a copiat în chip absolut servil administraţia franceză în toate ramurile serviciului public, ceiace cerea înfiinţarea unui mare număr de posturi noui, pe care era imposibil să le umpli cu titulari care macar de departe să fi fost în stare să îndeplinească numai esenţialul din datoriile incumbându-li, a creat o stare de fapt care, în această privinţă justifica cu desăvârşire calificativul de *regim à la Soulouque* dat de tata nouei ere. Se fura de sus şi până jos, în această privinţă numai regimul postbellic actual poate fi privit ca întrecând în corupţiune pe acel de atunci. Apoi ignoranţa şi incapacitatea funcţionarilor era de necrezut: nu înţelegeau de loc legile ce erau chiemaţi să le aplice; ordinele şi comunicările lor erau nişte halimale, adevarate modele de incultură, de zăpăceală şi de incapacitate. Dealtmintrelea, de unde ar fi putut oare nenorocitul de Cuza să adune, în această ţară, pradă de veacuri a celei mai grozave corupţiuni şi aproape analfabetă,

numărul trebuincios de funcţionari destoinici şi cinstiţi cerut în chip imperios şi urgent de o organizare europeană a Statului român creat de Tratatul de Paris şi de Convenţia dela 1858? Regimul într'adevăr că era *„à la Soulouque"*, dar unde erau barbaţii care l'ar fi putut face altfeliu? Insă avea fără îndoială şi Domnitorul partea lui de răspundere în această stare de lucruri.

Precum am spus-o mai sus, Cuza dacă era personal cinstit şi desinteresat, era în schimb cinic, avea o ideie proastă de omenire şi era foarte rău înconjurat, de barbaţi cinici caşi el, apoi pe deasupra cei mulţi din ei mai fiind necinstiţi şi lacomi. El mai era şi leneş, punea puţin interes pentru mersul administraţiunii, a justiţiei şi a finanţelor. Viaţa de excese ce o ducea slăbindu-i organismul, contribuia la „lasarea în voia lui Dumnezeu" a întregii ocârmuiri interne.

Era neadormit în ceiace privia relaţiunile cu străinătatea şi nimene n-a aparat demnitatea acestei ţări, atunci vasale, cu mai mare vrednicie decât a aparat-o el în situaţiunile cele mai dificile. Ţin bine minte cum chiar tata-îl lăuda pentru chipul în care a ştiut să apere cinstea ţării şi să evite orice demers umilitor din partea ei în afacerea transportului printr'însa, în Sârbia, a unor arme cumparate de acel principaţ din Rusia, deşi un asemene demers era pretins de Poartă şi de Austria şi sprijinit de puteri.

In vara anului 1863 s'a produs incidentul dela Costangalia. Polonia se răsculase şi lupte grele se dădeau pe pământul ei. Regimentele de *cosaşi* dădeau greu de furcă oştirilor ruseşti. Polonii bejenari în lumea întreagă alergau sub steagurile dictatorului Langiewicz, pe graniţele Galiţiei se organizau cete de luptători care, ascunşi în pă-

duri, aşteptau momentul oportun pentru a trece hotarul. Comitetele polone avură atunci ideia să întrebuinţeze, spre acelaş sfârşit de comasare de forţe, Delta Dunărei şi Basarabia retrocedată nouă la 1856.

Sub comanda lui Milkowski se alcătuise în Deltă, probabil cu ştirea şi consimţimântul plătit al autorităţilor turceşti, o ceată cuprinzând aproximativ 150 de Poloni, cei mulţi stabiliţi de mai demult în Turcia, care aproape toţi aparţinuse unuia din corpurile de voluntari poloni în soldă turcească care luase parte la războiul Crimeei, pe lângă care se mai aflau şi Poloni veniţi într'adins din alte ţări, precum şi Francezi amici ai cauzei polone. Nu ştiu care au fost motivele care i-au putut face să creadă că guvernul român îi va îngădui să treacă prin Basarabia noastra pentru a pătrunde în acea rusască şi, străbătând pe aceasta în tot lungul ei, să poată da mâna cu tovarăşii care luptau pe pământul patriei.

Pe lângă că ideia străbaterii unei aşa de mari întinderi de teritoriu inamic, cum era acea care despărţia graniţa română de acea a Poloniei ruseşti, de către o trupă atât de puţin număroasă, alcătuia o adevarată nebunie, apoi ei se mai înşalau cu desăvârşire asupra intenţiunilor lui Cuza. Indată ce Domnul avu cunoştinţă despre trecerea Polonilor pe teritoriul nostru, dădu ordin colonelului Călinescu, comandantului garnizoanei Ismailului, ca imediat să se pue în urmărirea lor, să-i oprească şi să-i silească să se predee. Călinescu porni îndată cu tot efectivul de care dispunea, câteva sute de oameni, în parte recruţi şi se puse în marş în urmărirea Polonilor, mai venindu-i ajutoare. Polonii fură ajunşi

la satul Costangalia, unde Călinescu și cu Milkowski avură o întrevedere în care, la somațiunea de predare a colonelului român, Milkowski opuse un refuz categoric. Călinescu ordonă deci atacul. Polonii erau, aproape toți, barbați care făcuse războiul, armați în chip minunat, cu carabine Minié, bine aprovizionați în munițiuni și bine comandați. Românii, cu mult superiori în număr, erau în parte recruți, aveau puști rele, dispuneau de munițiuni puține și, ceiace era și mai dezastros, erau rău comandați. Am auzit mai mulți martori oculari, toți soldați sau grade inferioare, care mi-au povestit, toți în acelaș chip, cum a urmat lupta. Atacul care urma să se dee pe trei coloane, a pornit bine, cu avânt, dar îndată ce s'a întețit focul bine îndreptat al Polonilor culcați la pământ, în tiraliori, s'ar fi auzit în rândurile române un glas care comanda: „la dreapta (sau la stânga, numai țin minte) împrejur, băieți, că ne prăpădim!" Două din coloanele de atac au dat înapoi în desordine, numai a treia, alcătuită din soldați aparținând regimentului al 5-lea de linie, ar fi ajuns la lupta cu baioneta, nefiind însă sprijinită s'a văzut silită să dee înapoi, dar în cea mai desăvârșită ordine. Toți acei dela care țin aceste amăruntе mi-au spus că acei asupra cărora cade vina neizbutirii atacului au fost maiorii Cocea și Saegiu.

Călinescu neinoind atacul imediat, din cauza lipsei de munițiuni, Milkowski s'a grăbit să plece înainte și a fost ajuns de Români pe malul stâng al Prutului, în fața satului moldovenesc Râșeștii. Polonii erau sleiți de puteri, lipsiți de alimente, iar superioritatea numerică a Românilor zădărnicia orice nădejde că își vor putea urma calea; s'au predat. Din partea Românilor au fost, după

datele oficiale, 18 morți și 35 de răniți, din Polonii au căzut mai puțini.

Milkowski a obținut dela Domn o audiență și, între alte întrebări ce i-a pus Cuza, cum scrie într'o scrisoare către Negri[1]) Baligot de Beyne, secretarul particular al acestuia, au fost și acele ce urmează:

— *Que pensez-vous de mes soldats?* (Ce părere *ai despre soldații mei?)*

— *Monseigneur, ils sont très braves. (Monseniore, sânt foarte viteji).*

— *Et que pensez-vous de mes officiers? (Și ce părere ai despre ofițerii mei?)*

— *Monseigneur, je ne les ai pas vus. (Monseniore, nu i-am văzut).*

Toți participanții la nenorocitul *raid al lui* Milkowski exprimase aceiași părere despre soldatul român. Mulți subofițeri s'au distins în chip deosebit, între alții, sergentul Botez, tatăl domnilor Botez dela Iași.

Un tânăr Francez, ofițer în corpul lui Milkowski, o pățit însă findcă într'un local public din Galați, vorbi în termeni disprețuitori de ofițerii români. Un ofițer de față îl provocă și îi trimese, în genunchiu, un glonte care îl ținu mai multe săptămâni în pat.

Rezultatul puțin glorios al luptei dela Costangalia dădu dușmanilor lui Cuza nou prilej de incriminări, învinovățându-l că nici de organizarea oștirii nu s'îngrijește, cu toate cheltuielile ce țara le face pentru ca aceasta să fie la înălțimea ei. Par'că o armată se poate crea, în patru ani, la un popor care de două secole nu mai are tra-

1) Despre această corespondență a lui Bagliot cu Negri vezi amănunte la capitolul XV.

diţiuni militare şi a avut drept şcoală preliminară acea a miliţiilor regulamentare. Apoi ce-i puteai cere, pe tărîmul militar lui Cuza care, în şăsă săptămâni, fuses făcut de Vogoridi, din *leitenant*, colonel.

In curând însă îi era dat Domnului să aducă ţării unul din serviciile cele mai strălucite ce a fost vr'odată dat unuia din fii săi să-i aducă, prin readucerea în patrimoniul naţiunii, în urma secularizării bunurilor mănăstirilor închinate, o foarte însamnată parte din averea ţării, alienată încă de veacuri în favoarea unor instituţiuni religioase străine, care prin abuz, transformase o simplă supunere, în drept de proprietate absolută. Această măsură, săvârşită sub al doilea minister Cogălniceanu, împotriva voinţii Porţii şi împotriva Rusiei care apara cu înverşunare interesele Bisericii Ortodoxe, este opera lui Cuza şi a lui Costache Negri, care au ştiut să pregătească pe lângă Franţa şi Anglia un tărîm prielnic, asigurându-ne împotriva primejdiei să fim în urmă siliţi a da înapoi şi au ştiut să aleagă cu dibăcie momentul favorabil pentru aducerea la îndeplinire a acestei măsuri. Secularizarea, căreia budgetul acestor ţări i-a datorit ieşirea din starea de neagră mizerie în care dusese până atunci un traiu mizerabil, este un act exclusiv datorit acestor doi mari Moldoveni.

Camera, a cărei mare majoritate aparţinea dreptei duşmane Domnului, a votat secularizarea prin aclamaţiuni, dar a urmat să se opue cu cerbicie atât la întinderea sufragiului cât şi la altă reformă a regimului rural decât acea care despoia pe ţaranul român de ultimele drepturi de folosinţă ce-i rămăsese asupra pământului ce altădată fusese aproape întreg al lui.

Domnul, din ce în ce mai convins de absoluta necesitate a unei reforme agrare care, îmbunătățînd soarta țărănimii, să suprime orice primejdie de răscoală a maselor populare, era împiedecat s-o îndeplinească prin Cameră, căci aceasta, precum am aratat, era aleasă aproape exclusiv numai de către proprietarii de moșii, opuși atât reformei rurale cât și oricărei modificări a legii electorale în ființă care ar fi pus capăt monopolului la dreptul de vot de care, aproape singuri foștii privilegiați se bucurau. Se agitase de repetite ori ideia să se obție dela puterile semnatare ale Convenției o modificare a legii electorale în vigoare și este probabil că ea s'ar fi putut obține. Dar aceasta ar fi fost a solicita dela străin o schimbare la alcătuirea noastră constituțională, o atingere la autonomia atât de greu și de recent dobândite de țară, o încurajare la viitoare amestecuri a străinului în afacerile noastre interne și la alte încălcări de asemene natură. Atât lui Cuza cât și confidentului și sfetnicului său de căpetenie în toate chestiunile externe, Negri, li era scârbă de asemene faptă. Nu mai rămânea deci decât o singură soluție, un singur mijloc: lovitura de stat. Vedem ideia ei menționată înainte de 1864, în diferite rânduri, în corespondența între cei doi barbați. Sigur este că Napoleon al III-lea fusese de mult sondat asupra atitudinii sale față de acest proiect și că el nu i se aratase contrar. Am văzut, la ministerul afacerilor străine, un dosar din primavara anului 1864, alcătuit numai din telegrame descifrate între cabinetul Domnului și Iancu Alexandri, fratele poetului, agentul nostru la Paris, în care este exclusiv vorba de necesitatea loviturii de stat. In una din aceste telegrame pornită din cabinetul

Domnului se găsește întrebarea: *Jusqu'où faut-il aller? Jusqu'à la dissolution de la Chambre ou plus loin? (Până unde trebuie mers? Până la dizolvarea Camerei sau mai departe?)* Convingerea mea este că opoziția conservatoare, prin atitudinea dîrză și hotărît ostilă adoptată față de Domn și de ultimul proiect de lege rurală prezentat de Cogălniceanu, a făcut jocul acestora, căci este vederat că situația devenise atât de încordată în cât să nu lase lui Cuza alte alternative decât abdicarea sau lovitura de stat.

Intr'adevăr, de astădată comitetul delegaților Camerei admisese în sfârșit principiul împroprietăririi țăranilor, însă numai pe porțiuni minime de teren, pe acele acordate de Regulamentul Organic palmașilor, adică acelor care nu posedau boi, ci numai o vacă, iar prețul acelui pământ îl sporia cu 1/3 peste prețul prevăzut de proiectul guvernului. O asemene reducere a pământului stăpânit de săteni ar fi ajuns fără îndoială în acel moment pentru a deslănțui imediat o răscoală obștească, chiar dacă nu ar mai fi fost agravată și de însamnatul spor de preț al pământului.

Dar nici macar acest proiect de lege rurală mutilat, admis de comitetul delegaților ei, nu avea Camera de gând să-l voteze; ea era hotărîtă să nu schimbe nimica, să nu dee nimica, ci să răstoarne guvernul pentru ca să trăgăneze astfeliu lucrurile, să umilească pe Domn și să-l desguste de putere. Se propuse un vot de blam care fu susținut cu o cumplită violență de membrii cei mai cu vază ai opoziției, sub cuvânt că, prin propunerea acestui proiect de lege și prin publicarea lui în *Monitor*, înainte ca să fi fost dat în desbaterile Camerei, se atâtase poftele țăranilor, pro-

vocându-i la răscoală. Moțiunea de blam a fost votată, ministerul și-a dat demisia, pe care însă Domnul nu a primit-o, ci a prorogat Camera până la 2 Maiu.

Se vede că, în intervalul dela 15 April, ziua în care a fost prorogată până la 2 Maiu, când s'a întrunit Adunarea din nou, Domnul se asigurase de sprijinul lui Napoleon al III-lea și era încredințat că nu va avea nici o greutate din partea străinătății dacă va recurge la o lovitură de stat. Camera întrunindu-se la data fixată, s'a propus o moțiune hotărînd să se lucreze în secțiuni, neputându-se avea încredere într'un minister căruia i-a dat un vot de blam. Cogălniceanu, care cetise mesajul, aducând în discuție legea electorală, prin care se lăția mult exercițiul dreptului de vot, a răspuns că Camera având a fi disolvată înainte de 15 August, nu se poate ocupa decât de legea electorală. Camera însă hotărînd urgența asupra moțiunii propuse, Cogălniceanu dădu cetire decretului de disolvare.

Dar deputații nu părăsiră sala de ședințe, iar Lascar Catargiu, care o prezida, ramase la locul lui redactând un proces verbal prin care se expunea chipul în care Adunarea fusese disolvată. Din ordinul guvernului un pluton de soldați în arme intră atunci în sala de ședințe și expuisă dintr'însa pe deputați. Lascar Catargiu rămânând la locul său și urmând să-și redacteze procesul verbal cu cel mai mare sânge rece. Soldații se urcară la fotoliul prezidențial și lovindu-l în spinare cu stratările puștilor, îl siliră să plece și el.

In aceiaș zi apărea o proclamație a Domnului în care lămuria temeiurile pentru care disolvase Camera:

„Am voit ca clacaşii, prin plata muncii lor, să ajungă a stăpâni părticica lor de pământ în plină proprietate. Cum a răspuns Adunarea la prezentarea proiectului de lege? O ştiţi cu toţii. Ea a dat un vot de blam Guvernului meu şi pentruce? Pentrucă proiectul înfăţoşat era o lege de dreptate, era realizarea speranţelor legitime a trei milioane de ţarani..."

Chiema apoi naţiunea să se pronunţe prin plebiscit asupra legii electorale prezentate Adunării, precum şi a unei noui constituţiuni, căreia îi dădea numele de: *Statut desvoltător al Convenţiunii.* La vot, din 683.928 voturi exprimate, numai 1307 ar fi subscris: NU.

Ultimul paragraf al Statutului hotăra că: „Până la convocarea nouei Adunări, decretele domneşti, date după propunerea Consiliului de miniştri şi Consiliul de Stat fiind ascultat, vor avea putere de lege".

Pentru mine nu încape îndoială că, prin legea rurală dela 1864, Cuza a ferit ţara de catastrofa unei cumplite răscoale ţărăneşti, care ar fi putut prea bine să aibă drept urmare pieirea României şi, în orice caz, ruina ei pe mulţi ani. Fără lovitură de stat nu se putea ajunge la nici o îmbunătăţire a soartei ţaranilor din cauza legii electorale, care alcătuia un monopol al sufragiului tocmai în mâna classei care poseda cu mult cea mai mare parte a pământului celor două Principate. Dar tot atât de mai presus de orice îndoială este faptul că legea rurală a lui Cuza şi a lui Cogălniceanu a alcătuit o ireparabilă greşală.

Nu cunoşteau fiindcă din lipsă de material documentar nu puteau cunoaşte, chipul în care se desvoltase în ţările noastre legăturile dintre pământ, sătean şi stăpân. Cuza nu avea absolut

nici o cunoştinţă despre chipul în care chestiunile de aceiaş natură s'au rezolvat în alte ţări, Cogălniceanu cunoştea fără îndoială modul cum se deslegase raporturile rurale în Austria şi în ţările Germaniei, singurele în care până atunci, se pusese capăt prin legi legăturilor asămănătoare celor dela noi. Dar Cogălniceanu nu avea cunoştinţă că la noi întinderile de care ţaranul, avusese parte la origine, se ştirbise cumplit chiar până şi într'o epocă recentă, pe când acele întinderi, în Germania şi în Austria, rămăsese, îndeobşte aproape aceleaşi ca în evul mediu. Astfeliu că legea rurală a lui Cogălniceanu, adoptând dispoziţia comună a legilor regulând această materie în Austria şi în Germania, a pus şi el, precum se procedase în ţările susnumite, ţărănimea română în stăpânirea definitivă a întinderilor de care ele se folosiau în momentul reformei. Insă pe când în ţările suscitate acele întinderi rămăsese neschimbate din evul mediu până la reformă, la noi încălcările cele cumplite avusese loc la sfârşitul veacului al XVIII-lea, la începutul celui al XIX-lea şi cea mai cumplită chiar prin legiuirea dela 1830, în fiinţă la 1864. Aceasta nelăsând ţaranului decât parcele mizerabile, legea rurală a lui Cuza l'a împroprietărit numai pe acele petice.

Cea cu mult mai mare parte îi fusese răpită prin cotropirile succesive, urmate timp de cinci secole, de către urmaşii acelora care, la origine, nu posedau în acel hotar, în însuşire de căpetenii ereditare ale satului, decât o întindere puţin mai mare decât acea a fiecărui sătean, de care mai erau legate câteva drepturi datorite autorităţii ce o exercita.

Cuza şi Cogălniceanu au înfiinţat astfeliu o

proprietate parcelară care era menită să se transforme în cele mai multe cazuri, chiar dela a doua generație, într'o proprietate pitică.

Chestia avea să renască în curând. Nu se luase nici o măsură pentru a asigura însurăților pământ, cum nu se luase nici una împotriva împărțirii parcelelor date între erezii celor dintâi împroprietăriți.

Îndatorirea pusă de așăzământul lui Ioniță Sturdza stăpânilor de moșii să pue la dispoziția locuitorilor care li lucrau boiereșcul până la concurența a două treimi din locurile de hrană de pe moșie, intrase, în a șaptea decadă a veacului trecut, cu desăvârșire în obiceiul țării. Dacă Cuza și Cogălniceanu, cunoscând întinderea spoliațiunii ce a fost săvârșită de stăpânii de moșii față de țarani în cursul veacurilor, și mai ales la începutul celui al nouăsprezecelea, ar fi împroprietărit pe acești de pe urmă pe două treimi din locurile de hrană a fiecărei moșii potrivit dispoziținii fundamentale a acelui așăzământ și ar fi rezervat marile întinderi căzute în stăpânirea Statului numai ca o rezervă pentru împroprietăriri viitoare, s'ar fi pus capăt de atunci pe vecie chestiunii agrare și s'ar fi creat, nu o mizerabilă proprietate rurală parcelară, ci o adevarată și sănătoasă proprietate țărănească și chestiunea agrară nu ar fi luat proporțiunile ce le luase în momentul războiului, proporțiuni care au silit guvernele ce și-au succedat de atunci să facă niște legi de expropriere din cauza cărora exportul nostru de cereale a scăzut în chip atât de desăvârșit, pentru mulți ani, dacă nu pentru totdeauna. Marii cutezători ce erau Cuza și Cogălniceanu nu au cutezat nici ei să meargă așa de de-

parte și s'au mulțămit cu o jumătate de măsură, șchioapă și aceia.

N'am nevoie să mai arăt că ura tuturor partizanilor trecutului împotriva Domnului și-a atins culmea după promulgarea legii rurale. Partidul liberal muntean care, și el, ura pe Domn, fiindcă acesta îl ținea departe de putere, s'a folosit de starea de lucruri existentă pentru a se uni cu dreapta spre răsturnarea oropsitului Cuza. Instituirea samovolnică a regimului dictatorial al Statutului nemulțămise adânc pe mulți: se cădea dintr'un exces în altul. Până acuma puterea Domnului era cu desăvârșire paralizată prin faptul că puterea legiuitoare alcătuia monopolul exclusiv al unui număr infim de privilegiați ai averii. Iar acuma puterea Domnului devenia absolută, fără de nici un control, prin faptul că controlul era exercitat de niște adunări, una aleasă de masse cu desăvârșire analfabete, incapabile să aprecieze valoarea dreptului ce li se pusese în mână cu totul la ordinele stăpânirii, iar cealaltă numită de Domn. Acesta devenise în realitate un autocrat fără de control. Și acel Domn, deși aproape genial, care doria binele și mărirea neamului, neinteresat și care își pastrase mânile absolut curate, era leneș, cinic, stăpânit de patima femeilor, încunjurat de barbați care, pe lângă viițiurile lui, mai erau lacomi de bani și lipsiți de scrupule în ce privia chipul de a si le procura. Având despre oameni îndeobște cea mai proastă părere, când i se semnalau abuzuri și i se cereau măsuri de represiune, Cuza răspundea:

— La ce? Doară altul care l'aș pune în locul lui n-ar fi mai cinstit.

Pe lângă aceste lipsuri, excesele îi sleise pu-

terile, îi muiese voința și-i mai micșorase capacitatea de muncă, care niciodată nu fusese mare. Era conștient de uriașele servicii ce le făcuse țării și neamului și inteligența lui rămăsese destul de ageră pentru ca să-și dee sama că i-ar fi greu să mai adauge la ele. Apoi era desgustat de putere și înțelegea că, date fiind animozitățile stârnite împotriva-i, i-ar veni mai ușor altuia să ducă greaua sarcină mai departe. Scoborându-se de bună voie de pe scaun, avea prilej să se ție de cuvântul dat la alegerea lui: retrăgându-se îndată, îi era cu putință să facă a se alege în locu-i un Domn străin care ar fi în stare să asigure tării statornicia magistraturii supreme.

Tulburările întâmplate în vara anului 1865 la București, pe stradă, în timpul absenței Domnului la băi, suscitate de liberalii munteni, au fost imediat reprimate fără greutate de guvern cu ajutorul armatei. Vor fi contribuit probabil și ele la hotărîrea Domnului de a se retrage. Fapt este că el, încă dela 1 Octombrie 1865 scrisese lui Napoleon al III-lea pentru a-i comunica că este decis să abdice și a-i cere sprijinul pentru aducerea unui Domn străin.

Țin minte cum, la Decemvre 1865, a venit pe neașteptate. Costică Șuțu la noi, la Căiuți, spre a petrece noaptea, în trecere spre Comănești, unde voia să vâneze urși la bârlog, un bun prieten al părinților mei și pe urmă al meu. Mă aflam în biuroul tatei când a sosit și a început a da vești dela București, de unde venia. Pus îndată de tata pe tărîmul politicii, el a povestit cum, fiind poftit la masă de Cuza al cărui ministru fusese și cu care, deși membru al dreptei, rămăsese în buni termeni. Domnul după masă, pe când făceau o partidă de biliard împreună, i-a făcut cunoscut

hotărîrea ce luase de a se retrage în viaţa privată, scrisoarea scrisă lui Napoleon al III-lea şi dorinţa ce o avea să aducă un Domn străin. Ţin minte cum tata rîdea cu hohot de ceiace numia naivitatea musafirului său şi declara că zisele lui Cuza erau numai *palavre* şi *minciuni*.

In ultimul mesaj de deschidere al Adunărilor rostit de el la începutul anului 1866, găsim la sfârşit cuvintele semnificative:

„In Alexandru Ion I, Domn al Românilor, Românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, care a proclamat, în Adunarea *ad-hoc* şi în Camera Electivă din Moldova, marele principiu al Regeneraţiei României şi care, fiind Domn al Moldovei, declara oficialmente Inaltelor Puteri Garante, când primia şi Coroana Valahiei, că el primeşte această îndoită alegere ca expresiunea neîndoelnică şi statornică a voinţii naţionale pentru Unire, *însă numai ca depozitar*".

Dar o asemene părăsire a scaunului domnesc de către adversarul lor nu putea să convie celor două partide de opoziţie: ea ar fi alcătuit pentru Cuza o adevarată apoteoză şi i ar fi asigurat, pentru tot restul vieţii, o imensă înrîurire asupra întregii politici româneşti. Au izbutit să se asigure de concursul unei părţi a garnizoanei Buucreştilor, începând prin regimentul de artilerie şi batalionul de vânători, acest din urmă o creaţiune a lui Cuza) şi răsturnarea a fost hotărîtă pentru noaptea de 11 Fevruar, când avea să fie de gardă la palat tocmai acest batalion, comandat de maiorul Dimitrie Lecca şi printre ofiţerii căruia mulţi erau afiliaţi partidului liberal muntean.

Domnul a primit din diferite părţi avertismente că are să fie detronat, nu ţinu însă samă de

ele, bizuindu-se pe cuvântul colonelului Haralambie, că poate conta pe credința lui și a soldaților precum și pe asigurările prefectului de poliție, Alexandru Beldiman, că răspunde de liniște și de siguranța Domnului. Beldiman era sincer, dar conjuraţii știură pe cine să-i trimată pentru a-l ținea într'un chef toată noaptea. Haralambie însă era însuș vîrît în conspirație până în gît: a doua zi, după răsturnare, unul din cei trei locotenenți domnești era el.

Precum se știe, ofițerii de vânători au pătruns în ietacul Domnului, pe care l-au găsit cu amanta lui în titlu și l'au făcut să-și semneze abdicarea pe spinarea celui mai voluminos din ei. Femeia care (deși era departe de a-i fi cu credință) știuse să câștige o pe cât de mare pe atât de răufăcătoare înrîurire asupra lui, fu invitată să se îmbrace, un sublocotenent prezentându-i cămeșa de zi cu cuvintele:

— Doamnă, iacă cămeșa Domniei Voastre.

Domnul fu dus deocamdată la casa lui Ciocârlan, apoi fu trecut peste graniță, la Predeal, unde se îndreptă spre Viena pentru a nu se mai întoarce în țară.

La April 1867 el a adresat, din Paris, Principelui Carol o scrisoare în care îi comunica intenția ce o are să s'întoarcă în țară spre a putea pune în ordine oareșcare interese ce, din cauza plecării sale grăbite, rămăsese în suferință.

Arătă apoi Domnului cum el fusese unul din cei dintâi care, în Divanul *ad-hoc*, s'a rostit pentru Domnul străin, angajamentul luat de el după aducerea lui în scaun: că va fi gata să-l părăsască în favoarea unui Domn străin, lucrând din toate puterile în acest scop, îndată ce aceasta va

fi cu putință. Apoi arata Domnului că, printre hârtiile sale, oprite la București de Guvernul provizor, a trebuit să se găsească brulionul scrisorii ce o adresase, la 1 Octomvre 1865, Imparatului Napoleon și că termenii mesajului prin care deschidea ultima sesiune a Corpurilor Legiuitoare, și unde declara că: „e gata a părăsi tronul pe care-l deține numai ca un depozit sacru, nu puteau să-i fi ramas necunoscuți. Iar astăzi toate dorințile fiindu-i împlinite, Românii înșiși depunând acest depozit sacru în mânile A. S., singura lui părere de rău este: „că nu am avut timp eu însumi să vi-l ofer în numele lor. Aceasta ar fi fost pentru mine cea mai frumoasă răsplată și adevarata încoronare a Domniei mele."

Termina declarând că: redevenit simplu cetățean în țara mea, aspir numai la fericirea de a găsi în ea, împreună cu familia mea, existența pacinică și rezervată care convine deprinderilor și poziținii mele. M'aș crede ferice mai cu samă, Măria Ta, de aș avea odată ocaziunea să vă arăt în persoană asigurarea sentimentelor mele și să vă exprim dorința mea pentru fericirea și durata domniei și dinastiei Înălțimei Voastre Serenisime".

Se știe cum Principele Carol a trimes lui Cuza răspuns că: „în împrejurările actuale ar fi mai bine să nu se întoarcă încă". Și poate că acest răspuns a fost un act de prudență care a folosit și țării și lui Carol I și lui Cuza. Nu mă îndoiesc de sinceritatea hotărîrii fostului Domnitor, că nu se va mai amesteca în viața politică a țării, dar greutățile cu care a avut să lupte noul suveran au fost mari, patimile în joc violente și dulce puterea pentru acel ce a mai exercitat-o odată cu succes. Cine știe dacă, cu toată hotărîrea mani-

festată (cu bună credinţă în acel moment) că se va ţinea departe de politică, la un moment dat, nu ar fi putut să cedeze solicitărilor partizanilor şi la acele ale celorlalţi duşmani ai noului regim: *să salveze ţara*. Ştim că, în convorbirea ce a avut-o cu Cuza, în ziua de 21 April 1868, la Döbling, lângă Viena, ducele de Gramont, ambasadorul Franţei pe lângă curtea austriacă, acesta sondându-l asupra unei eventuale reveniri în scaun în urma stării nesigure şi nemulţămitoare din România, Cuza a răspuns întâiu printr'un refuz categoric: „să-şi reiee meşteşugul de altă dată". Ceiace, nu l'a împiedecat să adauge: „Dar, dacă mi-aş vedea ţara amerinţată de vr'o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar reclama conlucrarea mea; dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în ziua aceia voiu fi gata, oricât ar trebui să mă coaste."

Marea primejdie ar fi putut să pară iminentă şi conlucrarea lui indispensabilă înainte caşi după 1868, răspunsul dat de Carol I, la 1867, scrisorii lui Cuza a fost deci un răspuns dictat de cea mai sănătoasă prudenţă. De această prudenţă s'a departat însă scrisoarea ce Domnitorul a scris-o lui Cuza în 1870 şi în care, în urma alegerii fostului Domn ca deputat, de colegiul al IVlea de Mehedinţi, îi zicea că, chiar de nu ar primi mandatul ce i se dăduse, va găsi, de va veni în ţară, o bună primire la principele domnitor. Răspunsul nu era prudent, căci prezenţa în ţară şi în Cameră a lui Cuza, atunci, în timpul războiului franco-german, ar fi adus, aproape cu certitudine, răsturnarea lui Carol I, chiar fără de voinţa lui Cuza. Mă tem că, în acest caz, n'ar fi luat parte la scandalul dela sala Slătineanu numai bătăuşii partidului liberal!

Din fapta dela 11 Februar este de regretat numai partea (dealtmintrelea capitală și hotărîtoare) jucată într'însa de armată. Este de regretat că, cel puțin toți acei conjurați, după ce au pătruns cu putere în ietacul acelui căruia îi jurase credință nu au imitat gestul colonelului Haralambie care, din propriul său imbold, a mărturisit că prin calcarea jurământului său și-a fețelit uniforma și s'a retras din armată.

Țara însă fără îndoială că s'a folosit de schimbarea de regim. Cuza săvârșise fapte mari, de care neamul nostru va trebui să i fie în veci recunoscător, dar administrația lui era deplorabilă, finanțele țării erau cu totul darapante, România mergea drept la o catastrofă financiară. El dădea exemplul unui desfrâu din cele mai cinice, sta sub influența unei amante lacome, era încunjurat de o camarilă de favoriți care, cei mulți, erau cu totul lipsiți de scrupule și nu stătea la îndoială pentru a li încredința funcțiuni din cele mai importante, atât lor cât și creaturilor lor.

Nu încape îndoială că administrația care i-a urmat a fost mai bună și mai puțin coruptă. Pe de altă parte viața privată neprihănită a noului Domn, atitudinea lui demnă, chiar puțin țapănă faptul că nu avea și nici n-a avut vr'odată nici amantă nici camarilă nici favoriți și alegerea cu îngrijire de către el a acelor cu care se găsia în contact mai des, nu a întârziet să producă asupra societății noastre efectul lor binefăcător.

Când faci o comparație între Cuza și Carol I, fie ca oameni fie ca Domnitori, ești nedrept față de cel dintâiu dacă nu ții samă de creșterea de care au avut parte și unul și altul.

Principele de Hohenzollern, membru al unui

neam de stăpânitori ai uneia din țările cele mai civilizate din lume, fiu al unui barbat înzestrat cu o înaltă cultură și cu însușiri deosebite de barbat de stat, a avut parte de o creștere din cele mai îngrijite, aș putea zice de o creștere specială pentru uzul unor barbați expuși, prin nașterea lor, să devie odată conducători de oameni și, spre acest sfârșit, special pregătiți în acest scop. Principele Carol mai fusese destinat la început să îmbrățoșeze cariera ecleziastică, s'înțelege în scop să ajungă la cele mai înalte demnități ale bisericii catolice, ceiace însamnă că se cultivase într'însul mai cu deosebire necesitatea de a-și stăpâni mai înainte de toate patimele, și poftele. Simțului de datorie și cultivarea acea a instinctelor spiritului de ordine, al unei vieți private demne și a stăruinții în întreprinderi. Cuza era fiul unui boier moldovan fără creștere, și fără cultură, dela care n'a avut cum să primească nimica ce samănă a creștere decât îndemnarea să fie cinstit, iubitor de țară, econom și cu frica lui Dumnezeu; aceasta a fost fără îndoială toată creșterea morală de care Cuza a avut parte în casa părintească. Mult mai mult nu i se va fi înculcat nici în pensionatul lui Cuénin și nici mai cu samă în cafenelele Parisului. Și totuș, acest barbat înzestrat cu o creștere atât de rudimentară și cu o instrucțiune din cele mai superficiale, a izbutit să aducă la îndeplinire Unirea, să dărîme privilegiile care dădeau unei mâni de oameni o stăpânire aproape absolută asupra unei masse de patru milioane, să readucă în stăpânirea statului o însamnată parte a domeniului național, care până atunci servia să îmbogățască pe niște călugări străini, și să li mulțămească poftele, de bine de rău să desfacă nodul

gordian al chestiunii agrare, restabilind cel dintâiu macar parte din dreptul strămoşesc al ţaranului la pământul ce-l lucra şi, timp de şapte ani, cât a stat pe scaunul acestor ţări, să păzască demnitatea lor într'un chip ce nu mai era cunoscut de veacuri. Şi aceste toate, Cuza le-a îndeplinit fără a fi primit o educaţie de prinţ, numai mulţămit marei lui iubiri de ţară şi de neam, ajutată de o minte deosebit de ageră, de o inimă mare şi caldă şi de o neînfrântă încredere în viitorul acestui neam.

Carol I a făcut războiul dela 1877, el, cel dintâiu, după trecere de un secol şi jumatate a dus ostaşi români la luptă şi la luptă biruitoare; el şi cu ostaşii lui au făcut ţara neatârnată, el a schimbat Domnia în Crăie, el a înzestrat ţara cu căi ferate, sub Domnia lui finanţele ţării au înflorit şi bogăţia a crescut neconteuit cum i-a crescut şi vaza între alte ţări. Dar să nu uităm că Carol I era membru al familiei Hohenzoilern care, îndată după venirea lui pe scaunul României, a ajuns puterea de frunte a Europei şi că Domnitorul, apoi Regele nostru a avut puternic sprijin dela acea Impărăţie, chiar numai prin faptul înrudirii cu Imparatul ei. Nu încape îndoială că multe greutăţi a avut să înfrunte Carol I şi că numai prudenţei, răbdării, perspicacităţii şi stăruinţii cu care era înzestrat a datorit învingerea lor. Dar Cuza a săvârşit lucrurile mari ce i le datoreşte ţara numai prin el însuş, lipsit fiind de ajutorul ce naşterea îl dădea lui Carol I. Dacă a ştiut să câştige sprijinul şi încrederea lui Napoleon al III-lea, este meritul lui, fiindcă a ştiut cum să se poarte cu el. Zeu că nu este pentru ce să ni fie ruşine de boieriul nostru moldovan şi că în rândul acelor care, în mai pu-

ţin de un veac, au făcut din două provincii vasale şi robite de Turci, din nişte comitate stăpânite de Unguri, dintr'un crâmpeiu de ţară răpit de Austria şi din altă jumatate de ţară furată de Muscali, aceste toate locuite de un popor rupt în trei crâmpeie, România întregită. Moldovanul nostru stă în loc de frunte, cinstit de toţi.

CAP. IX.

Una din cele de pe urmă curți boierești din Moldova dela a doua jumătate a veacului trecut

Căiuțul era atunci o moșie de 5.800 de fălci, din care proprietatea stăpînia mai puțin de trei sute arabile, vre-o două sute și ceva de fînaț, mai ales poieni prin păduri și alte trei sute de pășuni. Aceste bineînțeles afară de locurile de hrană ale *locuitorilor* (cuprinse în întinderea totală de mai sus) și ridicîndu-se la opt sute cinci zeci de fălci. O parte din moșie trecea peste Trotuș, la Boiștea unde, pe) șirul de dealuri numit al Ciortolomului, moșia poseda trei pănă la patru sute de fălci de pădure de stejar. Pe malul drept al Trotușului se afla restul pădurilor, alcătuind un corp întreg de aproape patru mii de fălci de codru de fag și de brad, în bună parte neatins de topor.

La capătul despre apus al moșiei, pe șesul Trotușului, se afla tîrgușorul Căiuțul, al cărui hrisov de înființare fusese dat de Scarlat Calimah, dar care se născuse numai la sfîrșitul domniei lui Ioniță Sturdza, în urma unui al doilea hrisov, dat de acest Domn bunului meu, hatmanului Răducanu Roset. Acest tîrgușor, la așezarea noastră în curtea dela Căiuți, își atinsese punctul culminant de prosperitate. Era alcătuit dintr'o singură stra-

dă de case de vălătuci, locuite, afară de vr'o trei sau patru, numai de Jidovi. Pe lîngă târgușor se mai aflau pe moșie următoarele sate: Căiuțul, lipit de târgușor, Popenii cu cătunul Dela Vale, Blidarii cu cătunul Bâlca, Pralea și, pe malul stâng al Trotușului, Boiștea, poreclită Boerească pentru a o deosebi de acea Răzășească și de acea numită *A lui Galer*.

Mai posed socoteli de ale Căiuțului din anii 1856, 1857 și 1858 din care reiesă că venitul brut al moșiei se ridica atunci la vr'o șapte mii de galbeni sau optzeci și două de mii de franci în anr. Deoarece, pe acea vreme a boierescului, cheltuielile de exploatare erau foarte mici și proprietatea, din pricina micii întinderi a locului de hrană, neavând la ce să întrebuințeze nici măcar boierescul clacar întreg, datorit de cei aproape trei sute de gospodari ai moșiei, încasând chiar parte dintr'însul în bani, după tariful legiuit, iar simbriile plătite în bani fiind ridicol de mici, rămânea cu bună samă șăsă șăptimi din acest venit ca folos curat. Șapte până la opt sute de galbeni de aici proveniau dela *iraturile* târgușorului: *bezmen* sau dare pe stânjânul la fața uliței ocupat de *bezmanar*, *otcup* sau acciz asupra vinului și a rachiului consumat în târgușor, *mungerie* sau dare asupra lumânărilor de său desfăcute, și *căsăpia*, monopolurile facerii pâinii și a tăierii cărnii. Alte venituri vii mai erau acele ale morilor, în număr de șapte, al viei proprietății de treizeci de pogoane lucrătoare, al viilor cu embatic, al pivelor, al drăstelor și deosebite alte mărunțișuri. Pământul moșiei însă era în multe locuri puțin roditor; o parte însemnată dintr'însul fusese destupat din pădure de tata. Nu încape îndoială că numai cu puțină ordine, dat fiind atât venitul moșiei Mărgineni,

dela ținutul Neamțului, a mamei, care se arenda cu trei mii de galbeni sau treizeci și cinci de mii de franci în aur, era ușor, în acea vreme de ieftinătaote, să duci nu numai un traiu foarte larg și plăcut, dar chiar să pui de-o parte sumi frumoase cu care să se mai cumpere mai târziu alte moșii. Dar tata era nu numai cheltuitor și-i plăceau toate lucrurile pe mare, dar era poate și mai lipsit de ordine. Apoi, ca cea mai mare parte din boierii moldoveni care își exploatau înșiși moșiile, când sămăna, își croia socotelile pe nădejdea unor recolte totdeauna, nu bune ci nebune. Și totuș era foarte energic, foarte activ, stătea, vara, mare parte din zi călare și avea oroare de jocul de cărți.

Personalul moșiei era fără îndoială mult prea numeros. El se alcătuia din: un vechil, un gramatic, un vatav la Pralea, un vatav peste pluguri, un chelar al moșiei, un vatav peste vite, șapte feciori boierești, un pristav de pădurari cu doisprezece pădurari, un vier, păzitori permanenți la coșere și la hambar, un meșter fierar neamț, un meșter sfeidecar neamț, mai mulți lemnari și rotari tocmiți cu anul, boari, văcari, păzitori la capre, la oi, la porci și treizeci de argați ținuți în permanență tot anul pentru arătură, destupare de pădure și altele. Repet că lefile acestui personal, după concepțiunile noastre, nu de astăzi, dar chiar după acele de dinainte de războiu, erau, afară de acele ale vechilului și ale nemților întrebuințați, ridicol de mici, dar totuș, dat fiind numărul lor, se ridicau la multe sute de galbeni, la care venia să se adauge valoarea *tainurilor* de grâu, de păpușoiu, de carne, de brânză și hrana vitelor ce acest personal al moșiei aveau dreptul să le întreție pe cheltuiala tatei.

Când am venit să ne așezăm la Căiuți, vechilul

moşiei era medelnicerul Manolache Oatu, un fin de răzăş din satul Stâncăşanii, dela ţinutul Tutovei, care se afla în serviciul tatei de douăzeci şi doi sau douqzeci şi trei de ani, începându-l în însuşire de camardiner, însuşire în care cei mai norocoşi şi mai deştepţi din această clasă de oameni începeau să se ridice, ajungând uneori până la cele mai înalte slujbe ale statului. Manolache Oatu nu avea şi nu avuse niciodată aşa de mari ambiţiuni. Acest bărbat, mic la stat, slăbănog, smolit la piele, cu favoriţi şi mustăţi cărunte, al cărui singură trăsătură frumoasă erau ochii vii şi sclipitori n'a avut niciodată altă ambiţie decât acea de a strânge ceva părăluţe care, la bătrâneţe, să-l pue în stare să trăiască liniştit şi la adăpost de nevoie. Foarte devotat tatei şi întregii noastre familii, critica totuş pe cel dintâiu fără cruţare, mai ales din pricina inovaţiunilor ce le introducea necontenit. Manolache era duşmanul înverşunat al tuturor acestor noutăţi şi convins că agricultura moldovenească, aşa cum o cunoscuse în satul lui natal şi cum o văzuse făcută mai pe urmă de bunul meu şi de vechilii lui, era ultimul cuvânt al perfecţiunii şi *tot ce se mai iscodia de Nemţi şi de Franţuji;* nişte fleacuri fără de valoare. Mai ales când vorbia de maşinile de trier făcea clăbuci la gură. Cunoştea în chip minunat acea veche agricultură moldovenească de primitivi, caracterizată prin denumirea de *coada vacii.* Harnic tare va fi fost el când era tânăr dar, când l'am cunoscut eu, nu mai era: înainte de şapte ceasuri dimineaţa nu prea se ducea la câmp şi, după masă, *se lăsa* regulat până la toacă. Dar era foarte ordonat, îşi ţinea socotelile în cea mai frumoasă ordine şi convingerea mea este că era foarte cinstit, deşi s'a pretins că ar fi furat mii de galbeni şi ar fi făcut,

pe spinarea tatei, o adevărată avere. Săracul! A murit în mizerie.

Deoarece el alcătuia atunci tipul adevărat al mazilului moldovan de atunci, de vârstă matură, cu cultură rudimentară, dar care fusese în necontenit contact cu oameni mai culți, voiu vorbi mai pe larg despre el.

Eu dela început l'am iubit pe *moșu Manolache*, cum eram deprins să-i zic, dar mai ales ceva mai târziu, după ce m'am mai ridicat și mi s'a mai format mintea, fiindcă era patriot mare și-mi vorbia necontenit de Ștefan-cel-Mare și de izbânzile lui Și cu ce însuflețire!

Îi plăcea mult miliția moldovenească, o găsia frumoasă și era convins că este viteză, dar un lucru îl supăra foarte : faptul că muzica ei cânta cântece străine: niște *fleacuri de marșuri nemțești* care n'aveau cum să însuflețească pe oșteni. Ar fi vrut să cânte numai *doine*. „Cântând doine", zicea el, „se aruncau vitejii lui Ștefan-cel-Mare la năvală, numai ele sunt în stare să stârnească dorul de voinicie în oștenii moldoveni".

Un cusur mare avea însă pentru mine patriotismul lui moșu Manolache: era foarte rusofil și nu avea nici gând să scoată din mâinile lor Basarabia ce ei o răpise în chip atât de nedemn. Și eu doară fusesem crescut în rusofobie și de mama și de tata, dela care mă alesesem cu idei pe cât de rusofobe pe atât de francofile. Manolache Oatu nu putea să ierte pe Franțuji și pe engleji pentru *mișelia* ce o comisese, unindu-se cu Turcii pentru a năvăli la Sevastopol asupra Rușilor. Să se unească cu Turcii asupra creștinilor! Ce sacrilegiu cumplit. Apoi era în stare să cânte ceasuri întregi frumusețea oștirii rusești, cu care nu se putea asemăna alta pe lume și să rostească niște cuvinte

sălbatece, menite să reprezinte comenzi oștenești de ale ofițerilor lui Neculai Pavlovici.

Cunoștințele lui asupra istoriei Moldovei le căpătase Manolache Oatu în *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, a Postelnicului Manolache Drăghici, pe care o poseda și din care știa unele părți pe de rost. Apoi se mai găsiau la el niște călindare cu nuvele de ale lui Gheorghe Asache, Costache Negruzzi și a altora. In adevărul frumoasei nuvele prin care Costache Negruzzi povestește pe cât de eroică, dar pe atât de închipuită apărare împotriva oștirii lui Sobieski, a Cetății Neamțului, de către o mână de șăsesprezece plăieși moldoveni, avea o credință de stâncă, pe care de altmintrelea mi-o înculcase și mie; o știa pe de rost și de atâtea ori mi-ai povestit-o încât o învățasem și eu tot așa de bine. Mai era un lucru care mă năcăja rău în Manolache Oatu și acesta era faptul că nu voia să fie Roman de v viță ci Dac. Și tata mi-l învățase că Romanii, după ce înfrânsese pe Daci îi tăiase absolut pe toți, nemai lăsând nici măcar unul de sămânță. Cu toate că Manolache avea Istoria Moldovei a lui Drăghici, tot mai mare nădejde aveam în știința tatei care fusese la Universitatea din München, despre care ni povestia istorii atât de minunate. Apoi auzisem atâtea despre Romani, încât, fără a-mi da bine samă ce fusese ei, îmi plăcea mai bine să fiu neam de Roman decât neam de Dac.

— Moșu Manolache, crede-mă, îi ziceam, între un Roman și un Dac este aceiași deosebire ca între un Moldovan și un Țigan.

Dar Manolache de feliu nu se lăsa convins și susținea cu încăpățînare că într'însul nu este nici picătură de sânge roman, numai sânge dac, fără amestec. El, în copilăria lui, învățase ceva carte

grecească, era în stare să mai rupă binișor greceşte şi la bătrâneţe, dar nu putea suferi pe Greci pentru care avea un dispreţ nemărginit. Ştia o mulţime de fapte spre ruşinea sau desfaimarea acestui neam, unele din care le-am auzit povestite de oameni de samă, iar altele se găsesc reproduse în acte.

Fiind în slujba tatei, membru de samă al partidului Unirii, Manolache Oatu n'avea cum să nu fie unionist şi era deci agent zelos al Unirii, predicând-o ori pe unde călca. Dar bănuiesc că, în fundul inimei era separatist căci numai în bine nu vorbia pe fraţii noştri de peste Milcov şi, de câte ori era sigur că tata nu-l aude sau nu se va găsi cine să-l denunţe, zicea că oameni proşti ca boierii mari moldoveni el n'a mai văzut. Şi când îl întrebai pentruce, când îl mânca limba mai tare, răspundea că numai nişte proşti pot să dee de bună voie, pe mâna unor străini mai numeroşi decât ei, puterea ce o deţin, că Muntenii fiind mai mulţi la număr decât noi, o vor stăpâni totdeauna ei, că prin urmare toate slujbele, cele mari şi cele mai multe din cele mici le vor lua ei, pentru dânşii, lăsându-ni nouă numai *ciurucul*, că au să mute scaunul domniei la Bucureşti, pentruca să fie şi mai între ei şi pentruca casele lor de acolo să capete şi mai mare preţ, iar ale boierilor noştri din Iaşi să nu mai facă nici a treia parte din ce făceau până acuma. Şi, când cele prezise de el au început să se adeverească şi să se înfăptuiască, era foarte mândru de prevederea de care dăduse dovezi. Nu mai vorbesc de cele ce le povestia despre fanfaronada Munteanului, despre lauda lui despre sine, despre limba lui *întocmai ca a ţiganilor şatraşi dela noi* şi despre pielea lor smolită ca acea a neamului ţigănesc. Manolache era, precum se vede, un conservator înfocat.

Imi mai era drag fiindcă era vânător pătimaș și trăgător cu pușca bun și-mi făgăduise că el are să mă ducă pentru întâia oară la vânătoare de urși ceiace s'a și întâmplat. Apoi nimene nu știa atât de multe povestiri ca el despre bunul meu, hatmanul, pe care îl slujise înainte de a fi luat dela el de tata. Avea un adevărat cult pentru memoria bătrânului, povestia feliu de feliu de isprăvi vânătorești ale lui și nu se sătura să laude chipul minunat în care trăgea cu pușca sau cu pistolul și mânuia sabia, fiind în această privință fără pereche în țară. Istorisia între altele, ceiace mi-au confirmat și tata și moșii mei, că hatmanul așeza, pe două pahare de apă, pline ochiu, un chibrit și apoi, dintr'o lovitură a sabiei lui celei turcești, ce o posedă și astăzi fiul meu Radu, tăia acel chibrit în două, fără ca măcar o picătură de apă din cele două pahare să nu se verse. Apoi cum punea pe masă o perină mare, plină cu puf de gâscă, pe care iar, dintr'o singură lovitură, o tăia drept în două, fără ca să iasă măcar un singur fir de puf din cele două jumătăți qe perină. Și cum râdea moșneagul de tata și de moșu Alecu, întorși dela München, care de câte ori se încercau să facă aceleași isprăvi, aruncau paharele jos, stropind odaia cu apă sau o umpleau de puf.

Manolache Oatu era căsătorit cu o foastă domnișoară de onoare a bunicii, numiță Zoița, care se zicea că fusese deosebit de frumoasă în tinerețe și deosebit de harnică dar pe care eu am cunoscut-o cât un poloboc și bolnavă de idropizie, nemișcându-se de pe patul pe care ședea toată ziua împletind colțuni. Era însă o gospodină minunată care, chiar de pe pat, își ocârmuia casa bine și curat.

Trebuie să zic, spre lauda lui Manolache Oatu,

că căsnicia lui ar fi putut sluji multora de model. Cu toate că soţia îi era de ani de zile în această stare, încă de pe când administra moşia Costulenii, de lângă Ieşi, a Mitropolei, care o ţinuse în arendă moşu-meu Lascar, niciodată n'am auzit ca el să fi comis vr'un act de necredinţă către mama Zoiţa şi cu bună samă că, dacă asemene acte ar fi avut fiinţă, mi s'ar fi povestit mai pe urmă de ţărani, de slugile vechi, de ţigani sau de Jidovii din târg.

Apoi trebuie să mai adaug că niciodată, în cei zece sau doisprezece ani în care l'am frecventat, nu i-a scăpat faţă de mine nici un cuvânt ce un copil nu trebuia să-l audă, dealtmintrelea pot să zic acelaş lucru de toate slugile din copilăria mea fie Moldoveni fie Ţigani: acest respect al copiilor stăpânului era răspândit la noi pretutindeni, cum nu l'am găsit răspândit în alte ţări.

Manolache Oatu şădea în penultima casă din partea stângă a târguşorului Căiuţi, o casă ce se închiria dela nu mai ştiu ce Evreu pentru trebuinţa vechilului nostru. Aveam voie să merg la dânsul şi să stau acolo între ceasurile meselor şi a lecţiilor. Şi pentruca să merg la el, treceam prin grădină, în care se deschidea o portiţă ducând în ograda vechilului. Insă în acea ogradă era o primejdie vajnică care, în primii ani, de repetite ori m'a împiedecat să-i fac vizită. Acea primejdie era un cumplit gânsac, mare şi iute la mânie, care îndată ce mă zăria intrând în ogradă, dădea asalt la pulpele mele şi, chiar, de vr'o două ori, le-a desmierdat cu dinţii în chip neplăcut. Pentru a nu mă expune altor atingeri de acelaş feliu, mă obişnuisem, îndată cum deschideam portiţa, să încep a striga:

— Mâţule! Mâţule! Vină de închide gânsacu!

Şi strigam până când venia Mâţu, un băiet de ţigancă cu păr creţ de culoarea fuiorului de cânepă, cu pistrui pe obrazul alb şi rumân care, după cum am aflat mai târziu, trecea drept fiul lui Mokrenski, fostul yechil polon al tatei cu o ţigancă frumoasă numită Ileana Vişinoaia, care acum, îmbătrânită, era slugă la Manolache Oatu, iar Mâţu, atunci băiet de doisprezece sau treisprezece ani, dădea ajutor la toate câte trebuiau în casa vechilului.

In locuinţa lui Manolache erau cinci odăi care puteau servi de tip de locuinţă de mazil, de răzăş cuprins sau chiar de boieranaş mai sărăcuţ de pe acea vreme. Intrai printr'o odaie mare servind de antret, în care nu era decât un pat mare moldovenesc, o masă şi o ladă. De aici dădeai într'o odaie mult mai mică, având o dublă fereastră despre miazănoapte şi în care se afla în fund, în părete opus ferestei, un pat moldovenesc cu zestrea lui obişnuită, o masă dinaintea ferestii şi, la celalţi doi pereţi, câte un sipet mare deasupra cărora erau aşezate mai multe blăni, mantale de şaiac şi de abà, cojocele şi cojoace, precum şi cergi. Jos şi la pereţi erau scoarţe de un desemn vechiu, cum nu se mai văd acuma. In acea odaie n'am văzut niciodată şăzând pe nimene. Mi s'a spus însă că se adăpostiau într'însa musafiri mai de rând, când nu era chip să poată fi găzduiţi la curte. Această încăpere era despărţită printr'un coridor îngust, ale cărui capete duceau, unul în ogradă şi celălalt în ulita târguşorului, de odaia în care trăiau moşu Manolache şi mama Zoiţa. O odaie mare, luminoasă, căci avea trei ferești, una în părete despre răsărit, la care era aşezat lungul pat pe care dormiau, unul la un capăt, celălalt la cel opus, cei doi bătrâni. Saltelele lor nu se atin-

geau ci, între ele, rămânea un loc gol, peste care se întindea numai mindirul, deasupra căruia era așezată măsuța rotundă pe care își luau masa. În părețele despre miazăzi, dând deasupra uliței târgușorului, erau două ferești și, între ele, o masă, pe care se vedeau două sfeșnice de argint, o oglindă îmbrăcată cu argint, cum se găsiau atunci de acest feliu pretutindeni și deosebite lucruri, menite să ție loc de bibelouri. La părețele din fund era o ladă mare, acoperită cu feliu de feliu de învălișuri și de haine, iar la părețele despre apus era altă ladă mare și lungă, iar deasupra ei, prinse în părete armele lui moșu Manolache: două puști cu câte două țevi, foarte bune, semnate Lepage, un *tromblon*, mai lat la gură decât la fund, cu cremene, două perechi de pistoale, una cu cremene și alta cu petițe și o sabie în teacă de piele. Bine înțeles că icoana ferecată cu argint a Maicii Domnului, cu două alte iconițe mai mici, dinaintea cărora ardea veșnic o candelă de argint, nu lipsiau din părete. Perdelele și îmbrăcămintea patului erau de cit înflorit.

Nu mai am nevoie să spun că Manolache Oatu era creștin bun și evlavios care, Doamne ferește, n'ar fi mâncat carne în vr'un post, nu ar fi rămas nespovădüit de Pași și de Crăciun sau ar fi lipsit dela biserică în fiecare sărbătoare ceva mai de samă. Deplângea amar cum părinții noștri neglijau în chip atât de cumplit instrucția noastră re- cu cremene, dou perechi de pistoale, una cu cretici și cu șcismatici. Dădea în această privință toată vina pe bunica, lăudând evlavia hatmanului și acea a lui „Vodă".

Cu țăranii era foarte uman, de biciu și de vergi, de care se făcea atunci un așa de mare abuz, deși știa că tata nu era tocmai dușmanul lor

dacă se uza de ele cu măsură, nu abuza de loc şi socotia pe oameni drept. După plecarea şi moartea lui, ţăranii mi-au zis că vechil drept ca Manolache Oatu nu au mai avut. Bineînţeles că el, făcut *medelnicer*, prin stăruinţa tatei, încă din întâii ani ai lui Mihaiu Sturdza, avea drept, după codul cuviinţilor atunci în uz, la apelaţiunea de *cucoane* şi soţia lui la acea de *cucoană* şi că acel ţigan ţăran om de treapta lui sau funcţionăraş care nu i-ar fi dat această calificaţie s'ar fi expus la o frumoasă distribuţie de lumânări, cruci, dumnezei, bunici, mame ş. a. Manolache Oatu niciodată n'a voit să înveţe literile latine şi n'a fost niciodată în stare să cetească macar un cuvânt din vr'o carte scrisă cu aceste caractere care au devenit de uz obştesc la începutul anului 1860.

Nedespărţit de Manolache Oatu în mintea mea, este *gramaticul* moşiei, Todirică Calvînu, care avea în târg casă şi nevastă oacheşă şi frumuşică, dar lucra ziua în *cănţelaria* moşiei, o odaie mare, din casa unde şădea Manolache Oatu, în care intrai direct din uliţa târgului.

Imi aduc aminte de cel mai bătrân din feciorii noştri boiereşti de moşu Ion a Irinei, care slujise pe bunul meu. Povestia între altele cum fusese trimes, cu doi ani înaintea volintirilor (deci pe la 1819), de vechilul de atunci al moşiei, calare, la Bohotin, ca să ducă hatmanului veniturile moşiei strânse pe un an şi cum, la sosire, l'au învăţat cei trei gramatici ce erau în *cănţăleria* de acolo să zică boierului, când va vorbi cu el:

— Părinte hatmane!

Şi mai povestia cum acei trei gramatici s'au încurcat în socoteli şi n'au putut să socotească câţi galbeni făceau iermelicii şi rubielele ce le adusese, până ce el, Ion a Irinei, „*căruia numai a-*

tunci îi ieşise bine barba şi-i erau dragi bietele copile, socoteala pe care acei netrebnici nu puteau s'o facă pe hârtie. Şi hatmanul li-a strigat cu dispreţ:

— Păcătoşilor! nu vă este ruşine ca unul dela capre să vă facă socotelile!

Moşu Ion a Irinei era tipul cel mai minunat al ţaranului moldovan cum era acesta pe la mijlocul veacului trecut, bine înţeles a acelui de treabă, cum de altmintrelea erau cei mai mulţi. Om într'adevăr, cu frica lui Dumnezeu şi cu grija de pacat, blând, bun la inimă, de o cinste absolut fără prihană, duşman neîmpacat al minciunii, al prefacerii, al şiretlîcului, al oricărui vicleşug. Era vesel, glumeţ, deştept, harnic, priceput (pe cât îl ducea mintea) la treburile pământului şi a vitelor, cu durere pentru lucrul stăpânului pe care îl slujia şi bărbat fără de frică. Îi plăcea mult vânatul la care era cu noroc, deşi trăgător prost şi împuşcase mai mulţi urşi. Tatei îi era foarte drag. Îmi aduc aminte cum, puţină vreme după aşazarea noastră la Căiuţi, Ion a Irinei îmbolnăvindu-se, tata şi mama mergeau în fiecare zi cu trăsura la Blidari, satul unde trăia Ion, ca să-l vadă, aducându-i vin vechiu şi feliu de feliu de alte proviziuni. Pe doftorul Saros, de la Târgul Ocnei, îl aduceau pentru dânsul la două zile. Şi mare bucurie avut-am cu toţii când, în sfârşit, într'o după amiază, când venisem şi eu la dânsul cu părinţii mei, ni-a ieşit unchieşul înainte, la poarta lui.

Dealtmintrelea relaţiunile între tata şi între ţarani erau cât se poate de bune. El era un barbat de o violenţă cumplită şi, cum am mai aratat, de loc nu era adversar al bătăii, dar mai întâiu iubia ţaranul şi, în al doilea rând, era prea puţin

în contact cu el pentruca să aibă prilej să se supere des pe dânsul. Ei erau pe atunci foarte supuşi şi se achitau fără nici o împotrivire de datoriile ce li erau impuse de obicelu şi de legi. Tata avea de intervenit numai în cazuri de furt sau de nesupunere vădită, care se întâmplau foarte rar poate odată sau de două ori pe an şi nu în toţi anii. Nu li cerea niciodată să lucreze sau să plătească mai mult decât se cuvinea. Apoi era foarte darnic şi ierta multe datorii. De câte ori un ţaran era bolnav, mama, care se pricepea foarte bine în căutarea bolilor, îi trimetea doftorii, de care avea totdeauna o mare proviziune şi nu arareori mergea singură să viziteze bolnavii. De câte ori era necesar, când se ivia un caz putând deveni grav, se trimetea după medic, la Târgul Ocnei: medicamentele se plătiau totdeauna dela curte.

Cu toată lipsa de evlavie a familiei, datorită mai ales influenţei bunicii şi până într'un oareşcare punct, ideilor filosofice ale mamei la sărbătorile cele mari mergeam la biserica dela Popeni şi, acolo, găsiam strânşi toţi ţaranii din Popeni sau Blidari cărora, după liturghie, tata li ţinea o cuvîntare, la sfârşitul căreia li făcea o generoasă distribuţie de vin.

Biserica Popenilor este aşazată deasupra priporului care, din pîrăul Popenilor (Căiuţul Mare) suie la dealul Rateşului. Poziţiunea acelei bisericuţi de lemn, acoperită cu şîndrilă, este cât se poate de romantică şi a încântat toate firile artistice care au trecut pe dinaintea ei. Hramul ei este la Sfântul Gheorghe şi la dânsa veniau la liturghie ţaranii din satele gemene Popenii şi Blidarii. Nu departe de dânsa, pe drumul mare de atunci, care trecea pe platoul Rateşului, nu pe şăs

ca acuma, se afla un rateș, de vătăluci și de cărămidă, clădit în a doua jumatate a veacului al optsprezecelea de străbunicul meu, Lascaracie Roset. Aici, în ziua de Sfântul Gheorghe, se strângeau după slujba dela biserică, la Hram, nu numai Popenii și Blidarii, dar mulți oameni din celelalte sate, nu numai de pe moșie dar și de pe împrejur. Totdeauna, în acea zi, după dejunul nostru, tata, mama și eu pe capră, lângă vezeteu, ne duceam la Rateș și îndată mulțimea strînsă acolo încunjura trăsura, cu capetele descoperite și cu strigăte de:

— Să trăiți!

Tata își scotea și el pălăria și li zicea:

— Bine v'am găsit! Să trăiți și voi cu nevestele și copiii voștri! Dar puneți pălăriile în cap!

Țaranii se acoperiau și începea atunci o serie de cuvântări din partea obștei adunate, tata răspunzând la fiecare din ele. Cu acest prilej se vorbia de multe interese reciproce și țaranii aduceau la cunoștința tatei dorințele lor, care de obiceiu se satisfăceau cel puțin în mare parte. Apoi aduceau un miel frumos, tata îi dăruia în schimb un poloboc de vin, și pe urmă noi plecam, țăranii strigând din nou:

— Să trăiți! și ridicând pălăriile, tata ridicând și el pe a lui și eu, făcânl la feliu.

O sărbătoare mult așteptată de noi, copiii, era Sfântul Vasile, când ni se făceau cadouri, nu se introdusese încă moda copacilor de Crăciun, căci numărul guvernantelor engleze și germane, care au introdus acest obiceiu la noi, era încă mic de tot pe atunci și cu totul copleșit de acel al Francezelor în a căror țară nu se introdusese încă decât în chip excepțional.

Sfântul Vasile mai era așteptat cu nerăbdare

şi de întreaga mulţime a slugilor, atât a acelor ale casei cât şi a acelor ale moşiei. In ajun, sara, venia Manolache Oatu cu un lung izvod al tuturor sulgilor, alcătuit la cănţălărie, pe care era trecută, în dreptul numelui fiecăruia, suma ce i se dăduse în anul precedent, pe care tata îl revizuia, făcând îndreptări, aproape totdeauna în plus Manolache avea grijă să nu-şi pue numele pe acea listă şi, totdeauna tata adăugia numele lui şi cifra sumii ce i-o destina, pe care Manolache totdeauna se făcea că o găseşte prea mare şi săruta mâna tatei, apoi primia dela el, în galbeni totalul acestor daruri spre a le distribui.

Totodată se aziau afară pocnituri de biciu, sunetele *buhaiului*, copoţele şi deosebitelor *bresle:* argaţi dela grădină, argaţi ai moşiei, vezetei, feciori boiereşti şi pădurari (aceştia întruniţi într'o singură breaslă), care făceau rând pe rând câte o staţiune la fiecare din intrările casei. Suma dată de obiceiu era egală cu o lună din simbria fiecărei slugi şi alcătuia un total destul de samandicos. Şi nu mică era a doua zi munca lui Manolache şi a gramaticului, căci marea majoritate a bacşişurilor parţiale era mai mică de un galben şi trebuia să schimbi numărul de galbeni trebuitor pentru a da fiecăruia bacşişul lui în parte în mărunţuş, muncă ce numai uşoară nu era căci galbenii se schimbau, Romănia neavând pe atunci moneda ei, în următoarele mode: sfanţi austriaci de 2 lei 20 parale, fifirigi austriaci de 15 parale şi *gologani* de aramă tot austriaci de cinci şi zece parale atât de şterşi în cât îi puteai deosebi numai prin faptul că cei dintăi erau ceva mai mici decât ceilalţi), carboave ruseşti de 12 lei, sferturi de carboave de 25 de capeici, sorocoveţi ruseşti de 20 capeici, valorînd 2 lei 16 parale,

piese ruseşti de 15 şi 10 capeici valorînd respectiv 1 leu 23 şi 1 leu şi 8 parale, *iermelici* turceşti de 14 lei şi monede tot turceşti de 4 lei şi de 3 lei şi 20 parale galbăn nu era lucru uşor şi, la aceasta trebue să mai adaugi că galbenul valora după cursul pieţei. Zeu că socoteala schimbu.ui unui dela Ieşi şi din toată Moldova afară de Galaţi 37 de lei, iar cursul Galaţului era de 45 de lei şi acel al Visteriei (Ministerul de finanţe) de 32 de lei, leul vechiu de 40 parale din Moldova afară de Galaţi valorînd 32 de bani de dinainte de războiu.

Buba cea mare a economiei noastre era însă chipul ţinerii curţii propriu zise. Iaca personalul de serviciu ce-l întreţinea tata: 1 vatav de ogradă, *serdarul* Neculai Lefter, fostul său camardiner, timp de mulţi ani; 1 cămărăşiţă serdăreasa Elenco Lefter, soţia lui Neculai; 1 sofragiu, 1 camardiner al tatei, 1 al treilea fecior, doi băieţi la bufet, 2 bucatari pentru masa boierească şi 1 pentru aceea a slugilor cu 2 şi uneori 3 ajutori; 1 cameristă a mamei, 1 ţigancă care avea grija albiturilor tatei şi a casei, camerista surorilor mele, 3 sau 4 fete în casă, 1 chelar, 1 pitar neamţ şi 1 ajutor pitar, 3 vezete 1 surugiu, 2 rândaşi la grajdiu (o bucată de vreme am mai avut şi un stallmaistru prusian) 1 puşcaş însărcinat să aprovizioneze masa boierească cu vânat, 1 grădinar (neamţ sau francez) şi 12 argaţi grădinari, 4 spălătorițe şi o găinăriţă. Şi sânt sigur că, pe lângă aceste 46 sau 47 de fiinţe omeneşti adunate pentru a ne servi, plus *mance şi dadace*, memoriei mele cu bună samă să-i mai scape vr'o câteva. Şi unele din aceste slugi erau căsătorite şi aveau pe lângă dânsele familie care şi ele erau hrănite la curte.

Şi acum după trecere de şăsezeci de ani mai păstrez dinaintea ochilor icoana lungii mese a

slugilor de sus, întinsă vara sub cireşul urieş ce se afla din dosul noului bucătării, cu Neculai Lefler în cap ,având în mâna dreaptă pe soţia lui, iar în acea stângă pe camerista străină a mamei. Şi mai puţin de două feliuri şi fructe nu se servia niciodată la acea masă.

Işi poate face cineva o ideie de cheltuiala ce o cerea ţinerea unui asemene personal când voiu arăta că, în vara anului 1868, în care n'au fost de loc cheltuieli extraordinare treceau numai pentru masa noastră şi a slugilor hrănite la curte după cum reiesă dintr o socoteală ce o păstrez, câte 40 de ocă moldoveneşti, ceiace face 50 de kilograme) de carne de vacă pe zi, bine înţeles afară de carnea de miel, de porc, de viţel şi de păseri. S'înţelege că în acest caz, pe lângă o cumplită rîsipă, mai era şi o vederată furătură combinată între jîdovul arendaş al *iraturilor* târgului, printre care intra cum am văzut şi căsăpie, cu vatavul de ogradă, Neculai Lefter.

Acesta precum am mai arătat fusese, ani îndelungaţi, camadrinerul tatei în timpul văduviei sale şi-l însoţise în surgun la Constantinopol şi la Brussa. Tata avea o slăbiciune pentru el deşi ştia că-i lung la mână şi *nu duce la ureche*. Mama spunea că după cât s'a sous, favoarea de care se bucura Neculai Lefter la tata era datorită faptului că-i servise altădată de *curier de dragoste*. Şi numai fizicul unui Laporello nu-l avea vatavul nostru de ogradă: era de statură înaltă, spătos, foarte pântecos, stricat de varsat şi avea o faţă de beţiv, apoi mai era foarte prost. Tata îi obţinuse dela Ghyka Vodă un decret de serdar, singurul ce-l solicitase vr'odată dela socru-său şi acest fapt lasa nemângîeţi pe Manolache Oatu şi pe vatavul Iancu Popovici dela Pralea, care erau

numai medelniceri deşi nu se născuse *birnici* de rând ca Neculai Lefter. Acesta era de altmintrelea devotat tatei şi nu critica într'însul decât cumplita lui iuţală şi prostul obiceiu ce-l avea de a-şi aduce aminte, chiar după douăzeci de ani, de orice lucru al său". In fond fostul camardiner avea o mare admiraţie pentru stăpânu-său. Fiind fricos ca un iepure (dar brutal cu inferiorii lui) admira mult bărbăţia tatei şi având o ideie mai mult decât confuză despre *al meu şi al tău*, istorisia cu vederată mierare fapte despre incoruptibilitatea tatei ca judecător şi ca ministru, neascunzându-şi însă părerea de rău că *nu fusese ca alţi boieri mari, pentru ca să se fi putut pricopsi şi face om şi el, Neculai Lefter ca alţi camardineri ai altor înalţi diregători, care au ajuns la avere pe când el a rămas sarac lipit pământului.* Cred că dacă, din firea lui, Neculai era aplicat spre furături, îl mai împingea la aceasta şi nevasta lui, cucoana Elenco, în care se adunase o adavarată sindrofie de viţiuri. Această păreche avea cu dânsa o fată de douăzeci de ani trecuţi duduca Marghioliţa, un adevarat monstru, înalt şi pântecos ca tată-său, înzestrată cu moravuri deplorabile şi un fiu trecut de adolescenţă, cuconul Iorgu, care îşi însuşise toate calităţile răle ale amânduror părinţilor. Bine înţeles că aceste două odrasle îşi găsiau toată întreţinerea la noi.

Pe la 1860 se înfiinţase un post de comisar de poliţie al târguşorului în care tata făcuse să fie numit Neculai Lefter. Acesta îşi făcuse îndată o uniformă de comisar: mondir de postav albastru cu reversuri roşii imitând blana şi şnururi de fir de argint, pantaloni asemene de postav albastru cu două largi lampasuri roşii, cum le poartă astăzi la noi generalii şi şapcă de postav tot albas-

tru, cu cozoroc de piele de glanţ şi vipuşcă roşie largă. Apoi mai era încins cu o sabie de cavalerie rusască, a tatei, al cărui mâner era aparat de o gardă urieşă de oţel cu ajururi. Am auzit pe Jîdovii din târg lăudându-se mai pe urmă că dela ei a strâns Neculai Lefter banii cu care şi-a făcut uniforma. Numai punerea în vigoare a legii comunale a pus capăt cabazlîcului ce-l alcătuia acest comisariat.

Dela mutarea noastră la ţară feciorii din casă nu mai purtau livrele, aceste multe la număr şi de forme diverse, erau strînse în pod. Când erau musafiri în casă, Neculai Lefter, sofragiul şi camardinerul tatei purtau frace, de obiceiu însă e-sau îmbrăcaţi în haine de aceiaşi formă ca stăpânii şi musafirii, foarte adesa în haine lepadate de stăpâni, însă nu de a tatei, căci el avea nişte forme de îmbrăcăminte speciale, datând din Domnia lui Mihaiu Sturdza. In deobşte îmbrăcămintea slugilor lasa la ţară, mult de dorit pretutindeni, acea a femeilor fiind şi mai disgraţioasă şi mai neîngrijită decât a barbaţilor, iar acea a slugilor de jos se mărginia la izmenele şi cămeşa naţională.

Tata avea pasiunea cailor şi a trăsurilor: într'o vreme am avut douăzeci şi opt de cai în grajdiu şi vr'o cincisprezece trăsuri pe arcuri în şură. Recolta de orz şi de ovăz a moşiei nu ajungea niciodată pentru hrana cailor noştri şi a tainului vechilului şi a vatavului dela Pralea. Şi moşu-meu Lascar veşnic rîdea de caii noştri pe care îi privia ca pe nişte gloabe. Tata îi cumpăra pe la Iarmaroace, iar moşu Lascar, avea herghelia lui, din care scotea nişte cai minunaţi, cu mult sânge arăbesc într'înşii.

Dealtmintrelea cu toată mulţimea slugilor şi

îmbielşugarea traiului eram departe de a ne bucura de un confort adevarat, astfeliu cum este înţeles în Apus şi cum l'am găsit pe urmă şi în unele case dela noi. Casa era foarte mare dar rău distribuită şi incomodă, atenansele departe de dânsa: bucătăria, în vremea sosirii noastre dela Pralea, se afla şi a ramas încă, şăpte sau opt ani, peste drum de strada târgului care alcătuia şleakul mare între graniţa ungurească şi Galaţul. Şi până după anul 1870, acea stradă, pe vreme de ploaie se schimba într'un adevarat rîu de glod, până la genunchi prin care slugile care aduceau blidele cu mâncări pentru masa noastră trebuiau să străbată, iar earna pe un gheţuş cumplit sau pe troian până la brîu şi pe viscol. Apoi vă închipuiţi ce grea era supravegherea bucătăriei în asemene condiţiuni. Tot peste drum de şleahul cel mare erau grajdiul şi sura cu trăsurile, ceiace dădea loc la aceleaşi greutăţi de supraveghere. Apoi curtea propriu zisă, marea clădire în care locuiam, nu conţinea decât prea puţine adăposturi pentru slugi; cele multe din ele erau adăpostite în nişte clădiri, tot din târg, clădite de tata sau închiriete dela Jîdovii din târg.

Dar nimică nu dă atât de bine o ideie despre puţina înţelegere a ideii de confort, de câştig de timp şi de economie de personal ca faptul că până după moartea tatei şi cât a mai stat mama la Căiuţi, nu au fost clopote pentru chiemarea slugilor. Dacă aveai nevoie de vr'o slugă, trebuia să ieşi în coridor şi s'o strigi cu gura sau să baţi în palme: ultimul din aceste două procedee era cel mai uzitat atât la noi cât şi în foarte număroasele case care nu adoptase încă clopotele. Luxul din cele multe aşăzări boiereşti dela ţară era un lux semi-barbar.

Modul de traiu dela Căiuţi pe lângă că era semi-barbar, mai era pe cât de nemăsurat pe atât de desordonat şi nu putea să ducă, cum a şi dus decât la ruină. Alt element care a contribuit mult la acest de pe urmă rezultat şi care va fi descris mai pe larg în capitolul viitor a fost alcătuit de cheltuielile exagerate pentru instrucţia şi creşterea noastră despre care voiu vorbi în capitolul următor şi care în nici un punct de privire nu şi-au atins scopul deşi fiind făcute cu cea mai mare dragoste şi generozitate, dar în chip foarte puţin priceput.

Ospitalitatea casei noastre era bine cunoscută în toată ţara, rar eram fără musafiri: rude, prieteni şi cunoscuţi care se anunţase şi erau aşteptaţi, sau alţii necunoscuţi şi prin urmare neaşteptaţi. Pe acea vreme mai era obiceiul ca drumeţul să mîe la curtea lângă care îl prindea noaptea. Căiuţul fiind târguşor, avea vre-o două sau trei hanuri evreeşti, la care trăgeau unii drumeţi care nu cunoşteau pe tata sau erau oameni ale căror creştere şi obiceiuri i-ar fi făcut să nu se simtă la îndemână în casa şi la masa noastră. Dar tata cunoştea şi era cunoscut de aproape întreaga Moldovă de atunci şi numărul trecătorilor din toate stările sociale care se folosiau de găzduirea noastră era foarte mare.

Imi aduc aminte cum, într'o zi din toiul iernei 1868, pe un troian cumplit, pe când mă aflam, dupa dejun, în biurOul tatei, aud zurgălăi şi pocnete de bicIu şi văd intrând pe poartă o sanie cu patru cai de poştă, iar într'însa o fiinţă mărunţă, ascunsă în blănuri care şădea zgribulită. Sania trage la scarea cea mare şi Neculai Lefter iesă din casă, ajută pe ocupantul săniei s'o părăsască şi să urce scara, mai mult purtându-l în

brațe. In sfârșit ușa biuroului se deschide și Neculai împinge spre sobă mica ființă. Aceasta punând ochii pe tata care-și fuma ciubucul întins pe divan, își scoate căciula urieșă care-i acoperia capul, zicând:

— *Bonjour, Monsieur, je viens de Marseille et je vais à Paris.* (Bună ziuă, Domnule, vin dela Marsilia și merg la Paris).

Această frază era atât de neașteptată, înfățoșarea străinului diminutiv atât de ridicolă, în cât tata răspunse:

— *Bon voyage, Monsieur.* (Călătorie bună, Domnule).

Dar dându-și îndată sama de caracterul puțin ospitalier al acestor cuvinte, adause:

— *Mais en attendant veuillez considérer ma maison comme étant tout à votre disposition.* (Dar deocamdată, binevoiți a considera casa mea ca fiind cu totul la dispoziținea Domniei Voastre).

Numai după mai multe pahare de ciaiu cu rhum bietul Francez fu în stare să-și decline numele și calitățile precum și motivele călătoriei. Se numia Comte și era un comerciant de samă din Paris și vârîse capitaluri însamnate într'o societate de petrol care, de vro trei ani, făcea explorări după zăcăminte de petrol împrejurul Târgului Ocnei. Cu direcția acestor explorări era însărcinat un inginer de mine francez, numit domnul de Lalande, un om cât se poate de plăcut și de bine crescut, pe care îl cunoșteam foarte bine și il aveam adesa în vizită la noi, dar care nu izbutise să găsească petrol deși se cheltuise cu furajurile o mulțime de bani. Acționarii societății, în fața unor repetite cereri de fonduri pentru urmarea explorărilor, delegase pe d. Comte pentru a-și da samă la fața

locului de starea afacerii. Afacerea stătea prost. Lalande, deşi inginer de mine dela şcoala din Paris şi fost director a mai multor întreprinderi miniere în colonii, despre care ştia să povestească lucruri prea interesante, căutase petrol acolo unde nu era sau unde se găsiau numai cătimi neînsemnate. Afacerea a fost în urmă lichidată cu mare pagubă pentru acţionari, dar noi am petrecut o seară din cele mai plăcute cu d. Comte, care s'a arătat un *causeur* cât se poate de fin, de interesant, de bine informat şi de bine crescut. De atunci nu am mai văzut nici nu am mai auzit ceva despre el, lucru ce se întâmpla des cu musafirii noştri ocazionali.

Dar nu toţi oaspeţii erau aşa plăcuţi ca Comte, deşi el a fost departe de a fi unicul de feliul lui. Voiu vorbi acuma de un caz cu totul de altă natură.

După rzboiul dela 1828—1829, se stabilise în Ieşi un tânăr farmacist al armatei ruseşti, suedez din Finlanda, numit Tornborg, deschisese în Ieşi o farmacie care nu întârziese să devie cea mai bună şi cea mai cercetată din oraş şi se căsătorise cu fata unui neamţ, om de treabă şi cu stare, aşazat în Moldova de ani îndelungaţi. Tornborg era foarte deştept şi se bucura de o cultură destul de frumoasă. A făcut cunoştinţă cu tata şi cu moşii mei la întoarcerea lor din străinatate. Nu trecu însă mult şi ei constatară că Suedezul era un craiu fără de scrupul care mânca cu lingura averea lui şi a nevestei şi-i exploata pe cât putea. Impotriva acestei exploatări au ştiut să se păzască şi el nu a mai avut dela ei decât foloasele ce voiau să i le dee, mai cu samă produse de tot soiul dela ţară, dar de oarece făceau haz de el căci era plin de duh şi de entrain) îi dădeau bu-

curos din bogatul lor prisos. Călătoriile la Bohotin pentru Tornborg atât de folositoare în cât moşii mei mi-au povestit că i s'a întâmplat, în repetite rânduri, să străbată de două ori în douăzeci şi patru de ceasuri distanţa Ieşi-Bohotin şi înapoi, adică de patru ori patruzeci şi şăsă de kilometri, peste to t184 de kilometri. Bine înţeles că aceste drumuri nu le făcea cu caii şi trăsura ce nu o avea ci cu caii moşilor veşnic pe drum între moşie şi oraş. Dar cea mai mare parte a traiului zilnic al lui Tornborg era astfeliu asigurat.

Pe lângă că tot ce câştiga trecea în chefuri, apoi începuse să neglijeze farmacia şi avea necontenite fricţiuni cu serviciul sanitar, deşi acesta, pe acea vreme, numai sever nu era. I s'a închis de repetite ori acea farmacie. Se adresa tatei şi moşilor pentru a obţine deschiderea ei, dar ei erau la cuţite cu Mihaiu Sturdza şi intervenţiunile lor, în special acele ale tatei, erau totdeauna făcute în termeni cât se poate de irespectuoşi pentru autoritate, ceiace producea un efect contrar acelui dorit de Tornborg. Mizeria era de pe atunci în casa lui. A dus-o el câţiva ani cum a dus-o, până când, prin a şăsa decadă a veacului, succesele lui Barnum cu Tom Pouce şi Jenny Lind îi dădură ideia să-l imiteze. Soţia lui îi hărăzise un băiet şi trei fete; băietul era cu desăvârşire idiot, cele două fete mai mari slute, cea mică drăguţă. Hotărî să dee o instrucţiune muzicală celor două fete mai mari (a treia era din cale afară mică), şi odată această instrucţiune muzicală terminată, să plece cu ele în Europa şi în America, să dee concerte şi să câştige milioane. Li dădu ce instrucţiune muzicală puteau să găsească în Ieşi şi, îndată ce le socoti destul de instruite,

plecă cu ele și cu soția lui în străinatate. In cel dintâiu oraș unde ajunse, făcu niște afișe mari în care se anunța sosirea acelei minuni a minunelor vestitele privighetori suedeze care aveau să dee un concert în cutare seară. Anunțul apărea și în jurnale, iar lumea cumpara bilete. Dar la vederea celor două slute̦nii și la auzul glasurilor lor, miorlăitoare, jura că nu le va auzi a doua oară. Ceiace nu a împiedicat pe Tornborg să facă înconjurul Europei. Vă închipuiți că a ramas sechestrat în nenumarate oteluri, că i s'a reținut bagajul dar spiritul lui inventiv, cu tot insuccesul ce-l aveau bietele fete, a găsit chip să meargă până la Madrid și să se întoarcă înapoi în Ieși. Numai în America nu a izbutit să meargă, ceiace îl făcea să zică că numa egoismul prietenilor care nu au consimțit să-l împrumute cu puținele mii de franci necesare pentru a-i plăti călătoria peste Ocean îi datorește faptul că a ramas sarac la bătrânețe. Nu știu cum a dus-o dela întoarcerea lui în țară din acea călătorie artistică și până în toamna anului 1866, dar într'o bună dimineață de Octombrie, tata s'a trezit cu dânsul și cu toată familia la Căiuț cerându-i hrană și adăpost pentru iarnă, căci altfeliu nu-i rămâne decât să simpuște sub ochii lui. Și tat i-a dat o cameră mare peste drum de curte într'o casă a lui și l'a primit la masa noastră cu soția și fetele lui. Băietul însă, într'o stare de murdărie grozavă și idiot, mânca la cancelaria moșiei unde fusese adăpostit.

Tocmai atunci venise la noi profesorul de muzică Seidl, despre care voiu vorbi și mai departe. Tornborg care urma să îngrijască glasul sau mai bine zis, absența totală de glas a fiicelor sale, obținu ca bietul Seidl, să le acompanieze două ceasuri pe zi în exercițiile lor, bine înțeles

în chip cu desăvârşire graţios. Şi au stat astfeliu la noi până la sfârşitul lui Ianuar, dar Tornborg, văzând că tata dă adăpost şi hrană, dar nu banii ce nădăjduia să îi smulgă, s'a declarat ofensat de nişte avanii imaginare şi a plecat la Ieşi unde, la sfârşitul acestei cărţi îl vom găsi în relaţii cu personagii care au jucat un rol în istoria omenirii.

Printre nenumaraţii musafiri necunoscuţi care găsau la noi adăpost şi masă s'au strecurat şi vr'o doi trei aventurieri. Voiu cita printre aceştia pe falsul Alexandru Blaremberg, subofiţer dezertor din al doilea regiment de lăncieri care, la sfârşitul lui August 1863, s'a dat mie, pe când prindeam nişte peşte cu undiţa în iazul cel mare din grădină, drept fratele soţiei moşului meu, beizade Iancu Ghyka, fratele mamei. Mi-a istorisit că este însărcinat să ducă la regiment o remontă ce o făcuse la iarmarocul Caşinului şi care rămăsese la Târgul Ocnei, dar vine la Căiuţi peste două zile. Eu, bine înţeles că m'am grăbit să duc mamei această veste, iar ea a trimes să-l poftească la curte. Se întâmplase că mama nu cunoştea încă pe atunci nici pe cumnată-sa nici pe vr'un membru al familiei acesteia. Dacă pungaşul era departe de a avea distincţiunea elegantului căpitan Saşa Blaremberg, nu se putea tăgădui că se ţinea bine şi vorbia o franţuzească corectă. A povestit mamei feliu de feliu de minciuni, lăudându-se înte altele că luase şi el parte cu larca la exped'ţiunea Mexicului. Se întâmplă că mama urma să plece a doua zi de dimineaţă la Mărăşeşti, însoţită de moşu-meu Lascar, dar ea pofti pe falşul Blaremberg să rămâe în gazdă la noi, chiar în timpul absenţei sale până la sosirea remontei ce o aştepta. Aventurierul a primit, confundându-se în mulţămiri şi mama a plecat de dimineaţă.

După două sau trei zile, remonta nu sosise, dar pretinsul Blaremberg o șterse în zori de ziuă, luând cu dânsul o puşcă Devismes a tatei.

In ziua în care, cu prilejul plecării noastre în Italia, cu puține săptămâni mai pe urmă, ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri la Mărășești, precum am aratat mai sus, mama a avut prilej să facă cunoștință cu adevăratul frate al cumnatei sale, iar ofițerii regimentului ni-au povestit cum, în dimineața aceleași zile, falșul Blaremberg, recte Bucșănescu, fusese arestat și urma să fie dat judecății pentru dezertare și furt de bani ai regimentului.

Sosirea unui musafir era privită aproape totdeauna ca un temeiu de bucurie și ca o întâmplare plăcută, gazda se simția îndatorită prin faptul venirii musafirului, aceasta fiind privit ca cel care îndatora. Și cu cât era mai străin și venia de mai departe era văzut cu mai mare plăcere, căci aducea veşti mai noue pentru noi şi ne povestia lucruri mai necunoscute. Nu arareori se întâmpla ca tata, auzînd că la cutare han din târg a tras cutare sau cutare străin,a trimes pe Neculai Lefter spre a-l pofti să-i facă plăcerea să vie în gazdă la noi. In această ospitalitate nemărginită se ascundea și o bună doză de egoism, căci acea găzduire aducea o schimbare plăcută în monotonia vieții dela țară, și un contact cu lumea de dincolo de micul nostru orizont. Dar era fără îndoială un egoism foarte binefăcător pentru călătorul trudit, ars de soarele lui Cuptor sau înghețat de crivăț care găsia masă bogată, adăpost curat și primire cu inima deschisă.

CAPITOLUL X

„Universitatea de la Căiuți"

La începutul celei a șăsa decade a veacului trecut nu se puteau face studii secundare complecte decât în Ieși sau în București și chiar acele lăsau mult de dorit: profesorii treceau drept slabi și unele cursuri lipsiau cu desăvârșire. Părinții mei hotărîse dela început să facă din mine un savant, dar nu voiau să locuiască nici în Ieși nici în București iar de despărțirea de ei a vr'o unuia din noi nici nu permiteau să se vorbească. Profesori particulari români nu se găsiau, nu rămânea deci decât recursul la străini. Apoi tata a hotărît ca, dela vârsta de șăsă ani, să fiu luat din mâna femeilor spre a sta sub priveghierea unui bărbat. Bărbați străini instruiți care să asume sarcina creșterii unui băiet atât de mic nu se găsiau în țară, iar relațiile și comunicația cu străinătatea erau rare anevoiasu și grele, în schimb se găsiau în țară destui străini cu instrucțiune secundară mai adesa incomplectă, veniți după căpătuire în orice chip, în orice ramură de activitate gata să se însărcineze și cu educația unui asemene băiețel. Și astfeliu s'a făcut că am avut zece profesori. Iacă în ordine cronologică numele lor.

In toamna anului 1850, împlinind șăsă ani, tata a găsit că este vreme să trec dela mâna femeilor la acea a bărbaților. Mi-a luat un profesor (deși

era hotărît ca, deocamdată să nu învăţ nimica) în persoana unui frate a doamnei Darmet, proprietara vestitului magazin de noutăţi cu acest nume dela Ieşi Victor Chaubert, care făcuse întreaga campanie a Crimeei în calitate de sergent furier de vânători. Era un om blând, bun şi de treabă, dar care pe la sfârşitul iernei, nu mai putu de urît în Căiuţi. Se zise bolnav şi părinţii mei fură siliţi să-l concedieze.

In primăvara următoare, tata ni-a adus, iar dintr'o călătorie la Ieşi, pe un băietan de douăzeci de ani din Belgia, numit Charles Godecharles. Acesta era cu totul lipsit de serios şi nu rămase la noi decât trei luni. El se ocupa mai mult de femeile drăguţe din târg decât de mine. Păstrase o amintire din cele mai plăcute din ţara noastră şi, din şăderea lui la noi, căci scria des tatei şi mamei în cursul anilor următori pentru a li anunţa căsătoria şi naşterea copiilor lui, neuitând niciodată să li mulţămească pentru tratamentul de care avuse parte şi de excelentele sfaturi ce i le dăduse.

In locul lui Godecharles, tata mi-a adus în toamna aceluiaş an pe Pierre Nombral, un francez din sudul Franţei care era atunci în slujba lui Zizi Cantacuzino şi, mi se pare a lui Nicu Catargiu (fratele lui cuconu Lascar) şi priveghia lucrările şoselei dintre Mărăşeşti şi Galaţi, pe care cei doi boieri susnumiţi o luase în întreprindere. Nombral se zicea fost căpitan în regimentul al 3-lea de zuavi, dar aparenţa, manierele şi mai ales gradul lui de cultură trădau cât colo pe fostul subofiţer. Era căsătorit şi avea un băieţel, dar doamna Nombral nu şădea la noi, fiind angajată în calitate de guvernantă la un proprietar din ţinutul Putnei. Era neasemănat mai deşteaptă şi mai cultă decât bărbatu-său. Acesta era tipul Gasconu-

lui *bon enfant*, unul din cei mai puțin mincinoși ce i-am cunoscut și bun la inimă, dar de o inteligență mediocră unită cu o cultură și mai slabă. Cu toate că se lăuda că ieșise din școala dela Saint-Cyr de loc nu se putea împăca cu ortografia franceză, dar era în schimb o *dădacă* admirabilă pentru mine. Mă îngrijea în chip minunat, mă iubia, știa să mă intereseze și să-mi inspire afecțiune pentru dânsul. Imi citia seara, după ce mă culcam *Télémaque*, însă nu era în stare să-mi dea deslușiri asupra mitologiei, ceeace încurca grozav ideile mele religioase și mă făcuse într'o vreme să-mi fac rugăciunea către „Jupiter, părinte al zeilor". Nombral era un pedagog atât de incapabil în cât, cu toate că cunoșteam literile și scriam destul de bine orice mi se dădea de copiat (eram când ne-am despărțit de șapte ani), n'a parvenit să mă învețe a ceti.

In iarna 1859—1860 toată casa a fost bolnavă de tusă măgărească începând cu mama și terminând cu ultima slugă. Nombral ne îngrijea pe toți după sistemul Raspail prin camforă, apa sedativă, pomadă camforată, țigarete camforate, etc. Casa noastră mirosia atât de puternic a camfor încât bunica care, nu știu din ce cauză venise să petreacă iarna cu noi, și, singură din toată casa, scăpase de tusa măgărească, a fugit fără de veste într'o noapte, după obiceiul ei, ne mai putând, zicea ea, să sufere acel miros nesuferit. Și tata rămăsese indemn, fiindcă petrecuse iarna la Iești, dar starea sănătății lui era departe de a fi bună.

Se întâmplă în cursul acelei ierni un eveniment important pentru mintea mea. Tata trimese în sfârșit la Căiuți întreg mobilierul casei din Iești pe care o închirie, foarte prost, (urmele Unirii), unor Jidovi. Eu uitasem cu desăvârșire mobilie-

rul nostru din Ieşi, deoarece de patru ani nu mă mai învârtisem decât în elegantele dela Căiuţi şi dela Pralea: acele mobile mi-au părut nişte adevărate splendori, pe care mi se luau ochii. Erau şi lucruri frumoase printre acele mobile, dar pe podelile care jucau ale casei dela Căiuţi, fără cadre de tapeţi, cu ferești urît văpsite, făceau puţin efect. A trecut iarna întreagă cu aranjatul odăilor. In primăvara următoare a venit la surorile mele Ana şi Marie, ca guvernantă o soră a Nemţoaicei dela vară-mea Profira, acea care se îmbrăca bărbăteşte.

Asta, care venise la surorile mele, era poate mai ordinară şi mai incultă decât cealaltă şi în orice caz neasemănat mai urîtă deşi şi aceia era departe de a fi o frumuseţă. După câteva luni sănătatea tatei înrăutăţindu-se ne sili să plecăm la Viena.

M'am despărţit de Nombral cu mare părere de rău, plângând, căci el îmi arătase o adevărată afecţiune şi ştia să mă intereseze prin nenumăratele istorii din Africa ce mi le povestia. Apoi tata îmi cumpărase o puşcuţă cu un foc, puşcă adevărată care se încărca cu praf şi ploaie, mergeam la vânat cu Nombral şi împuşcasem o vrabie adevărată şi aceia era fapta despre care eram mai mândru s'o fi săvârşit de când eram pe lume.

La Viena părinţii mei au angajat un Würtembergez cu studii universitare numit Maximilian Wegener. Vorbea franţuzeşte ca un francez şi avea cunoştinţi serioase, dar era beţiv şi brutal. A stat numai vr'o două luni. Pe urmă s'a angajat un elveţian din cantonul Valais, numit Venthy, catolic fervent şi bărbat nesuferit.

Dela Viena l'am adus cu noi în ţară şi a plecat în curând, în urma unei discuţiuni cu tata asupra clericalismului.

Anton Alaux, Gascon de douăzeci și opt de ani, bacalaureat în științe, fost pedagog într'un liceu, în Franța. A plecat dela noi când ne-am dus în Italia. Ca învățător era mult superior celor precedenți. Pe acea vreme iubiam deja foarte mult lectura, încurajat mult în această privință de mama mama și de domnișoara Endrödy, despre care voiu vorbi în curând. Pe lângă romane scrise pentru copii, cetiam cu lăcomie tot ce era privitor la istorie și biblioteca mamei era foarte bogată în această privință.

Camillo de Lucca, bărbat trecut de cincizeci de ani, publicist cunoscut, angajat de mama pe când eram la Florența și adus cu noi în țară. Era văduv cu un băiet de vârsta mea, dar acesta viționș și bun de nimica. Bătrânul era un bărbat cât se poate de cum se cade, care făcuse număroase educații în Rusia unde petrecuse ani îndelungați. Era însă învățător slab și progresele ce le făceam sub direcția lui aproape nule.

Fugise pe la 1849 din Roma, de unde era originar, spre a nu fi închis pentru ideile sale liberale și naționaliste, se căsătorise în Rusia cu o guvernantă franceză care îl convertise la protestantism. Era foarte religios și ne făcea în fiecare duminecă un curs de morală, dar religiozitatea lui era sinceră fără ostentațiune și fără ipocrizie. Îl iubiam foarte mult și congedierea lui m'a mâhnit foarte mult, dar recunosc că părinții mei au avut dreptate să se desfacă de el, căci nu făceam de loc progrese sub direcția lui.

Apoi a venit așa zisul doctor Herman Wagner, în realitate un escroc jidov numit Ignatz Scheu. Îl angajase la Viena guvernanta surorilor mele, domnișoara Endrödy, trimeasă acolo cu soră-mea Maria pentru a-i schimba aparatul ortopedic și

pentru a-mi căuta un preceptor. Acea fată bătrână şi urâtă avea mania măritişului. Se adresase la un biurou de plasare pentru un preceptor; i se trimesese pe falsul doctor Wagner care-i făcuse curte, îi împrumutase câteva sute de florini, îi făgăduise s'o iee de nevastă şi o hotărâse să-l angajeze în calitate de perceptor pentru mine. Purtarea lui necuviincioasă a făcut ca să fie congediat după puţine luni. S'a dus la Braşov unde a avut diferende cu poliţia. Aceasta nu a întârziat să-şi procure lămuriri asupra antecedentelor sale; l'a arestat şi expulzat din Impărăţia habsburgică. Povestea că făcuse mari călătorii de exploraţie în toate părţile lumii, până aproape de Polul Nord. I-am descoperit însă repede şarlatania, căci l'am prins recitându-ni descrierea unei aurore boreale ce o învăţase pe de rost, cuvânt cu cuvânt dintr'un „Lesebuch" (carte de cetire germană) al meu, apoi zicând că Hotentoţii sunt un trib sălbatec din *America*. Pe lângă că 'mi era antipatic, mai trebuia să învăţ de acum înainte toate obiectele în limba germană. Deşi o vorbeam destul de curgător, totuşi era o greutate pentru mine care-mi făcusem până atunci toată studiile în limba franceză.

După un interval de câteva luni, părinţii mei au adus pe Jean Lemoine, bărbat de meserie, cu titluri universitare serioase, care mai stătuse în ţară vr'o trei ani în casa rudei noastre, Costache Rosetti-Teţcanu, ca preceptor al fiului său Dimitrie. A fost, sub raportul lecţiilor, cel mai destoinic din toţi preceptorii ce i-am avut. Din păcate era mojic la culme şi murdar. Avea pe lângă dânsul pe soţia şi pe fetiţa lui care şi ele erau întreţinute de părinţii mei.

Acel Lemoine era un bărbat cu cunoştinţi foarte serioase şi foarte inteligent; specialitatea lui era

chimia, avea o slujbă într'unul din laboratoriile statului francez. Era totodată un adept al ideilor celor mai înaintate şi, la 1848, luptase în rândurile insurgenţilor din Iunie. El mi-a arătat atunci, la 1866, o mică bucată de aur *ce o făcuse singur*, adăugând însă că costul la care se ridicase producerea ei era de mai multe ori mai mare decât valoarea ei. Apoi îmi spunea că izbânda ideilor înaintate şi căderea tuturor monarhiilor nu mai putea să întârzie, căci s'au descoperit explozive de o putere colosală şi fără îndoială că se vor descoperi şi altele încă mai puternice, cu ajutorul cărora o mână de oameni hotărîţi vor fi în stare să facă să sară în aer palate şi cetăţi şi să nimicească armate puternice. Aceste prevederi ale lui Lemoine s'au adeverit cu îndestulare, iar despre putinţa de a fabrica aurul şi alte corpuri zise atunci simple nu se mai îndoeşte astăzi nimene.

Cel de pe urmă a fost Edmond Aymon, absolvent de seminar, dar foarte în stare să prepare pe un elev pentru bacalaureat. Foarte bun şi de treabă, din nenorocire tuberculos. Îl iubiam mult cu toţii; era un suflet curat şi cinstit. Fusese recomandat de abatele Lapia, parohul (curé) al oraşului Vittel şi duhovnic guvernantei de atunci a surorilor mele domnişoara Oudinot.

Câteva luni după plecarea lui Aymon am plecat şi noi în străinătate; surorile mele au fost plasate la Viena, în pensionatul Demergel în care fusese crescută mama, condus acuma de nepoatele doamnei Demergel, dar care era departe să mai fie acel din trecut, iar eu am fost plasat într'un pensionat la Geneva, războiul franco-german nepermiţându-ni să mergem în Franţa.

Este uşor de înţeles că această continuă schimbare de preceptori şi de metode numai spre folo-

sul instrucțiunii și educațiunii mele n'a putut să fie. Totuș nu numai la Geneva, dar chiar mai târziu în Franța, am constatat că nu știam mai puțin decât camarazii mei, iar în unele materii și mai ales ca cultură generală li eram hotărît superior.

Dar corpul profesoral al Universității dela Căiuți nu se alcătuia numai din preceptorul meu și din guvernanta surorilor mele: mai aveam în casă un profesor de muzică și altul de limbile greacă modernă și elină. S'au schimbat și aceștia dar neasemănat mai rar decât acei însărcinați cu creșterea mea. Prea puțin am profitat din învățămintele lor.

Intâiul profesor de muzică ce l'am avut a fost un vienez numit Arming care, după ce a stat la noi trei ani, s'a dus la București unde și-a exercitat cu folos meseria; mai avea și monopolul acelei de *tapeur* în toate seratele high-life din Capitală. Succesorul lui Ferdinand Seidl, tot Austriac, era un muizcant de valoare și un băbat nu numai foarte cum se cade și foarte bine crescut, dar plin de duh și plăcut. Petrecuse mai mulți ani, în calitate de profesor de muzică în familia ducelui de Coburg, ginerele lui Ludovic Filip și tatăl regelui Ferdinand al Bulgariei. Poseda dela princesa Clementina un certificat din cele mai măgulitoare, pe lângă scrisori și amintiri dela întreaga familie. El venise la noi fiindcă sănătatea lui zdruncinată avea nevoie de o viață liniștită, la țară. A stat până când am plecat în străinătate, în toamna anului 1870.

Nu mai vorbesc de cei doi Greci dela care *ar fi trebuit să învăț* limbile grecească modernă și elină; ei erau oameni prea puțin recomandanili și de loc nu m'am folosit de lecțiile lor.

Acest personal didactic nu trăia totdeauna în

bună înțelegere, ci se formau într'ânsul restrâns cum era, partizi: preceptorul cu bona franceză și grecul împotriva guvernantei și a profesorului de muzică, sau guvernanta cu preceptorul împotriva celorlalți. Uneori ei căutau să ne amestece în sfezile lor care nu numai odată au cerut intervenirea tatei sau a mamei pentru a fi liniștite.

Dacă am abuzat de răbdarea cetitorului prin amăruntele ce preced, am făcut-o spre a arăta pe de o parte marea însemnătatea ce o puneau boierii moldoveni pe o creștere cât de bună și de complectă a copiilor lor, impunându-și spre acest sfârșit jertfe cu bună samă mai presus de mijloacele lor, iar pe de alta spre a pune în lumină calitatea deplorabilă a personalului ce-l puteau găsi. Astfeliu din cei zece preceptori ce i-am avut, singurul Lemoine avea destoinicia necesară în ceiace privia instrucția, iar singurul de Lucca în ceiace privia partea educativă, ceilalți fiind sau complect neexperimentați în vr'o una din cele două privinți sau oameni cu desăvârșire lipsiți de creștere sau de aptitudini.

Și tata îi plătia doară bine; de obiceiu, afară de întreținerea lor complectă în casă, mai primiau un salar de trei mii de franci, sumă respectabilă pentru epocă. Ar fi plătit și mai mult, precum au dovedit-o când a încercat să angajeze pe Rogeard.

Rogeard, profesor de liceu la Paris, scrisese împotriva lui Napoleon al III-lea un pamflet intitulat *Les propos de Labienus*, foarte acerb, dar scris într'o limbă admirabilă, care a stârnit entuziasmul tatei, dușman neîmpăcat al împăratului Francezilor și mare admirator de stil frumos. Deoarece tocmai atunci congediase pe Lemoine care se arătase din cale afară mejicos și nespălat *)au propre et au figuré)*, și-a procurat adresa lui Ro-

geard, silit să fugă în Germania spre a scăpa de închisoare şi i-a scris pentru a-i propune postul de preceptor al copiilor săi. Rogeard a răspuns că primeşte în principiu în schimbul unui salar de 5.000 franci anual, dar a cerut oareş care lămuriri în privinţa principiilor politice şi religioase în care urma să mă crească. După ce tata i le-a dat, consimţind la salarul cerut, Rogeard a răspun că, spre marea lui părere de rău, trebuie să decline postul oferit, căci din scrisorile primite constată că tata este în politică monarhic constituţional şi creştin în credinţă, iar el ar fi făcut din mine: *un oribil republican şi un tot atât de uricios ateu.*

Guvernantele surorilor mele cele mari, Ana şi Maria, s'au schimbat mai rar decât perceptorii mei. Cea dintâiu care a meritat acest nume a fost domnişoara Endrödy, o unguroancă dela Caşovia pe care părinţii mei au angajat-o la Viena, în anul 1862 şi care a stat patru ani la noi. Ea era o fată bătrână, uscată şi urîtă care fusese guvernantă în mai multe case mari austriace. Era departe de a fi lipsită de cultură generală şi avea mai ales cunoştinţi limbistice din cele mai serioase. Vorbia şi scria în chip ireproşabil limbile germană, engleză şi franceză, mai ştia ungureşte şi italieneşte şi cunoştea bine literaturile tuturor acestor limbi. Insă manierele ei, dacă erau cuviincioase, erau departe de a fi *lodylike*, iar natura îi era francamente vulgară şi mai ales intrigantă din fire. De oarece adunase prin minuni de economie vr'o patruzeci de mii de florini, credea că ajutorul lor îi va putea procura acel lucru dorit de toate fetele bătrâne: un soţ.

Trăiam deosebit de rău cu domnişoara Endrödy şi dela început descoperisem cât de cumplit de falsă era; mi-a pricinuit o nenumărată mulţime

de penitansuri, pensumuri, katzentischuri, opriri dela primblare şi chiar de bătăi, multe din ele suferite cu dreptate, dar şi nu puţine absolut pe nedrept. Totuş trebuie să recunosc că-i datoresc foarte mult sub punctul de privire intelectual. Ea a contribuit foarte mult să desvolte în mine gustul cetirii, iar convorbirile ei cu mama şi cu tata asupra multor subiecte istorice. vechi şi noui, au contribuit în chip însămnat să deştepte în mine, încă de timpuriu, la o vrâstă la care alţi copii nu se gândesc decât la jocuri şi la nebunii, aplecarea spre ocupaţiunile intelectuale. La această aplecare a mai contribuit mult şi adunările zilnice de după masă, în salonul cel mare, a întregii familii, cu musafirii mementului, în timpul cărora orice vorbă nepotrivită pentru urechi copilăreşti erau strict oprită, (până la trimeterea noastră la culcare). Convorbirea era mărginită la discuţii politice, istorice, filozofice, uneori ştiinţifice, la annecdote asupra trecutului şi la poveşti vânătoreşti. Când părinţii noştri erau absenţi, se făcea o lectură, fiecare cetind pe rând. Şi în privinţa asta domnişoara Endrödy a fost neprecuită, căci în scurt timp ni-a format o prea frumoasă bibliotecă pentru uzul nostru, al copiilor. Ce păcat că această femeie era atât de vulgară şi de intrigantă, vârând necontenit intrigi între ceilalţi profesori şi bone, ceiace a silit pe părinţii mei s'o congedieze (mult prea târizu).

Ei i-a succedat Miss Emily Allan, o scoţeză de treizeci şi şase de ani, care fusese ani îndelungaţi guvernantă în familia Costinu Catargiu dela Mărăşeşti. Miss Allan era tocmai contrarul domnişoarei Endrödy; mai păstra urmele unui fizic plăcut, avea manierele unei *doamne*, era foarte deşteaptă, dar cumplit de ignorantă şi avuse un tre-

cut cât se poate de furtunos. Venindu-i dor de plăcerile Bucureştilor şi un mic roman cu Seidl, profesorul de piano, neajungând so facă să se împace cu viaţa la ţară, ne părăsi după mai puţin de un an.

După dânsa veni domnişoara Oudinot, care se zicea nepoată colaterală a mareşalului cu acest nume. Aceasta era o franceză de treizeci şi şăsă de ani, nici frumoasă nici urîtă, lar foarte durdulie. Ca multe guvernante franceze, îşi cunoştea limba la perfecţie şi ştia istoria Franţei pe de rost, dar nimica despre limbile şi istoria altor ţări. Fusese mai mulţi ani în Rusia şi povestia că făcuse acolo multe cuceriri, era catolică fervent㠹, dar isterică. Işi pusese în cap să-i fiu soţ (eram atunci de patrusprezece ani), dar cred că s'ar fi mulţămit şi cu mai puţin, însă inocenţa mea era perfectă şi, mulţămit acestei împrejurări, nu se întâmplă nimică necuviincios între noi).

Dela o bucată de vreme, pierzând orice nădejde să-mi fie soţie legiuită sau nelegiuită, la sosirea ultimului meu perceptor, Aymon, începu să-i facă lui curte şi izbuti să-l seducă şi să-l facă să cadă în păcat. Aymon, crescut de preoţi, rămas catolic fervent şi practicant, el, cedă solicitărilor ei dar, după păcat, remuşcările ce le avu contribuiră mult să-i agraveze tuberculoza. In această privinţă aflat-am, mulţi ani mai târziu amărunte cât se poate de interesante dela popa catolic dela Târgul Trotuşului, către care atât bietul Aymon cât şi domnişoara Oudinot se spovăduiau.

Domnişoara Oudinot, după cum a scris mamei, s'a căsătorit acasă la ea, după războiul franco-german, izbutind chiar să facă o partidă bună căci a luat de soţ pe primarul oraşului său Vittel.

Pentru fraţii şi surorile mai mici era în per-

manență câte o bonă franceză care mânca la masă cu noi. Una din ele, fiica unui meșter zidar din Lunéville, care avea o ortografie din cele mai necorecte și nu poseda aproape nici o cultură, a intrat, după plecarea ei dela noi, în calitate de guvernantă într'o bogată familie rusească din Basarabia, unde a întreprins și a terminat educația(?) unei domnișoare.

In casă se primiau multe ziare și reviste străine. Dintâiu tata, ca aproape toți boierii moldoveni din vremea lui a fost abonat la *Indépendance Belge*, care în urmă a fost înlocuită prin vr'un ziar din Paris: *Débats*, *Figaro*, *La Liberté*, *Figaro* sau *Gaulois*, pe lângă care *La Revue des Deux Mondes* era nelipsită. Mama mai primia *La Revue de Paris*, *l'Illustration* și *Le Musée des Familles*. Dela 1866 încoace tata mai primia *Neue Freie Presse* din Viena și *Kikeriki*. Iar noi, copiii, eram abonați la *Semaine des Enfants* și la *Magasin d'Education et de Recréation*, mai pe urmă eu primiam *Illustrated London News*.

In acea epocă lipsită de serviciu poștal la țară, Căiuțul era favorizat, căci odată pe săptămână îl deservia poșta austriacă care făcea odată pe săptămână serviciul între Sibiu și Galați; miercurea trecea dela Sibiu la Galați, iar sâmbăta s'întorcea dela Galați la Sibiu. Scrisorile noastre pentru străinătate, francate cu mărci poștale austriace, le încredințam poștei de sâmbătă, iar acele pentru țară, francate cu mărci românești, le încredințam poștei de miercuri care le expedia la Galați. Zilele de poștă, mai ales miercurea, când sosiau pachetele cu ziare străine, erau așteptate cu mare nerăbdare de toată casa și, de câte ori îmi era cu putință, mă precipitam la poartă îndată ce, la ceasurile obișnuite, auziam strigătele și pocnetele de

biciu ale surugiilor, tălăncile cailor de poştă şi duruitul caracteristic al lungii *braşovence* din care, după ce se opria, ieşia, cu pachetele pentru noi în mână, *conductorul*, urmat de *Bedeckungsmann*, soldatul care îl escorta, amândoi în uniformele lor austriace. Ei făceau prea bucuros serviciul nostru, căci la curtea noastră îi aştepta totdeauna un prânz copios, udat cu vin vechiu, iar uneori, la vreme de viscol sau în urma vr'unui accident, găsiau adăpost bun şi cald pe noapte şi cafea cu lapte de bivoliţă dimineaţa, pe lângă care mai aveau şi a gratificaţie bună de anul nou. Vr'o doi sau trei ani a funcţionat, paralel cu acest serviciu austriac şi altul, român, de două ori pe săptămână, între Adjud şi Târgul Ocnei. Pe la 1869 serviciul austriac a fost desfiinţat şi a funcţionat, de trei ori pe săptămână, serviciul român de diligenţă pân ăla 1884, când s'a pus în circulaţie linia Adjud-Târgul Ocnei.

Încă un merit al domnişoarei Endrödy a fost introducerea excelentului obiceiu al lungilor primblări pe jos dela April până în Octombrie. Se prânzia *(dîner)* la ora cinci şi jumătate şi îndată după masă o porniam cu toţii la primblare, ne întorcându-ne decât după ce înoptase. Iarna, ieşiam asemene în fiecare zi şi, când nu patinam, făceam câte o primblare. Plăcerile mai rari erau, pentru toţi, excursiunile în mai multe trăsuri la Pralea, unde se prindeau păstrăvi în pârîu sau, la ocaziuni mai deosebite, se scoteau din cele două heleşteie, făcute de tata, în care se găsiau păstrăvi de două kilograme. Eram totdeauna precedaţi de un bucătar cu ajutorul lui şi de sofragiu încă cu un fecior, masa se întindea lângă un şipot cu apă minunată de lângă heleşteie şi pofta de mâncare nu lăsa nici odată de dorit. Altădată tata porun-

cia, la sfârşitul mesei de sară, să se puie caii la mai multe trăsuri şi plecam cu toţii, când într'o direcţie când într'alta, regiunea fiind bogată în primblări frumoase.

Dacă la noi numărul de slugi, de cai şi de trăsuri, era mare, iar masa de o bogăţie neobişnuită, în schimb tata şi mama ne predicau de dimineaţă până în sară simplicitatea în traiu şi în obiceiuri. Eram îmbrăcaţi foarte modest, aşi zice prea modest, cu haine făcute de casă; ale mele eşiau din mâna lui Ha m Leibu, mare croitor din târguşor Până la vrâsta de cincisprezece ani împliniţi mama m'a purtat într'un costum alcătuit dintr'o bluză strânsă la talie cu un brâu de piele şi o pereche de pantaloni, ceiace făcea desnădejdea mea, mai ales când venia la noi câte un fiu de rudă sau de prieten al casei, îmbrăcat într'un costum ieşit din mână adevărat croitorească şi alcătuit din jachetă scurtă, jiletcă şi pantaloni. O câţi ani visat-am să port şi eu o jiletcă!

Eram culcaţi în paturi strâmte de fier, cu mindir de paie şi saltea subţire de lână, mama zicea că trebuie să te deprinzi a dormi în pat vârtos. Din pat trebuia să intrăm într'o baie rece, iarna ca şi vara şi nu ni se permitea să abuzăm de serviciile slugilor.

Mi s'a pus puşca în mână pe când eram încă foarte mic: la vrâsta de şăpte ani am împuşcat întâia mea vrabie, nu împlinisem treisprezece ani şi mergeam la vânătoare de urşi. Vânatul era marea mea pasiune şi plăcere. Cu prilejul lui eram încredinţat bunului şi credinciosului Gheorghe Sarandovici, puşcaşul însărcinat să aprovizioneze masa curţii cu vânat, un rus din gubernia Poltavei, dar venit în Moldova de înainte de 1848,

care mai exercita şi meseria de zugrav. Iar pe cal am fost pus când eram deabia de patru ani.

Viaţa ce am dus-o ca copil era fără îndoială şi sănătoasă şi mai intelectuală decât acea a multor fii de boieri crescuţi în oraş. Inocenţa mea morală a rămas absolută până la vrâsta de cincisprezece ani. Eram atunci convins că o femeie nu poate purcede însărcinată până ce nu a cununat-o preotul în biserică, adică îmi închipuiam că procrearea de copii era urmarea binecuvântării bisericii, nu acea a unui act pur fizic. Şi ţin minte de mina stranie făcută de mama când într'o zi, am întrebat-o:

— Mamă, de ce oare femeia nu poate face copii până ce nu a cununat-o popa, iar iapa face mânz, vaca viţel şi căţaua căţei fără de nici o binecuvântare bisericească?

Mulţi ani mai târziu ea mi-a mărturisit că dacă a fost foarte mulţămită să-şi vadă băietul atât de nevinovat. Şi nu-şi aducea aminte să-şi fi stăpânit vr'odată un acces de râs nebun cu atâta greutate.

Moşu-meu Mitică, cel mai tânăr din fraţii tatei, care-şi creştea fata la Dresda, nu contenia cu glumele asupra „Universităţii dela Căiuţi" nume ce el dăduse adunării de profesori şi guvernante dela noi. Nu tăgăduiesc că roadele ce le-a dat acea „Universitate" nu au fost în raport cu jertfele ce le-a cerut, dar repet că în ceiace privia învăţământul, eram, la sosirea mea în străinătate, departe de a fi inferior mijlociei camarazilor mei din Apus. Iar sub raportul moral creşterea ce ni s'a dat şi principiile ce ni s'au inculcat nu lăsau absolut nimica de dorit.

Sub raportul practic însă, nu pot numi rezultatul acestei creşteri decât deplorabil. Şi tata şi mama se trezise la viaţă ca membri ai celei mai

înalte boierimi adică ai acelei clase care izbutise să pună stăpânire pe întreaga putere politică din țară, care putea tot, care își asigurase monopolul Domniei și totodată era în stare să înfrunte pe Domn când el nu ținea samă de privilegiile și de interesele ei, când el nu închidea ochii asupra abuzului ce-l făceau de puterea ce și-o însușise. Ei erau ființi inteligente, culte și cu desăvârșire desinteresate, care își dădeau sama că împrejurările se schimbase cu desăvârșire. Tata, cu tot conservatismul lui, luptase pentru a aduce parte din acele schimbări, iar mama, influențată de exemplul părintelui ei, era pătrunsă de idei foarte democratice pe care, cu toată desaprobarea tatei, cu aproape douăzeci de ani mai mare decât ea și deci mai ienfluențat de obiceiurile vechiului regim, nu se sfia să ni le inculce.

Imi repetau de dimineață până în sară că nu știu dacă vor izbuti să ni lese avere și că trebuie să mă pregătesc a-mi agonisi singur viața și a-mi croi drumul printr'însa. Dar față de aceste vorbe atât de înțelepte, ochii mei întâlniau risipa din casă și urechile mele auziau socotelile ce le făcea tata despre veniturile nebune ce aveau să-i dee codrii și cărbunii de pământ ai Căiuțului în ziua din ce în ce mai apropiată în care se va fi construită linia de drum de fier Adjud-Târgul Ocnei. Se hotărîse că am să devin inginer pentru a exploata acei cărbuni, dar mi se vorbia numai de cum voiu avea să mă port în calitate de înalt dirigător sau de om politic.

Și să nu se uite că această creștere venia să se mai adauge unor aplicări atavice.

Apoi amândoi erau niște idealiști incorigibili și, cu toată experiențele vieții, vedeau lumea în chip cu totul optimist, cu totul altfeliu decât este

în realitate. Ni-au inculcat niște principii foarte frumoase și foarte cavalerești: cinstea cea mai scrupuloasă, sinceritatea, francheța cea mai desăvârșită, oroarea disimulării și a minciunii, desinteresarea și disprețul absolut al banului, neînfricarea și disprețul primejdiei, credința către prieteni, independența cea mai hotărîtă, cea mai desăvârșită intransigență în materie de convingeri politice, alergarea în ajutorul celui slab și ținerea sus a capului față de cel mare, cea mai îndârjită opunere la orice încercare de a ni se călca pe picioare și cel mai cumplit dispreț pentru acei care se lasă a fi călăuziți de alte principii sau le practică. Tata își mai revărsa tot disprețul asupra capetelor acelor care, în politică, pentru foloase personale, se fac creaturi ai puternicilor zilei.

Aceste principii sunt toate frumoase, strictă urmare a multora din ele este fără îndoială indispensabilă oricărei ființe omenești care vrea să treacă drept cinstită, pe când *observarea* mai ales *exagerată* a altora nu poate decât să *complice* și să îngreuieze rău succesul în viață a adepților.

Iar mama își arăta desgustul pentru acel care se căsătorește altfeliu decât din dragoste. „Dacă una din părți", zicea ea, „are avere, nu strică, dar această împrejurare nu trebuie să influențeze întru nimica asupra alegerii miresei sau a mirelui. Altfeliu nu este decât o prostituire, a bărbatului sau a femeii". Pe lângă aceste principii care ni se repetau și ni se exaltau zilnic, faptul traiului la țară timp de atâți ani, aproape fără contact cu altă lume decât slugi, badea Ion și badea Stan, nu putea decât să ne facă cu desăvârșire străini și ignoranți ai cerinților vieții practice.

Talleyrand a spus că acei ce nu au trăit sub vechiul regim, de înainte de 1789, nu au ideie de ce

este dulceața vieții. Talleyrand trăise sub acel regim în calitate de privilegiat și vorbia de viața dusă atunci de privilegiații Franței. Intocmai același lucru se poate zice despre viața în țările noastre de înainte de 1800 și de acei câțiva ani care au urmat acea dată. Nespus de dulce era viața pentru un mare boier român care trăia la țară. Stăpân pe o moșie întinsă, cu sate multe pe ea, nu mai era de fapt un simplu proprietar ci sămăna a suveran. Mulțimea de slujbași ai moșiei și de *locuitori* erau în realitate niște supuși asupra cărora domnia, putându-li face mult bine sau mult rău. Exercitarea acestei puteri desvolta în înalt grad spiritul de inițiativă a acelui care dispunea de ea, încrederea în sine precum și cea mai desăvârșită independență de caracter, dar și exagerarea acestor însușiri. Apoi date fiind transformările răpezi prin care a trecut viața socială, politică și economică la noi în cei de pe urmă șasăzeci de ani, numai o pregătire practică nu puteau alcătui pentru generația nouă.

Apoi, în ceeace mă privește, trebuie să mai adaug că, spre a mulțămi setea mea de lectură, mama mi-a permis, dela șăsesprezece ani înainte, să cetesc toate romanele din biblioteca ei, care numai puține nu erau, mai dându-mi-se voie să comand, la Tauchnitz, în Leipzig, aproape toate romanel engleze ce doriam să le cetesc. Din toate preferam acele istorice și de aventură, engleze sau franceze: ele au contribuit mult să mă facă să-mi închipui o viață imaginară, după gusturile mele, cu totul deosebită de cea reală și mai ales de acea ce eram ursit s'o duc.

Iaca motivele care mă fac să zic că creșterea căpătată în „Universitatea dela Căiuți" a fost departe de a corespunde dorinților, silinților, oste-

nelilor şi jertfelor ce şi le-a impus iubirea pentru noi a părinţilor noştri.

Ceiace însă nu mă împiedecă să fi păstrat o amintire neştearsă a anilor „Universităţii dela Căiuţi", iar întipărirea ei asupra mea a rămas din cele mai adânci. Dacă m'a pregătit rău pentru viaţă, în schimb însă învăţăturile căpătate într'însa mi-au procurat bucurii ce au îndulcit mult amărăciunea tuturor insuccesselor. Nespus de dulce este amintirea acelor ani care au alcătuit raiul vieţii mele.

Trebuie să adaug că acest sistem de educaţie fusese foarte la modă în ţară până pe la mijlocul celei a şăsa decadă a veacului, când fiinţau în mai multe curţi boiereşti „universităţi" asămănătoare acelei dela Căiuţi. Una din cele mai complecte era acea dela Miclăuşani, în casa lui Alecu Sturza, tatăl lui conu Mitiţă.

Sigur însă este că mulţi din membrii generaţiilor care au avut parte de acest sistem etc. de creştere, au fost în stare să înlocuiască învăţătura vieţii practice ce şi-au căpătat-o în casa părintească, în copilărie şi în adolescenţă, prin experienţa ce însuşi au făcut-o în tinereţe, în contactul lor cu lumea iar acei care, ca mine, n'au ştiut să tragă folos din acea experienţă şi să se adapteze timpurilor şi împrejurărilor mijlocului în care trăiau erau, unii mai mult alţii mai puţin, lipsiţi de simţ practic şi de observaţie. Şi astfeliu, posedând poate, în unele privinţi, facultăţi hotărît superioare majorităţei, au rămas în inferioritate faţă de alţii mai puţin bine înzestraţi.

BIBLIOTECA Universitară

SUMARUL CAPITOLELOR VOLUMULUI

	Pag.
I Cele dintâi amintiri	3
II Mama	43
III Ce ştiu despre unire	61
IV Ce ştiu despre unire (urmare) . . .	86
V Ce ştiu despre unire (urmare) . .	112
VI Călătoriile noastre la Viena şi în Italia	142
VII Din Domnia lui Cuza	156
VIII Din Domnia lui Cuza (urm. şi sfârşit)	181
IX Una din cele de pe urmă curţi boiereşti din mijlocul veacului al XIX-lea	213
X Universitatea dela Căiuţi . . .	241

VERIFICAT 2007

VERIFICAT 1987

BIBLIOTECA Centrală Universitară

ULTIMILE PUBLICAȚII

apărute în

Institutul de editură și arte grafice „CULTURA Românească"

	Lei
MIH. SADOVEANU	
Drumuri Basarabene . .	30.—
VIRG. ȘT. SERDARU	
Luptele de la Mărășești .	25 —
FR. NANSEN	
Spre Pol, în întuneric și ghiață veșnică . . .	50.—
E. și F. de GONCOURT	
Sora Filomena, roman .	25.—
ANATOLE FRANCE	
Poftele lui Jean Servien .	25.—
D. D. PATRAȘCANU	
Domnul Nae, ed. II . . .	25.—
Trei Comedii	35.—
In fața Națiunei	60.—
MIHAIL LUNGIANU	
Mucenicii Neamului . .	25.—
Povești	25.—
CONST. ȘEINEANU	
Romanul Francez . . .	20.—
Istoria Literaturii Franceze	12.—
HANS VON HOFFENSTHAL	
Lory Graff... Roman . .	40.—
Prințesa OLGA CANTACUZENE-ALTIERI	
Minciuna Sabinei, roman .	50.—

	Lei
DR. O. MELLER	
Medicul Familiei . . .	25 —
Higiena sexuală	30.—
A. WEISS	
Studii Literare	20.—
V. DEMETRIUS	
Strigoiul	7.50
Cântăreața, ed. II-a . .	12.—
C. MOLDOVANU	
Negustătorul de Arome, ed. II	20.—
Autori și Actori, pagini de critică dramatică . . .	20.—
TH. D. SPERANTIA	
Fete de azi, roman . .	30.—
Anecdote cu noroc . .	20.—
Anecdote cu minuni . .	20.—
EMILE ZOLA	
Nana	40.—
M. DOSTOYEWSKY	
Crimă și Pedeapsă . . .	60.—
IOAN ADAM	
Invingătorul	25.—
Năzuinți	25.—
A. MESCHENDÖRFER	
Eleonora, roman	50.—

Prețul Lei 50.—